

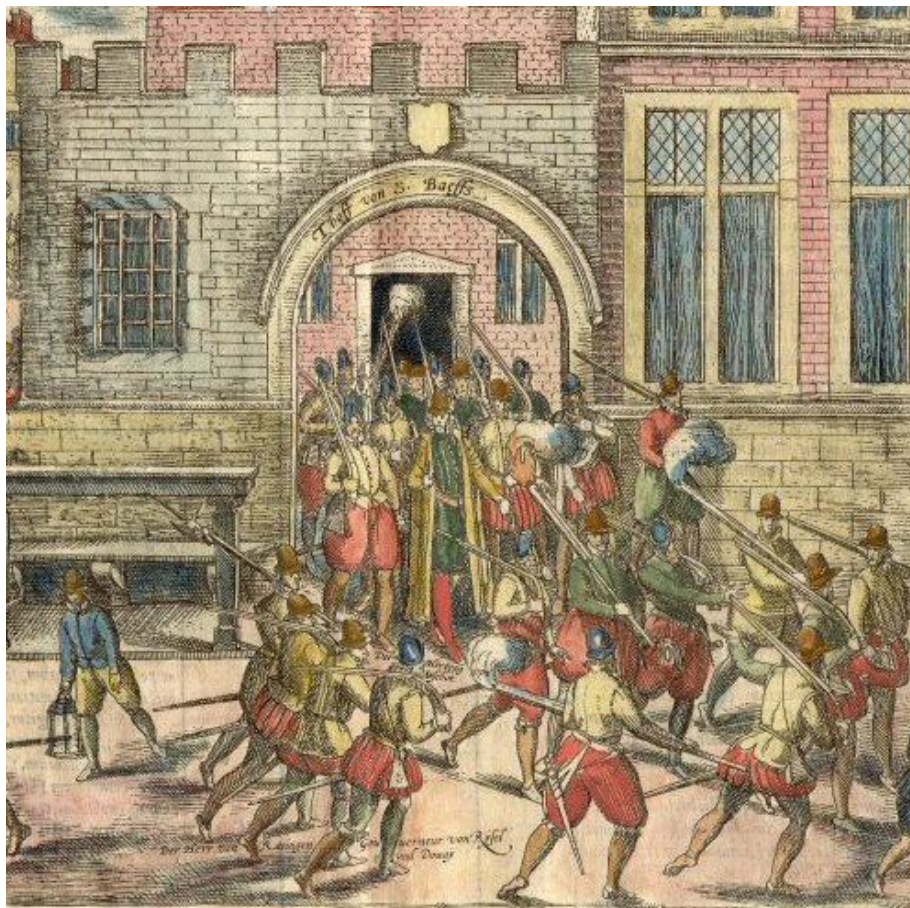
DAVID HESTERS

'Zoot hier voortijts geweest hadde'

De rol van de stedelijke corporaties in de Gentse calvinistische republiek (1577-1584)

Masterproef 2008-2009
Promotor: Prof. Dr. Anne-Laure Van Bruaene
Stamnummer: 20041331

Inhoudstafel

Dankwoord	2
Inleiding en methodologie	3
Hoofdstuk 1: De calvinistische republieken in de Zuidelijke Nederlanden	8
1.1 <i>De Pacificatie van Gent als beginpunt</i>	8
1.2 <i>Brussel</i>	11
1.3 <i>De overige Brabantse steden: Antwerpen en Mechelen</i>	14
1.4 <i>De calvinistische republieken in Vlaanderen: Brugge</i>	18
1.5 <i>De Gentse calvinistische republiek</i>	19
Hoofdstuk 2: Het Gentse ambachtswezen	26
2.1 <i>De socio-economische situatie te Gent op het einde van de 16de eeuw</i>	26
2.2 <i>De corporatieve wereld</i>	27
2.3 <i>Voorgeschiedenis van rebellie</i>	34
Hoofdstuk 3: De collatie en de politieke vertegenwoordiging van de ambachten	39
3.1 <i>De schepenbanken</i>	39
3.2 <i>De collatie</i>	40
3.3 <i>De afschaffing en het herstel van de collatie</i>	42
Hoofdstuk 4: De besluitvorming tijdens de Gentse calvinistische republiek	46
4.1 <i>Vraagstelling</i>	46
4.2 <i>Het externe beleid</i>	49
4.3 <i>Het financiële en fiscale beleid</i>	56
4.4 <i>Het religieuze beleid</i>	62
4.5 <i>Besluit</i>	76
Conclusie	79
Bibliografie	80
<i>Bronnen</i>	80
<i>Werkinstrumenten</i>	80
<i>Literatuur</i>	81

Dankwoord

Dit werkstuk had niet tot stand kunnen komen zonder de vakkundige hulp van mijn promotor, prof. dr. Van Bruaene. Haar opmerkingen en bijsturingen zijn van grote waarde geweest. Voor de hulp bij het omrekenen van de verschillende munteenheden zou ik dr. Haemers willen bedanken.

Mijn dank gaat ook uit naar zij die de moeite hebben genomen om dit werkstuk op voorhand door te lezen en te verbeteren op fouten. Dit zijn mijn vriendin, Liese, en mijn ouders.

Gent, 25-05-2009

Inleiding en methodologie

De prent op de voorpagina is een gravure van de hand van Frans Hogenberg en beeldt de arrestatie van Filips van Croy, hertog van Aarschot, af.¹ Op 28 oktober 1577 werd de hertog samen met enkele andere vooraanstaande personen gevangen genomen door de Gentenaars onder leiding van de heer van Rijnove. Deze gebeurtenis luidde het begin in van het 8 jaar durende calvinistische bewind te Gent. In het historische overzicht van Gent komen we hier nog op terug. Deze afbeelding hoort in een hele reeks prenten die Hogenberg maakte over de Nederlandse opstand. Ze bieden allen een interessante, eigentijdse kijk op de gebeurtenissen.

Het onderzoek naar de calvinistische republieken in de Zuidelijke Nederlanden is globaal gezien al grondig gevoerd. Er bestaat literatuur over deze periode bij elke grote stad van betekenis, denken we maar aan de werken van Guido Marnef, André Despretz, Johan Decavele en Floris Prims. Aan overzichtswerken over de Nederlandse opstand is al helemaal geen gebrek. Wij zouden het echter specifiek over Gent willen hebben in dit werkstuk, want daar is er zeker nog wel genoeg ruimte en materiaal voor verder onderzoek. Het reeds aangehaald boek van André Despretz, “De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)”, is, samen met enkele werken van Johan Decavele, het belangrijkste om ons onderzoek mee te beginnen.² De eerste heeft, zoals de naam van het artikel al verraadt, vooral gewerkt rond de beginfase van het calvinistische bewind, terwijl de tweede zijn pijlen op de volledige republiek gericht heeft. Natuurlijk komt een chronologische uiteenzetting van de gebeurtenissen in de Artveldestad op het einde van de zestiende eeuw in meerdere overzichtswerken terug en behandelen vele artikels, die over een direct of indirect gelieerd thema gaan, dit ook vaak in hun tijds- en ruimtekader. De werken van de twee voornoemde auteurs dateren echter respectievelijk van 1963 en 1984 en hebben voor de meeste anderen als leidraad gediend. Het is dus niet verwonderlijk dat we het leeuwendeel van onze informatie wat betreft de chronologie van de gebeurtenissen bij deze auteurs hebben gehaald. Wanneer we dan vanuit onze specifieke interesse de ambachten erbij willen betrekken moeten we hier

---

¹ Deze gravure is afkomstig uit: http://www.forumancientcoins.com/historia/earlyprinting/leonis_ghent.jpg. Geraadpleegd op 13-05-2009.

Zie ook: J. Decavele, “Genève van Vlaanderen.” In: J. Decavele (red.), “*Het eind van een rebelse droom*”, p. 33.

² A. Despretz, “De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)”, Gent, Studia Historica Gandensia, 1963.

J. Decavele (red.), “*Het eind van een rebelse droom : opstellen over het calvinistisch bewind te Gent (1577-1584) en de terugkeer van de stad onder de gehoorzaamheid van de koning van Spanje (17 september 1584)*”, Gent, 1984.

J. Decavele, “Gent, calvinistisch en republikeins strijdcentrum in de Nederlandse opstand (1577-1584)”. In: *Willem van Oranje, 1584-1984 : herdenking*, Brussel, Paleis der Academiën, 1985, pp. 65-86.

J. Decavele (red.), “*Gent. Apologie van een rebelse stad.*” Antwerpen, Mercatorfonds, 1989.

ook nog Johan Dambruyne bij vermelden. Zijn insteek betreffende de Gentse ambachten is immers van zeer groot belang voor dit en elk ander onderzoek rond corporatieve middengroepen in de woelige zestiende eeuw. Op een kwantitatieve wijze legt hij de volledige structuur en onderliggende relaties bloot binnen de Gentse corporatieve wereld. Zonder afbreuk te doen aan het grote belang van zijn werk willen we toch opmerken dat hij naar ons inziens teveel focust op de economische oorzaken die aan de basis lagen van sommige gebeurtenissen en episodes in de Gentse geschiedenis. Met die werkwijze ziet hij andere factoren die een rol speelden en invloed uitoefenden op het zestiende-eeuwse stedelijke netwerk over het hoofd. Deze kleine bemerking ten spijt hebben we toch een groot deel van onze kennis over de Gentse corporatieve wereld aan zijn onderzoek te danken.

Wanneer we nu deze beide interesses, het calvinistische bewind en de ambachtelijke middengroepen, samenbrengen, dan merkten we toch dat er op dat vlak nog een hiaat in het onderzoek bestond. Vooral de rol van de collatie is tot nu toe grotendeels onbesproken gebleven. Ze werd reeds vaak aangehaald als een handig instrument voor de middengroepen om inspraak te krijgen op het stedelijke beleid en de collatie zou zeker bijgedragen hebben tot de hoge mate van democratische besluitvorming in de republiek. Dieper onderzoek naar de besluitvorming bij de drie leden in deze periode bleef echter uit. Het drie ledensysteem was natuurlijk wel al uitvoerig besproken en tot in de puntjes uitgespit door Marc Boone in zijn boek, “Gent en de Bourgondische hertogen, ca. 1384 – ca. 1453”, maar voor de calvinistische republiek was het resultaat mager.³ Nochtans is dit een uitermate interessant onderwerp in de geschiedenis van de ambachten en voor de studie van de Gentse republiek. Het is bovendien contradictorisch om de corporatieve middengroepen aan te duiden als dragers van de calvinistische machtsovername, en vervolgens amper aandacht te geven aan de adviezen die deze groepen geven aan het stadsbestuur. Deze adviezen geven ons immers de kans om hun werkelijke impact en doelstellingen te leren kennen. Voor alle duidelijkheid zullen we hier onze vraagstelling kort en bondig formuleren. Deze loopt immers als een rode draad doorheen de eerste drie hoofdstukken en wordt dan uitgewerkt in het vierde deel. We gaan op zoek naar de rol van de stedelijke, voornamelijk economische corporaties in Gent tijdens het calvinistische bestuur. Waarom de stedelijke middengroepen als centrum? Omdat ze in de eerste plaats een groot deel van de bevolking vertegenwoordigden en verenigden. Ten tweede

---

³ M. Boone, “*Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384 - ca. 1453 : een sociaal-politieke studie van een staatsvormingsproces*”, Brussel, Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, 1990.

André Despretz geeft een inleiding op de werking van de collatie en gaat vooral na wie er in zetelde. Zie: A. Despretz, “De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)”, p. 44-49.

door de grote rol die aan hen wordt toegeschreven in de bestaande literatuur over de republiek en ten derde omdat we met deze aanpak een nuancering kunnen aanbrengen in het beeld dat de historiografie van de Gentse republiek beheerst. De adviezen van de ambachten en de wevers aan de collatievergadering bieden immers een kwalitatieve kijk op de besluitvorming en de participatie van de stedelijke middengroepen. Daarmee vormt dit onderzoek zeker een interessante aanvulling op wat voorgaande historici reeds gezegd en beweerd hebben over de ambachten in de calvinistische republiek. De langzame radicalisering van de ambachten en de wevers staat immers in contrast met de overgang van een radicaal naar een gematigd beleid die in de republiek zou hebben plaatsgegrepen na de verbanning van Jan van Hembyze.

De bronnen die voor dit onderzoek in aanmerking komen zijn in de eerste plaats de resoluties van de Gentse collatie zelf. Deze zijn onder twee verschillende reeksnummers bewaard gebleven in het Gentse stadsarchief (SAG). De ene reeks loopt echter slechts tot 26 januari 1579 en is bovendien niet helemaal volledig.⁴ Sommige besluiten van de collatie werden er niet in opgenomen en er werden enkele vergaderingen van de drie leden overgeslagen. Dit kwamen we te weten door deze bron te vergelijken met een tweede resolutieboek van de collatievergadering dat ook bewaard is gebleven. Deze bron is veel uitgebreider en loopt tot 17 maart 1583.⁵ Jammer genoeg zijn de resoluties uit de laatste jaren van de Gentse republiek niet bewaard en ze worden dus om methodologische redenen niet in ons onderzoek opgenomen. Enkele maanden voor de terugkomst van Jan van Hembyze in augustus 1583 stopt immers het voorhanden zijnde bronnenmateriaal. In deze bronnen kan men zeer duidelijk de standpunten van de drie leden van de Gentse collatie aflezen. Telkenmale wordt de vraag van de schepenen van de twee schepenbanken en de hoogbaljuw bekendgemaakt aan de aanwezigen, waarna de drie leden elk om de beurt hun advies geven. Dit is natuurlijk slechts de officiële neerslag van een proces dat in de realiteit enkele dagen duurde. We moeten voor ogen houden dat de leden vooraf wisten waarover er vergaderd zou worden en dat ze in hun lid tot een gezamenlijke consensus waren gekomen. Zo werden bijvoorbeeld bij het lid van de neringen de adviezen van de 53 ambachten die er deel van uitmaakten naast elkaar gelegd. De grootste gemene deler werd dan het uiteindelijke advies van het tweede lid dat door de overdeken verkondigd werd op de collatievergadering. We werden doorheen ons onderzoek wel met enkele methodologische problemen geconfronteerd. De bron vermeldt immers wel de algemene consensus van de ambachten, maar het verraadt

---

⁴ SAG, reeks, 121, nr. 3 bis.

⁵ SAG, reeks, 121, nr. 34.

niet de interne twisten of tegenstellingen die eraan vooraf zijn gegaan. Ten eerste omdat men er in de collatieadviezen helemaal geen notitie over maakte, aangezien de interne cohesie, of althans de schijn ervan, hoog gehouden moest worden. Ten tweede omdat de notulen van de vergaderingen binnen elk ambacht niet bewaard zijn gebleven. We zullen verder in dit werk zien dat sommige ambachten meer macht hadden dan andere, en dus waarschijnlijk ook meer invloed op de besluitvorming. Een kritische ingesteldheid is dus zeker aangewezen bij het bestuderen van deze bron. Een bijkomend methodologisch probleem bij het onderzoeken van deze bronnen waren de verschillende muntenheden waarin men rekende. De sommen die de schepenen doorkregen van de Generaliteit waren telkens uitgedrukt in gulden, ook wel Hollandse ponden genaamd.⁶ We hebben telkens geprobeerd deze om te rekenen naar ponden Vlaams, aangezien dit de courante munteenheid was in het zestiende-eeuwse graafschap Vlaanderen en Gent. De belastingen die door de Gentse schepenen of op advies van de drie leden werden geheven, drukte men uit in diezelfde ponden Vlaams. Nogmaals een reden om alles naar dezelfde munteenheid terug te brengen om wanorde en onoverzichtelijkheid te vermijden.

Ten tweede hebben we gebruikt gemaakt van een Gentse kroniek uit de late zestiende eeuw om onze blik op de gebeurtenissen te verruimen en aan te vullen.⁷ Op de rug van het boek staat geschreven: “Gendsche geschiedenissen van 12 ougste 1566 tot 9ber 1593”.⁸ Deze titel klopt echter niet aangezien het in realiteit loopt van juli 1566 tot september 1593. De kroniek is door één auteur geschreven, telt 852 folio’s en de auteur heeft de schepenlijsten van elk jaar opgenomen. Daardoor is dit handschrift nauw verwant aan het genre van de memorieboeken. Dit waren lijsten van de schepenen die aangevuld werden met allerlei notities, wat de memorieboeken een nuttig instrument maakt in de studie van de stedelijke samenleving.⁹ Deze aantekeningen vormden geen doorlopend verhaal, maar werden aan elkaar gelinkt door verbindingswoorden als ‘item’.¹⁰ Dit verschijnsel zien we ook in onze kroniek, alhoewel het verhaal hier wel een centrale plaats krijgt en de schepenlijsten bijkomstig zijn. De aantekeningen in de memorieboeken worden uitgebreider naarmate het genre op het einde van de zestiende eeuw aan populariteit wint.¹¹

---

⁶ M. 't Hart en M. Limberger, “Staatsmacht en stedelijke autonomie. Het geld van Antwerpen en Amsterdam (1500-1700)”. In: *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis*, 3, 2006, pp. 36-73.

⁷ UB Gent, Hs. 159.

⁸ A-L. Van Bruaene, “*De Gentse memorieboeken als spiegel van stedelijk historisch bewustzijn (14de tot 16de eeuw)*”, Gent, Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde, 1998, p. 313.

⁹ A-L. Van Bruaene, “*De Gentse memorieboeken*”, pp. 50-51.

¹⁰ A-L. Van Bruaene, “*De Gentse memorieboeken*”, p. 52.

¹¹ Er zijn niet minder dan 4 exemplaren voor Gent bewaard over deze periode. Zie: A-L. Van Bruaene, “*De Gentse memorieboeken*”, p. 68.

Voor bijkomende informatie en om de gaten in het onderzoek op te vullen hebben we tevens de voorgeboden die het Gentse stadsbestuur uitgevaardigd had erbij betrokken.¹² Deze documenten zijn immers een uitvloeisel van de collatieresoluties. Het stadsbestuur maakte door middel van de voorgeboden zijn richtlijnen bekend waar men zich aan diende te houden. Deze richtlijnen waren onder de controle van de collatie tot stand gekomen. Het is interessant om te zien hoe deze bestuurlijke maatregelen werden overgebracht aan de stedelingen. In onderstaand citaat uit de kroniek zien we een verwijzing naar een voorgebod dat op 20 december 1577 werd uitgegeven door de magistraat aangaande een voortzetting van de taks op bier.¹³ Vooral de eerste zin waarin gezegd wordt dat men het volk door middel van trompetten bijeenroept wijst erop dat de voorgeboden mondeling gecommuniceerd werden en voorgelezen werden aan het publiek. Uit andere passages uit de kroniek weten we echter dat ze ook in pamfletvorm verspreid werden, maar het merendeel van de bestuurlijke richtlijnen werd, althans volgens deze kroniek, met trommels en trompetten bekend gemaakt.

*Item op den XX decembre zo wasser een trompet ghesleghen dat men de dobbel assijse noch drij maenden verhoochde [...]*¹⁴

In wat volgt zullen we proberen om door een combinatie van de gebruikte literatuur en ons eigen onderzoek een duidelijk antwoord te formuleren op de bovenstaande vraagstelling. In het eerste hoofdstuk wordt er aan de hand van enkele grote steden een kort overzicht gegeven van de periode der calvinistische republieken in de Zuidelijke Nederlanden, met een grote nadruk op de relatie van deze steden tot Gent. Hierbij is vooral de chronologie belangrijk aangezien het als raamwerk moet dienen voor wat volgt. Het tweede hoofdstuk is opgebouwd rond de structuur van de corporatieve wereld in de Arteveldestad. Het hoeft geen betoog dat dit een noodzakelijke aanvulling is om te begrijpen hoe de besluitvorming bij deze middengroepen tot stand kwam. Deze besluitvorming wordt in het derde hoofdstuk verder uitgediept. Dan bespreken we immers de schepenbanken en de collatie. Het vierde hoofdstuk behelst dan het onderzoek zelf en wordt in drie delen gesplitst. We zullen ons eerst toespitsen op het externe beleid, vervolgens het financiële en ten laatste het religieuze beleid van de republiek. Als afsluiter volgt dan een algemene conclusie waarmee onze onderzoeksvraag terdege kan beantwoord en afgesloten worden.

---

¹² SAG, reeks 93, nr. 29-30.

¹³ SAG, reeks 93, nr. 29, f. 175 v. – 176 v.

¹⁴ UB Gent, Hs. 159, f. 321 r.

Hoofdstuk 1: Calvinistische republieken in de Zuidelijke Nederlanden

1.1 De Pacificatie van Gent als beginpunt

Het uitbreken van de Nederlandse Opstand luidde een periode in voor onze gewesten waarvan de gevolgen nog tot op de dag van vandaag merkbaar zijn. De turbulente jaren die volgden op het wonderjaar 1566, de doorgedreven repressie onder het schrikbewind van de hertog van Alva, de scheiding die groeide tussen noord en zuid en de snelle opeenvolging van gebeurtenissen maken van het tweede deel van de zestiende eeuw een zeer vruchtbaar onderzoeksveld. Wij zouden hier echter willen ingaan op een ander fenomeen dat deze periode naar onze mening zo uniek maakt en haar een grote specificiteit geeft, namelijk het stedelijk particularisme dat opnieuw de kop opsteekt in de vorm van calvinistische stadstaten. De hang van de steden in de Zuidelijke Nederlanden naar macht en onafhankelijkheid was zeker niet nieuw. Denken we hierbij aan de rol die de middeleeuwse steden speelden in de onderhandelingen met de vorst over beden en dergelijke meer. Steden die in opstand kwamen tegen het grafelijke gezag waren schering en inslag geweest en het was slechts van 1540 geleden dat Gent, na alweer in opstand te zijn gekomen, zwaar gestraft werd door Karel V. Het blijft echter een fascinerende vraag hoe enkele grote steden, dan denken we vooral aan Brugge, Brussel, Mechelen, Antwerpen en Gent, erin slaagden om voor enkele jaren de stadstaatdroom werkelijkheid te laten worden. Wim Blockmans schrijft dat het meest vruchtbare klimaat voor deze radicaal calvinistische initiatieven Vlaanderen en Brabant waren, dankzij hun hoge graad van industrialisatie en commercialisering. Hij vermeldt tevens dat het de ambachten waren die als verantwoordelijken moeten aangewezen worden voor de stadsrepublieken.¹⁵ Een blik op het chronologische en geopolitieke verloop van deze steden zal over deze zaken meer duidelijkheid brengen en deze these van Blockmans kracht bijzetten of net ontkrachten. Gent, ons eigenlijke onderzoeksobject, zal hierbij extra belicht worden. Voor het uitstapje naar andere steden die rond dezelfde periode ook een calvinistisch regime installeerden baseerden we ons vooral op de literatuur van Guido Marnef en Floris Prims. Voor de studie van de Gentse republiek komen vooral de artikels van André Despretz, Paul Rogghé en Johan Decavele aan bod.

Een grondige vergelijking tussen de verschillende calvinistische regimes zou op basis van dit korte overzicht en beperkte literatuur leiden tot historisch incorrecte besluiten en het is ook

---

¹⁵ W. Blockmans, "De vorming van een politieke unie (veertiende-zestiende eeuw)" In: J.C.H. Blom en E. Lamberts, (eds.), *Geschiedenis van de Nederlanden*, Baarn, Hbuitgevers, 2001, p. 113-114.

niet onze bedoeling om ons daar aan te wagen. Wel willen we aantonen welke voorwaarden zeker vervuld moesten zijn om tot het fenomeen van een calvinistisch en revolutionair regime te komen en welke zaken specifiek waren voor de Gentse casus. Daarmee volgen we het standpunt van historici die ons voorgingen in de studie van dit onderwerp en die allen stelden dat Gent het brandpunt was van het calvinisme in de Nederlanden en we zodoende toch kunnen spreken van enige uniciteit.¹⁶ Volgens verschillende auteurs is Gent immers het meest radicaal in het doorvoeren van het particularisme en de uitbouw van een calvinistisch bestuur. De oorzaken van deze radicale houding kwamen al kort aan bod in onze vraagstelling en zullen verder in dit werkstuk nog uitvoerig behandeld worden.

We beginnen onze historische schets van de gebeurtenissen die aanleiding gaven tot de vestiging van verschillende calvinistische republieken in de Vlaamse en Brabantse steden met de dood van landvoogd Requesens. Van het machtsvacuüm dat toen ontstond maakten de Staten van Brabant gebruik om de Pacificatie van Gent te onderhandelen en te bekrachtigen. De nieuwe landvoogd Don Juan en de noordelijke gewesten onder leiding van Willem van Oranje kwamen tot een vergelijk dat even de spanning die er in het land heerste kon wegnemen. Dit gebeurde op 8 november 1576.¹⁷ De voornaamste punten waren er op gericht om op termijn tot een modus vivendi te komen waarop de beide landsdelen op gelijke voet met elkaar konden omgaan en om een einde te maken aan de vervolging van de gereformeerden. Dat de Staten-Generaal zulke maatregelen nastreefde was volgens Alphonse Verheyden het gevolg van de sfeer die onder de bevolking hing voorafgaand aan de Pacificatie. Er was namelijk een afkeer gegroeid tegen het hardhandige optreden van de vreemdelingen en tegen de repressie van de hertog van Alva.¹⁸ De 25 items die onderhandeld en goedgekeurd werden kunnen ruwweg in drie hoofdpunten samengevat worden. Er werd ten eerste voorzien in een politieke herstructurering. Dit hield in dat de aloude privileges terug in werking werden gesteld.¹⁹ Deze maatregel zou een belangrijke steunpilaar worden voor de calvinistische regimes die in de jaren na de Pacificatie zouden geïnstalleerd worden in diverse steden. Ten tweede werd in de Pacificatie van Gent gepoogd om een oplossing te vinden voor de geconfisqueerde goederen van de clerus en het derde punt behandelde het religieuze

---

¹⁶ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", p. 110.

¹⁷ G. Marnef, "Het protestantisme te Brussel, ca. 1567-1585." In: *Tijdschrift voor Brusselse geschiedenis*, 1, 1984, p. 63.

¹⁸ A.L.E. Verheyden, "De Pacificatie van Gent (1576): Een politiek-religieus maneuver of de aankondiging van een nieuwe tijdsgeschiedenis?" In: *Opstand en pacificatie in de Lage Landen. Bijdrage tot de studie van de Pacificatie van Gent*. Gent, 1976, p. 324.

¹⁹ A.L.E. Verheyden, "De Pacificatie van Gent (1576)", p. 327.

vraagstuk.²⁰ Er werd gestreefd naar verzoening en tolerantie, maar in de praktijk was deze beoogde samenwerking vaak ver zoek. Uiteindelijk bleek de Pacificatie maar een zeer wankel bestand te zijn, dat niet opgewassen was tegen de tegenstrijdige krachten die aan het werk waren in de opstandige Nederlanden. De belangen van de radicale calvinisten en de rooms-katholieken waren al te zeer verschillend en de herinnering aan de repressietijd leefde nog te veel door om van een echte verzoening te kunnen spreken.²¹ Het belangrijkste gevolg van de Pacificatie was echter dat de calvinisten op deze manier een mogelijkheid zagen om vaste voet aan de grond te krijgen in de Zuidelijke Nederlanden.²² De plakkaats tegen de hervormde religie werden immers allemaal ingetrokken, zodat er een einde kwam aan de vervolgingen en vele verbannen protestanten in staat werden gesteld om terug huiswaarts te keren.²³ Er was dankzij de genomen maatregelen tevens een verschuiving op het psychologische vlak. Men hoopte op betere tijden en een toekomst voor de hervormde godsdienst kwam terug binnen handbereik. Een tweede belangrijk gegeven om te onthouden is dat er afgerekend werd met de Spanjaarden.²⁴ Ook al kwam men niet tot een sluitend vergelijk inzake de godsdienstproblematiek, iedereen was het er over eens dat er een einde moest gesteld worden aan de vreemde overheersing.

De verzoeningspolitiek die de landvoogd Requesens had willen voeren, ging compleet de mist in door het ondoordachte beleid van zijn opvolger, Don Juan. Deze buitenechtelijke zoon van keizer Karel was teveel op militaire roem belust en het was dan ook door zijn drieste optreden en het negeren van de bepalingen uit de Pacificatie dat de gebeurtenissen in een stroomversnelling terecht kwamen.²⁵ Hij wilde alleen het Edict van Marche goedkeuren, dat stipuleerde dat de Spaanse troepen zich zouden terugtrekken in ruil voor het volledige herstel van het katholicisme in alle gewesten.²⁶ Het broze vertrouwen dat er heerste op het politieke vlak werd definitief geschonden toen Don Juan zich meester maakte van de citadel van Namen op 24 juli 1577.²⁷ Het vuur van de opstand verspreidde zich opnieuw door de Zuidelijke Nederlanden en een maand later kwam in Brussel een calvinistische regime aan de macht.

---

²⁰ A.L.E. Verheyden, "De Pacificatie van Gent (1576)", p. 326.

²¹ A.L.E. Verheyden, "De Pacificatie van Gent (1576)", p. 329.

²² A.L.E. Verheyden, "De Pacificatie van Gent (1576)", p. 325.

²³ G. Marnef, "Het protestantisme te Brussel, ca. 1567-1585", p. 64.

²⁴ A. Desprez, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", p. 2.

²⁵ K.W. Swart, "Willem van Oranje en de Nederlandse Opstand 1572-1584", Sdu Uitgeverij, 1994, pp. 118-119.

²⁶ A-L Van Bruaene, "De Gentse memorieboeken", p. 261.

²⁷ G. Marnef, "Het protestantisme te Brussel, ca. 1567-1585", p. 64.

1.2 Brussel

Het revolutionaire bewind te Brussel bestond uit een comité van achttien mannen, zoals dat later in andere steden ook het geval zal zijn.²⁸ Het hoofddoel van dit comité was de verdediging van de stad tegen de Spaanse troepen en was dus in essentie anti-Spaans. De Brusselse ambachten waren hierin zeer sterk vertegenwoordigd: 18 op de 26 leden waren ambachtsmeesters, en ze slaagden er dus in om sterk hun stempel op het beleid te zetten.²⁹ Het is vreemd om te zien dat het vooral katholieken waren die in het comité zetelden.³⁰ Het is dus enigszins foutief om in dit verband over een calvinistisch bewind over de stad te spreken. Op deze controverse wordt dieper ingegaan door Paul Rogghé in zijn reactie op het artikel van André Despretz over de beginjaren van Gentse republiek.³¹ Het staat wel vast dat alle leden aanhangers waren van de politiek gevoerd door Willem van Oranje, de orangisten, aangezien het hier met zekerheid om een fel anti-Spaans bewind ging.³² Het Brusselse comité werd echter wel radicaler naarmate de dreiging van de Spaanse legers groter werd. Men begon het katholieke deel van de bevolking te wantrouwen voor hun zogezegd sympathie voor Don Juan en de sfeer in de stad werd grimmiger. Er volgden enkele arrestaties op beschuldiging van verraad en de stadsmagistraat werd gezuiverd van alle onbetrouwbare elementen.³³ Volgens Guido Marnef bleef echter het grootste deel van het stadsbestuur bestaan uit katholieken. Dat de doelstelling van de Brusselse republiek dus vooral de bevrijding van het Spaanse juk was en in mindere mate de verspreiding van het calvinisme blijkt hier duidelijk uit. De radicalisering ten opzichte van de Brusselse katholieken kwam er door toedoen van de ambachten. Zij eisten immers dat de geestelijkheid evenveel zou moeten inbrengen in de stedelijke belastingen als de rest van de stedelingen en dat ze zouden worden ingeschakeld in de bouwwerken voor de versterking van de stadswallen.³⁴ Hier speelt duidelijk meer een economisch motief dan een religieus. Rond deze periode zien we ook de eerste openbare

---

²⁸ Het Brusselse comité der achttien bestond eigenlijk uit zesentwintig personen. Ze kregen echter deze naam door het sterke overwicht van de achttien vertegenwoordigers van de Brusselse ambachten.

G. Marnef, "Het protestantisme te Brussel, ca. 1567-1585", p. 64.

²⁹ G. Marnef, "Het protestantisme te Brussel, ca. 1567-1585", p. 64.

³⁰ G. Marnef, "Het protestantisme te Brussel, ca. 1567-1585", p. 64.

³¹ P. Rogghé, "De orangistische putsch van 28 oktober 1577 te Gent." In: *Appeltjes van het Meetjesland*, 19, 1968, pp. 108-129.

A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", pp. 119-229.

³² G. Marnef, "Het protestantisme te Brussel, ca. 1567-1585", p. 64.

³³ G. Marnef, "Het protestantisme te Brussel, ca. 1567-1585", p. 66.

³⁴ G. Marnef, "Het protestantisme te Brussel, ca. 1567-1585", p. 66.

preken opduiken van radicale, calvinistische predikanten die van overal uit de Nederlanden kwamen afgezakt.³⁵

Willem van Oranje, die het niet eens was met de radicale koers die de Zuid-Nederlandse steden begonnen te varen, probeerde door middel van een religievrede iedereen weer op één lijn te krijgen en achter hem te scharen.³⁶ Dit voorstel zorgde echter nog voor een intensifiëring van de tweedeling die ontstaan was tussen roomsen en calvinisten, dan dat het een oplossing bood. Het katholieke deel van de bevolking diende een rekwes in bij het Brusselse stadsbestuur, met de vraag om niet in te gaan op het voorstel van de prins van Oranje. Als reactie hierop bestormden en plunderden de radicale calvinisten het huis van de katholieke leider, Frederik Perrenot, en werden er enkele katholieken gearresteerd door het stadsbestuur.³⁷ Daarenboven bleven de calvinistische predikanten onverminderd proberen om de mensen voor hun zaak te winnen. Uiteindelijk werd het pleit dan ook beslecht in het voordeel van de calvinisten en werd op 18 september 1578 de religievrede van Oranje afgekondigd.³⁸ Eén van de belangrijkste punten uit dit compromis was dat de calvinistische godsdienst hiermee vrijheid van eredienst kreeg en uit de illegaliteit werd gehaald. De godsdienstvrede werd volgens Marnef niet gesteund door de vertegenwoordigers van de Brusselse ambachten.³⁹ Zij waren in deze stad dus niet de drijvende kracht achter het nieuwe, revolutionaire regime. Een rol die ze in Gent wel zouden spelen. De Brusselse ambachten waren overwegend katholiek gebleven, en ze hadden, behalve de gemeenschappelijke afkeer van de Spaanse overheersing, niet echt een reden om het nieuwe bewind, dat een calvinistische staatsstructuur voorstond, te steunen. Bovendien vonden ze deze religievrede in strijd met de Pacificatie van Gent, waarin ze meer heil zagen voor een betere toekomst.⁴⁰

De spanning tussen de verschillende geloofsovertuigingen in de stad bleef ook na de Religievrede aanhouden. De calvinisten werden steeds machtiger en kregen steeds meer aanhang, zeker na de mislukte aanslag van Filips van Egmont. Deze katholieke edelman probeerde om op 4 juni 1578 Brussel in te nemen en zo de opmars van de calvinisten een halt toe te roepen.⁴¹ De Brusselse strijdkrachten onder leiding van Oliver van den Tympel slaagden er echter in om hem met de hulp van de burgers te verdrijven. De geloofwaardigheid van de katholieken was nu helemaal verloren gegaan en de calvinisten voelden zich meer dan

---

³⁵ G. Marnef, "Het protestantisme te Brussel, ca. 1567-1585", p. 66.

³⁶ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", p. 29.

³⁷ G. Marnef, "Het protestantisme te Brussel, ca. 1567-1585", p. 67.

³⁸ G. Marnef, "Het protestantisme te Brussel, ca. 1567-1585", p. 67.

³⁹ G. Marnef, "Het protestantisme te Brussel, ca. 1567-1585", p. 67.

⁴⁰ G. Marnef, "Het protestantisme te Brussel, ca. 1567-1585", p. 67.

⁴¹ G. Marnef, "Het protestantisme te Brussel, ca. 1567-1585", p. 68.

ooit gesterkt. Deze gebeurtenissen kenden tevens hun weerklink in de samenstelling van het stadsbestuur. Bij de magistraatsvernieuwing in juni 1578 was er wel nog enige continuïteit en zetelden er zeker nog katholieken, maar we zien rond deze tijd ook de oprichting van een Oorlogsraad.⁴² Dit nieuwe bestuursorgaan moest instaan voor de verdediging van de stad, hetzij tegen katholieken, hetzij tegen Spanjaarden. Aan het hoofd stond de eerder vermelde van den Tynpel, die tevens tot gouverneur van Brussel was benoemd.⁴³ Dit was al een teken aan de wand dat de katholieken steeds meer in de verdrukking kwamen te staan. In de magistraatsvernieuwing van juni 1580 kregen de calvinisten voor het eerst een sterke vertegenwoordiging in het stadsbestuur.⁴⁴ Een tweede belangrijke verschuiving was dat de traditionele families waaruit vele Brusselse magistraten waren voortgekomen aan de kant werden gezet.⁴⁵ Er kan dus zeker sprake zijn van een grondige zuivering. Belangrijk voor ons onderzoek is dat ook de ambachtsbesturen niet van deze zuivering gespaard bleven. Zij zouden vanaf nu wel vragende partij worden om allerlei maatregelen die de katholieken het leven zuur maakten.⁴⁶ De greep van de calvinisten op het stedelijke netwerk werd met andere woorden alsmaar sterker.

Het hoogtepunt van deze evolutie komt er in april 1581. Een deel van de katholieke Brusselaars had hun ongenoegen over de uitwijzing van een invloedrijke dominicaner monnik, Anthonis Ruyskensvelt, geuit door openlijk te protesteren voor het huis van de gouverneur. De calvinistische reactie bleef echter niet lang uit. Nadat de oproer onderdrukt was en de kerken en kloosters geplunderd waren, volgde op 1 mei 1581 een verbod op de katholieke eredienst.⁴⁷ Nu het calvinisme de enige toegelaten religie was, ging het hen voor de wind en versterkten ze hun greep op andere instellingen, zoals de armenzorg en het onderwijs. Toch moet dit beeld van een calvinistische bolwerk genuanceerd worden volgens Marnef, want het totale aantal calvinisten in Brussel zou steeds in de minderheid zijn geweest ten opzichte van het katholieke deel van de stedelingen.⁴⁸ Dat het revolutionaire bewind toch stand hield en veel succes had, hangt ongetwijfeld samen met het feit dat hun eisen meer inhielden dan louter een vestiging van een calvinistische staatsordening. Wanneer we de Gentse casus zullen bekijken zal deze problematiek uiteraard nog uitvoerig aan bod komen. Het zal immers blijken dat de stedelijke corporaties, die een belangrijke ruggensteun waren

---

⁴² G. Marnef, "Het protestantisme te Brussel, ca. 1567-1585", p. 69.

⁴³ G. Marnef, "Het protestantisme te Brussel, ca. 1567-1585", p. 69.

⁴⁴ G. Marnef, "Het protestantisme te Brussel, ca. 1567-1585", p. 71.

⁴⁵ G. Marnef, "Het protestantisme te Brussel, ca. 1567-1585", p. 71.

⁴⁶ G. Marnef, "Het protestantisme te Brussel, ca. 1567-1585", p. 72.

⁴⁷ G. Marnef, "Het protestantisme te Brussel, ca. 1567-1585", p. 72.

⁴⁸ G. Marnef, "Het protestantisme te Brussel, ca. 1567-1585", p. 74.

voor het nieuwe bewind, er soms heel andere motieven op na hielden dan men op het eerste gezicht zou kunnen afleiden.

Het calvinistische bestuur te Brussel hield het uit tot 10 maart 1585.⁴⁹ Daarna werd het terug ingelijfd door de Spanjaarden. Het belang van de oprichting van een revolutionair comité der achttien in deze stad is dat ze een voorbeeld stelden waar andere Zuid-Nederlandse steden gretig van gebruik zullen maken. Paul Rogghé wijst in zijn bespreking van de Gentse republiek duidelijk op deze voorbeeldfunctie van het Brusselse stadsbestuur.⁵⁰ De toonaangevende positie van Brussel is evenwel van korte duur en wordt al vlug door Gent overgenomen.

1.3 De overige Brabantse steden: Antwerpen en Mechelen

Het kolonelsregime te Antwerpen

De tweede belangrijkste stad van het vroegere hertogdom Brabant was Antwerpen. Deze stad had een enorme economische groei gekend in de zestiende eeuw en was op zijn hoogtepunt, rond 1570, goed voor ongeveer 75 procent van de export van de Spaanse Nederlanden.⁵¹ Ook deze belangrijke handelsmetropool bleef echter niet gespaard van de politieke en religieuze omwentelingen die de Nederlanden teisterden. Volgens Floris Prims, de gewezen stadsarchivaris van Antwerpen, begon het calvinistische bewind in de Scheldestad op 12 december 1577. Op dat moment werden de wijkmeesters, die instonden voor de wacht, vervangen door de kolonels van de burgerlijke wacht.⁵² Deze nieuwe stedelijke instelling wordt door Prims afgeschilderd als een zeer radicaal element in de beginjaren van de Antwerpse republiek. Ze worden door hem verantwoordelijke gesteld voor de verdrukking van het katholicisme, het vernielen van de goederen van de clerus en plundering van de kloosters.⁵³ Er wordt te Antwerpen, net als in de andere steden, ook een comité der achttien mannen opgericht, maar zij zullen altijd rekening moeten houden met de macht van de kamer de kolonels.

---

⁴⁹ G. Marnef, "Het protestantisme te Brussel, ca. 1567-1585", p. 78.

⁵⁰ P. Rogghé, "De orangistische putsch van 28 oktober 1577 te Gent", p. 144.

⁵¹ F. Verleusen, "Ambachten en Contrareformatie: godsdienstige aspecten van de corporatieve wereld in Antwerpen (1585-1633)", Gent, s.n., 2000, p. 3.

⁵² F. Prims, "De kolonellen van de 'burgersche wacht' van Antwerpen (1577-1585)", 1942, N.V. Standaard-boekhandel, p. 5.

⁵³ F. Prims, "De kolonellen van de 'burgersche wacht' van Antwerpen (1577-1585)", p. 7.

De oprichting van de Antwerpse republiek ging vreedzaam in zijn werk. Onder druk van de radicale, calvinistische fractie binnen de stad was de prins van Oranje, die op weg was naar Brussel waar hij de wet zou vernieuwen, reeds in september 1577 naar Antwerpen gehaald.⁵⁴ Door de prinselijke interventie en naar het voorbeeld van Brussel en Gent werd ook in deze stad de wet vernieuwd op 30 november 1577.⁵⁵ De oprichting van de kamer der kolonels gebeurde 12 dagen later. De Antwerpse magistraat bleef evenwel bestaan en hetzelfde gold voor de brede raad of collatie. Deze laatste bestond ook te Antwerpen uit verschillende leden. Een van deze waren de 12 leden van de maandagse raad. Een tweede lid werd gevormd door de poorterie, samen met de 24 wijkmeesters. De wijkmeesters waren door de instelling van de kolonelskamer dan wel hun militaire bevoegdheden kwijtgespeeld, maar mochten toch nog in de brede raad zetelen. Ook de dekens van de 26 Antwerpse ambachten waren als een apart lid vertegenwoordigd.⁵⁶ Uit het onderzoek van Frederik Verleysen blijkt echter dat alleen de geprivilegieerde ambachten in deze raad mochten zetelen en dat alleen zij dus politieke inspraak hadden.⁵⁷ De corporatieve middengroepen hadden dus niet dezelfde mate van politieke vertegenwoordiging in het stadsbestuur als in Gent. Uit het prosopografisch onderzoek van Guido Marnef blijkt zelfs dat er een dominante positie was weggelegd voor de Antwerpse edellieden en de poorterie in het bestuur van de stad. Maar dat wil niet zeggen dat de ambachtsmeesters volledig uitgesloten waren. Om hen toch enige vorm van inspraak te geven had men de maandagse Raad opgericht. Die bestond uit de gehele stadsmagistraat en 12 raadslieden van de ambachten.⁵⁸ Het waren wel, zoals we reeds bij Verleysen zagen, enkel de belangrijkste ambachten die hierin een plaats konden verwerven. De ambachten waren wel ook nog vertegenwoordigd als vierde lid in de brede raad, waaraan tussen de 23 en de 26 ambachten mochten deelnemen.⁵⁹ Nu deze radicale en revolutionaire instellingen greep hadden gekregen op de stad, met de kolonelskamer voorop, werd er gestreefd naar een onderdrukking van de voorstanders van het katholicisme, naar een toetreding tot de Unie van Utrecht en naar het doorvoeren van de Religievrede van Willem van Oranje.⁶⁰ Dit zou immers de positie van de calvinistische religie danig versterken en de openbaarheid van religie mogelijk maken. Op 11 juni 1579 worden dan uiteindelijk de 13

---

⁵⁴ F. Prims, “De kolonellen van de ‘burgersche wacht’ van Antwerpen (1577-1585)”, p. 23.

⁵⁵ F. Prims, “De kolonellen van de ‘burgersche wacht’ van Antwerpen (1577-1585)”, p. 24.

⁵⁶ F. Prims, “De kolonellen van de ‘burgersche wacht’ van Antwerpen (1577-1585)”, pp. 25, 27, 32.

⁵⁷ F. Verleysen, “Ambachten en Contrareformatie”, p. 12.

⁵⁸ G. Marnef, *Antwerpen in de tijd van de Reformatie*, p. 40-1.

⁵⁹ G. Marnef, *Antwerpen in de tijd van de Reformatie*, p. 41.

⁶⁰ F. Prims, “De kolonellen van de ‘burgersche wacht’ van Antwerpen (1577-1585)”, p. 46.

punten die door de brede raad opgesteld waren ondertekend en in werking gesteld.⁶¹ Het calvinisme en het katholicisme zouden vanaf dan op gelijke voet staan met elkaar.

Het einde van het calvinistische bewind te Antwerpen komt er op 19 augustus 1585 wanneer ze zich gedwongen moeten overgeven aan Alexander Farnese en de stad zich terug onderwerpt aan het Spaanse gezag.⁶² Een groot deel van de bevolking had immers de eis tot vrede geuit. De brede raad stemde toe in de vredesonderhandelingen en zes van de acht kolonels werden bedankt voor bewezen diensten en afgezet.⁶³ Dat de Antwerpse republiek vooral gericht was op het behoud van de onafhankelijkheid van de stad en de verdediging tegen de Spaanse agressor, en minder op het uitdragen van de gereformeerde religie, blijkt duidelijk uit de macht die de kolonels toebedeeld kregen. Zij stonden immers in voor het militaire aspect van de stad, zowel voor de verdediging van de stad als voor de externe missies. Door dit takenpakket kregen ze plots enorm veel greep op de kern van de stedelijke politiek. Dat ze ijverden voor de invoer van de Religievrede wijst meer op hun orangistische sympathieën dan op hun calvinistische overtuiging.

Mechelen

Na de bespreking van de twee voorgaande steden, die beide zeker een leidinggevende rol hebben vervuld in Brabant, betrekken we ook Mechelen bij ons discours. Deze stad kende immers een evolutie die enigszins verschilde van de andere steden waar de calvinisten aan de macht kwamen, omdat ze pas enkele jaren na de calvinistische machtsovernames in de Zuid-Nederlandse steden werd ingelijfd door de opstandelingen. De rol die Mechelen altijd al had gespeeld in de op centralisatie gerichte politiek van de vorsten heeft daar zeker mee te maken. Mechelen dankte zijn symbolische positie onder andere aan de installatie van de Grote Raad van Mechelen, een vorstelijke uitzonderingsrechtbank, en aan de vestiging van een centrale rekenkamer onder de Bourgondische hertogen.⁶⁴ Hierdoor kreeg Mechelen een centrale rol toebedeeld in de hertogelijke politiek, die ze onder de Habsburgse vorsten zeker nog niet kwijtgespeeld was.

---

⁶¹ F. Prims, “*De kolonellen van de ‘burgersche wacht’ van Antwerpen (1577-1585)*”, p. 46.

⁶² F. Prims, “*De kolonellen van de ‘burgersche wacht’ van Antwerpen (1577-1585)*”, p. 5.

Johan Decavele geeft echter 17 augustus 1585 op als einddatum. Zie: H. Vanderlinden, “Beleg en val in 1584.” In: J. Decavele (red.), “*Het eind van een rebelse droom*”, p. 112.

⁶³ F. Prims, “*De kolonellen van de ‘burgersche wacht’ van Antwerpen (1577-1585)*”, pp. 274-276.

⁶⁴ R. Van Uytven, C. Bruneel en H. Coppens, (eds.), “*De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Brabant en Mechelen tot 1795*”, Brussel, 2000, Algemeen Rijksarchief, pp.672-674.

Zoals gezegd kwam Mechelen pas laat in het Staatse kamp terecht, meerbepaald op 9 april 1580.⁶⁵ De verrassingsaanval die hiervoor zorgde was er gekomen onder impuls van de Brusselse gouverneur van den Tynpen en werd te Antwerpen in elkaar gestoken.⁶⁶ De rol van deze twee steden valt dus niet te ontkennen. Om de overwinning te consolideren werd gepoogd om ook hier een revolutionair regime aan de macht te brengen. Slechts vijf dagen na de inname van de stad werd de magistraatsvernieuwing al doorgevoerd. Guido Marnef stelt dat, net als in Brussel, de oude gevestigde families aan de kant werden geschoven ten voordele van nieuwe politieke elementen en dat het merendeel van de nieuwe ambtsbekleders in de voorgaande jaren nog geen officieel ambt hadden uitgeoefend.⁶⁷ Dat men grondig komaf wou maken met het voorgaande bestuur heeft volgens ons te maken met de manier waarop de machtsovername was gebeurd. In tegenstelling tot andere steden was Mechelen veroverd door de Staatse troepen, in plaats van dat er een interne machtswissel was geweest. Er is dan ook geen sprake van continuïteit tussen de stadsmagistraat van het jaar 1579 en die van 1580: slechts drie wethouders op de 28 zetelden in beide schepenbanken.⁶⁸ Vervolgens besluit Marnef dat het overgrote deel van de vernieuwde magistraat bestond uit calvinisten. Zij zwaaiden de plak binnen het stadsbestuur en konden heel sterk hun stempel drukken op de politiek die de stad voerde.⁶⁹

Een tweede punt dat, naast de frappante discontinuïteit, moet aangestipt worden in verband met de Mechelse calvinistische republiek is het geringe belang die de ambachten hadden in het beleid van de stad. Gedurende de hele calvinistische periode was het volgens Marnef steeds de poorterij die de topfuncties naar zich toe trokken en die het grootste overwicht hadden binnen de stadsmagistraat. Dit kwam onder andere omdat er slechts een beperkt aantal ambachten rechtstreekse toegang hadden tot het beleid, waardoor hun rol geminimaliseerd werd.⁷⁰ Ook deze evolutie, die niet strookt met de ontwikkelingen die zich in andere steden voordeden, kan volgens ons verklaard worden door de wijze waarop het revolutionaire bewind tot stand kwam. In Mechelen was de machtswissel van buitenaf bewerkstelligd. We kunnen er van uit gaan dat de religieuze, politieke en sociaal-economische ontevredenheid die de corporatieve middengroepen uit andere steden kenmerkte ook aanwezig was in Mechelen, maar de revolutionaire consequenties zijn er niet gekomen. Dit

---

⁶⁵ G. Marnef, *"Het calvinistisch bewind te Mechelen (1580-1585)"*, Heule, 1987, UGA, p. 144.

⁶⁶ G. Marnef, *"Het calvinistisch bewind te Mechelen (1580-1585)"*, Heule, 1987, UGA, p. 143.

⁶⁷ Op de 28 wethouders waren er 21 die nieuw waren in het ambt.

G. Marnef, *"Het calvinistisch bewind te Mechelen (1580-1585)"*, Heule, 1987, UGA, pp. 149, 156-157.

⁶⁸ G. Marnef, *"Het calvinistisch bewind te Mechelen (1580-1585)"*, Heule, 1987, UGA, pp. 148, 208-209.

⁶⁹ G. Marnef, *"Het calvinistisch bewind te Mechelen (1580-1585)"*, Heule, 1987, UGA, p. 154.

⁷⁰ G. Marnef, *"Het calvinistisch bewind te Mechelen (1580-1585)"*, Heule, 1987, UGA, p. 217.

kwam waarschijnlijk door de sterke greep van de vorst op deze stad die in het verleden zo'n belangrijke plaats in het staatsapparaat had vervuld.

1.4 De calvinistische republieken in Vlaanderen: Brugge

Brugge had in de zestiende eeuw zijn functie van economische draaischijf binnen de Nederlanden en West-Europa grotendeels moeten doorgeven aan Antwerpen. Eén van de voornaamste redenen daarvoor was de verzanding van het Zwin. Ze wisten echter hun commerciële belang nog enigszins te behouden door de productie van hoge kwaliteitsproducten en de aanwezigheid van de jaarmarkten. We kunnen dus met recht en rede spreken dat Brugge in de zestiende eeuw nog gold als een grote stad.⁷¹ Door de humanistische inslag, die zorgde voor een grote mate van tolerantie en door het uitblijven van een kordaat optreden van het Brugse stadsbestuur kende het calvinisme er een zeer snelle verspreiding.⁷²

De machtsovername door de Gentse calvinisten op 19 maart 1578 onder leiding van Francois van Kethulle zorgde voor een definitieve overgang naar het opstandige, gereformeerde kamp.⁷³ Net zoals in andere calvinistische steden werd er een comité der achttien opgericht en werd de stadsmagistraat vernieuwd. Brugge bleef echter wel een overwegend katholieke stad, maar ook dat was geen uitzondering zoals we eerder uit de Brusselse casus vernomen hebben. Door de grote afhankelijkheid van de handel moest Brugge wel een gematigde koers blijven varen. Tot de opstand in juli 1579 slaagde men er dan ook altijd in om het hoofd te bieden aan de radicale elementen.⁷⁴ De situatie veranderde na de beschuldiging van de Brugse Franciscanen voor sodomie en na het op gang komen van een katholieke tegenreactie in diezelfde maand.⁷⁵ Omdat de ambachten hier een rol in speelden zullen we iets dieper op ingaan op deze tegenbeweging vanwege de katholieken. We merken immers dat er slechts 26 van de 50 ambachtsdekens aan de kant van het calvinistische bestuur blijven staan. De 24 overige dekens, samen met een groot deel van de notabelen, oud-burgemeesters en burgers, eisen de opheffing van het comité der achttien en willen een nieuwe, katholieke en Spaansgezinde kolonel van de krijgsraad.⁷⁶ De situatie dreigt te escaleren wanneer beide partijen naar de wapens grijpen en hulp vragen aan naburige steden.

---

⁷¹ C. Coudeville, *"Het cultureel beleid te Brugge tijdens het Calvinistische Bewind (1578-1584)"*, pp. 41-44.

⁷² C. Coudeville, *"Het cultureel beleid te Brugge tijdens het Calvinistische Bewind (1578-1584)"*, p. 44.

⁷³ C. Coudeville, *"Het cultureel beleid te Brugge tijdens het Calvinistische Bewind (1578-1584)"*, p. 46.

⁷⁴ C. Coudeville, *"Het cultureel beleid te Brugge tijdens het Calvinistische Bewind (1578-1584)"*, p. 47.

⁷⁵ C. Coudeville, *"Het cultureel beleid te Brugge tijdens het Calvinistische Bewind (1578-1584)"*, pp. 48-58.

⁷⁶ C. Coudeville, *"Het cultureel beleid te Brugge tijdens het Calvinistische Bewind (1578-1584)"*, p. 55.

Een calvinistische troepenmacht was echter het eerst bij de stad en zodoende werd het calvinistische bewind hersteld.⁷⁷ Nadien werd van dit voorval gretig gebruik gemaakt om druk te zetten op het katholieke deel van de bevolking. Volgens Charlotte Coudeville mag dit conflict echter niet louter religieus worden bekeken. Er komt immers een sterke politieke tegenstelling uit naar voren tussen het katholieke en Spaansgezinde Brugse Vrije en het Staatse calvinistische stadsbestuur te Brugge.⁷⁸ Voor ons is het vooral van belang dat niet alle ambachten zich zomaar achter het gereformeerde bestuur schaalden. Wanneer ze er de kans toe krijgen, wil bijna de helft terug naar een katholiek bewind. De Brugse ambachten kunnen dus bezwaarlijk een vooruitstrevend, radicaal en calvinistisch element genoemd worden.

1.5 De Gentse calvinistische republiek

Belangrijke spelers: Jan van Hembyze en François van Kethulle

We starten ons chronologisch overzicht van de Gentse republiek met een korte voorstelling van de twee hoofdrolspelers. In het debat tussen het belang van structuren en sleutelfiguren op het verloop van de geschiedenis willen we ons hierbij niet mengen. Het lijkt ons echter wel nuttig en waardevol om toch ons licht even te werpen op deze belangrijke personen. Het valt immers niet te ontkennen dat ook hun drijfveren van belang zijn geweest voor de politieke lijn die Gent gedurende het calvinistische bewind gevolgd heeft.

De man die door de meeste auteurs en historici wordt gezien als spilfiguur en aanstoker van de republiek is Jan van Hembyze. Hij werd geboren op 9 juli 1513 en speelde slechts een beperkte rol in de Gentse politiek voor 1576.⁷⁹ Het is natuurlijk verwonderlijk dat iemand die voorheen nooit echt prominent op het politieke toneel was verschenen, nu wel plots zo een grote rol zou spelen. We moeten echter wel opmerken dat hij al vele jaren een post had bekleed bij één van beide schepenbanken en dat hij steeds vertoefd had in de leidende kringen van de stad.⁸⁰ Zijn overgang tot het protestantse, opstandige kamp kan volgens Johan Decavele toegeschreven worden aan de dood van zijn zoon. Willem van Hembyze sneuvelde immers als kaperkapitein in dienst van Willem van Oranje.⁸¹ Nadien is Jan van Hembyze vooral bekend geworden om zijn radicale maatregelen, maar tegelijk heeft

---

⁷⁷ C. Coudeville, *“Het cultureel beleid te Brugge tijdens het Calvinistische Bewind (1578-1584)”*, p. 56.

⁷⁸ C. Coudeville, *“Het cultureel beleid te Brugge tijdens het Calvinistische Bewind (1578-1584)”*, p. 57.

⁷⁹ *Nationaal Biografisch Woordenboek*, 2, Brussel, 1966, p. 312.

⁸⁰ J. Decavele, “Genève van Vlaanderen.” In: J. Decavele (red.), *“Het eind van een rebelse droom”*, p. 32.

⁸¹ J. Decavele, “Genève van Vlaanderen.” In: J. Decavele (red.), *“Het eind van een rebelse droom”*, p. 33.

hij het hernieuwde Gentse particularisme in deze periode vorm proberen geven. Van hem kwam ook de uitspraak dat hij Gent tot een nieuw Genève wilde maken.⁸² Hij ontpopte zich namelijk als een fervent tegenstander van de orangistische politiek en kantte zich dus onder andere tegen de Religievrede. Ook onder zijn impuls maakte het stadsbestuur werk van de broodnodige stadsversterkingen en hij wilde de oude glorie van Gent terug in leven roepen.⁸³ Wanneer André Despretz terecht opmerkt dat er zich een scheuring voordoet binnen het Gentse calvinistische kamp moeten we Jan van Hembyze zeker onderverdelen bij de radicale zijde.⁸⁴ Na onenigheid over de vernieuwing van de magistratuur die uiteindelijk beslist werd in het nadeel van Hembyze, vertrok deze laatste uit de stad en voegde zich bij het leger van Johan Casimir in de Palts.⁸⁵ Wanneer de druk van de Spaanse troepen zo groot wordt dat het radicalisme weer hoge toppen scheert te Gent vragen de schepenen aan Hembyze om terug te keren en bekleden ze hem met vele volmachten. Hij werd op 14 augustus 1583 terug tot voorschepenen benoemd, maar lang zou zijn tweede bestuursperiode niet duren. Nadat gelect was dat hij vredesonderhandelingen had aangeknoopt met de Spaanse veldheer Farnese werd hij op 4 augustus 1584 publiekelijk terechtgesteld.⁸⁶

De tweede leider van de Gentse republiek die we hier zouden willen belichten is Francois van Kethulle, heer van Rijnove. Hij werd geboren in 1531 te Wondelgem en was de zoon van een Gentse schepen.⁸⁷ Hij was het die op 28 oktober 1577 de heer van Aarschot gevangen zette en daarmee het begin inluidde van het revolutionaire bewind te Gent.⁸⁸ Nochtans wordt deze figuur in de historiografie vaak afgeschilderd als de gematigde tegenhanger van Jan van Hembyze. Na verloop van tijd distantieerde hij zich immers van de radicale, anti-orangistische koers die deze laatste opging. Rijnove stond in voor het militaire aspect van de Gentse republiek en het was onder zijn leiding dat onder andere Brugge werd ingelijfd in het Staatse kamp.⁸⁹ Na de verbanning van Hembyze in augustus 1579, zal Rijnove de macht naar zich toetrekken en volgens André Despretz is dit het einde van de radicale vestigingstijd en het begin van een relatief gematigde periode.⁹⁰ Het hoogtepunt van Rijnove's macht was zijn officiële benoeming tot hoogbaljuw op 30 augustus 1580.⁹¹ Dit ambt was

---

⁸² J. Decavele, "Genève van Vlaanderen." In: J. Decavele (red.), *Het eind van een rebelse droom*, p. 37.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", p. 29.

⁸⁵ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", p. 36.

Nationaal Biografisch Woordenboek, 2, Brussel, 1966, p. 312.

⁸⁶ J. Decavele, "Genève van Vlaanderen." In: J. Decavele (red.), *Het eind van een rebelse droom*, pp. 59-60.

⁸⁷ *Nationaal Biografisch Woordenboek*, 2, Brussel, 1966, p. 773.

⁸⁸ J. Decavele, "Genève van Vlaanderen." In: J. Decavele (red.), *Het eind van een rebelse droom*, p. 32.

⁸⁹ C. Coudeville, *Het cultureel beleid te Brugge tijdens het Calvinistische Bewind (1578-1584)*, p. 46.

⁹⁰ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", p. 36.

⁹¹ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", pp. 38-39.

vacant geworden nadat de vorige baljuw, Ferdinand de la Barre, gevangen was genomen in oktober 1577. Francois van Kethulle zou aanblijven als hoogbaljuw tot 24 oktober 1583. Op die dag kwam Hembyze immers terug in de stad en moest Rijkhove het strijdtoneel verlaten.

Het verloop

De vestigingsperiode van de Gentse republiek werd reeds uitvoerig besproken door André Despretz en Johan Decavele. Een herhaling van hun werk is natuurlijk niet zinvol, maar we zullen kort de belangrijkste punten uit de chronologie van het calvinistische bewind aanhalen en bespreken. De figuur die in Gent voor problemen zorgde en veel tegenstand van de bevolking opriep was Filips van Croy, hertog van Aarschot.⁹² Hij was benoemd tot stadhouder van Vlaanderen en was dus de vertegenwoordiger van het Spaanse gezag. Bovendien weigerde hij tussen 24 en 26 oktober 1577 om de stedelijke privileges te herstellen, terwijl de Staten-Generaal hier wel al in hadden toegezegd, en dat zette veel kwaad bloed bij de Gentse bevolking.⁹³ De volksoproer die hierna ontstond werd handig aangegrepen door Rijkhove. Hij riep op 28 oktober de burgerij op om zich te bewapenen, maar kreeg niet veel respons. Toch slaagde hij erin om die nacht naar de verblijfplaats van Filips van Croy in de Nederscheldestraat te trekken en hem, samen met nog enkele andere voorname edelen, bij verrassing gevangen te nemen.⁹⁴ Vervolgens werd er een algemene burgerwacht ingesteld, het volk werd dus bewapend, en vier dagen later werd het comité der achttien mannen opgericht. Op 15 november werd volgens de oude costumen ook het collatiesysteem hersteld. Enkele dagen eerder, op 10 november 1577, was er op bevel van de schepenen al een nieuwe overdeken van de 53 neringen gekozen en een nieuwe deken van de wevers. Dit waren respectievelijk Jan van der Cruyssen en Lievin Heylinck.⁹⁵ Tegelijkertijd werden tevens alle overige dekens van de ambachten herkozen volgens het oude kiessysteem. We zullen hier niet verder ingaan op de samenstelling van het revolutionaire comité der XVIII, maar we menen te kunnen stellen dat deze instelling noodzakelijk was voor de continuïteit van het bestuur. Met deze bestuurlijke continuïteit doelen we niet op de personen die hierin zetelden, en of het wel of niet nieuwelingen waren in de Gentse politiek. Aan die discussie wensen wij immers niet

---

⁹² J. Decavele, "Genève van Vlaanderen." In: J. Decavele (red.), *"Het eind van een rebelse droom"*, p. 32.

⁹³ J. Decavele, "Gent, calvinistisch en republikeins strijdcentrum in de Nederlandse opstand (1577-1584)". In: *Willem van Oranje, 1584-1984 : herdenking*, Brussel, Paleis der Academiën, 1985, p. 68.

⁹⁴ Deze edelen waren: Filips van Croy, de heren van Moeskroen, Rassenghem, Eecke, Zwevegem, Hessels, de la Porte en Visch, en de bisschoppen van Ieper en Brugge.

A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", p. 10.

J. Decavele, "Gent, calvinistisch en republikeins strijdcentrum in de Nederlandse opstand (1577-1584)", p. 69.

⁹⁵ UB Gent, Hs. 159, f. 314 v.

deel te nemen, aangezien ze irrelevant is voor onze these. We willen echter wel beklemtonen dat het belang van de herstelde collatie en de hernieuwde macht van de drie leden in deze beginperiode niet overschat mag worden. Zij waren immers lange tijd, sinds de bestraffing door keizer Karel, uitgesloten geweest van het bestuur. Later in dit werkstuk zullen we hierop terugkomen, aangezien dit de basis vormt van de door ons naar voor gebrachte these. Voorlopig laten we het dus bij de opmerking dat het comité der XVIII in het begin van de republiek instond voor het dagelijkse bestuur van de stad. Zo wordt hun takenpakket dan ook door André Despretz omschreven.⁹⁶ Ze moesten bovendien ook toezien op de verdedigingswerken en de versterking van de stad. We willen hierbij aansluitend ook een vermelding maken over het hoge democratische gehalte van de Gentse calvinistische republiek. Via de afvaardiging in de collatie zouden de middengroepen en de lagere klassen volgens Despretz plots veel inspraak gekregen hebben in het stadsbestuur. We zullen echter zien dat ze in de beginperiode nog moeten zoeken naar hun plaats en naar de nodige ervaring en dus nog weinig in de pap te brokken hebben.⁹⁷

De spanning tussen het katholieke deel van de bevolking en de protestanten scheerde opnieuw hoge toppen. Vele bannelingen waren immers teruggekeerd en zij zorgden ervoor dat de groep gereformeerden gevoelig uitbreidde. Wanneer de onderhandelingen over de Religievrede beginnen te Gent, onderhandelt men niet zoals in andere steden voor de toelating van het calvinisme, maar voor het behoud van het katholicisme.⁹⁸ Bij de toetreding tot de Unie van Utrecht, een verbond tussen de opstandige provincies, op 4 februari 1579 worden echter verschillende zaken uit de Religievrede terug ongedaan gemaakt en herbeginnen de ongeregeldheden ten aanzien van de katholieken.⁹⁹ De radicale koers die Gent in de volgende maanden begon te varen onder het bewind van Hembyze droeg niet van iedereen de goedkeuring weg. De gematigde fractie, onder leiding van Rijnove, wilde Hembyze uitschakelen als voorschepen bij de volgende magistraatsvernieuwing en men vroeg daarom aan Willem van Oranje om naar Gent te komen. Als tegenzet verzamelde Jan van Hembyze op 28 juli 1579 een groep soldaten en hernieuwde hij op eigen initiatief de magistraat.¹⁰⁰ Deze zogenaamde onwettige magistraat bestond natuurlijk alleen maar uit radicale elementen en kan als een staatsgreep door Hembyze beschouwd worden. Dit was evenwel zeer tegen de zin van Willem van Oranje, die er na enige tijd en met behulp van de gematigde Gentse fractie

---

⁹⁶ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", p. 11.

⁹⁷ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", p. 77.

⁹⁸ J. Decavele, "Genève van Vlaanderen." In: J. Decavele (red.), "Het eind van een rebelse droom", p. 51.

⁹⁹ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", pp. 61-62.

¹⁰⁰ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", pp. 33-34.

dan toch in slaagde om nogmaals de magistraat te vernieuwen op 20 augustus 1579.¹⁰¹ Negen dagen later verliet Hembyze de stad, zoals we reeds in zijn korte biografie zagen, en daarmee eindigt volgens Despretz de radicale beginfase van de Gentse republiek. Deze einddatum kan eventueel nog verplaatst worden naar 5 oktober, wanneer de gematigden en de orangisten het comité der achttien mannen politiek uitschakelden.¹⁰² We zullen echter verder in dit onderzoek merken dat dit niet helemaal correct is, aangezien de ambachten en de wevers pas na enige tijd van zich zullen laten horen en enkele radicale standpunten zullen innemen, zelfs tijdens de gematigde periode.

In de vestigingsperiode en in de gematigde jaren die volgen worden er enkele belangrijke zaken verwezenlijkt binnen de Gentse republiek, die bij een overzicht zeker aan bod moeten komen. Zo wordt er in de eerste plaats werk gemaakt van een calvinistisch onderwijssysteem.¹⁰³ Gent moest volgens sommigen een speerpunt worden in de verspreiding van het calvinisme en dus moest daarvoor de basis gelegd worden bij de jeugd. Op 6 oktober 1578 pakte men uit met de opening van een calvinistische academie, waar theologie centraal stond.¹⁰⁴ Deze was gevestigd in het vroegere karmelietenklooster en de eerste rector was Jakob van Kimmedonck. Door een gebrek aan geld en de toenemende oorlogsdreiging werd de academie op 12 september 1584 gesloten.¹⁰⁵ Er werd ook een calvinistische Latijnse school opgericht, die zich vooral bezighield met middelbaar onderwijs en een voorbereidende vorming.¹⁰⁶ De tweede verwezenlijking, die evenwel niet nieuw was, was de installatie van een burgerwacht.¹⁰⁷ Direct na de machtsovername door Rijnhove en Hembyze werd de bevolking bewapend en gemobiliseerd om de stad te verdedigen. In de resoluties van de collatie wordt hier herhaaldelijk op gealludeerd. Zo vraagt de poorterij op de collatievergadering van 20 november 1578 om de wacht te organiseren volgens de oude tradities. De ambachten en de wevers zijn nog specifiek in hun advies en vragen letterlijk dat de stad zou verdedigd worden door de burgers zelf.¹⁰⁸ Er waren immers ook nog andere troepen gelicht door het stadsbestuur of door de Generaliteit en die verbleven vaak in of rond de stad. Deze vreemde troepen, vaak huurlingen, waren natuurlijk veel minder betrouwbaar dan een legermacht bestaande uit burgers. Als men spreekt over het hoge democratische

---

¹⁰¹ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", p. 36.

¹⁰² A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", p. 19.

¹⁰³ J. Decavele, "Kerk en onderwijs". In: J. Decavele (red.), *Het eind van een rebelse droom*, p. 70.

¹⁰⁴ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", p. 67.

¹⁰⁵ J. Decavele, "Kerk en onderwijs". In: J. Decavele (red.), *Het eind van een rebelse droom*, p. 75.

¹⁰⁶ J. Decavele, "Kerk en onderwijs". In: J. Decavele (red.), *Het eind van een rebelse droom*, p. 68.

¹⁰⁷ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", p. 51.

¹⁰⁸ SAG, reeks 121, nr. 34, f. 91 r. – 112 r.

gehalte van de Gentse republiek wordt er ook vaak naar de burgerwacht verwezen.¹⁰⁹ Ook in een zestiende-eeuwse kroniek wordt er naar deze massale mobilisatie van het volk verwezen.¹¹⁰

Item op XVIII novembris 77 zo wasser een trompet gheslaghen uut laste van de scepenen met de notabele van de ghemeente in haudende vele dijverssche artikelen, te wetene dat alle die haut waren van de XVIII jare tot de sestich jare dat se hemlieden voorsien souden van wapenen om huer lijf met te bewaerne [...]

Hierbij aansluitend moeten we tevens de stadsversterkingen vermelden die bevolen werden door de Gentse magistraat. De continue oorlogsdreiging waarmee de Zuidelijke Nederlanden te kampen hadden, maakte een dergelijke vernieuwing van de stadsomwalling noodzakelijk. De regels van de Italiaanse bouwkunst werden gebruikt en Gent kreeg er de vorm van een gesloten driehoek door.¹¹¹ Tegen het einde van de calvinistische periode moeten deze ambitieuze versterkingen echter al veel van hun oude glorie verloren hebben. We lezen immers in de collatieresoluties dat er herhaaldelijk geld gevraagd wordt om herstellingen uit te voeren.¹¹² Bovendien wordt er op 11 februari 1583 door middel van een voorgebod aan de mensen verboden om door de vervallen openingen in de stadsversterkingen te lopen.¹¹³ Dit wijst er duidelijk op dat het verval al moet zijn ingetreden.

Het einde van de Gentse calvinistische republiek wordt bewerkstelligd door de militaire kunde van Farnese, hertog van Parma en de bevelhebber van de Spaanse troepen in de Nederlanden. Het begin van zijn militaire reconquista kunnen we dateren op 17 mei 1579. Als tegenreactie op de unie van Utrecht wordt op die datum immers de unie van Atrecht gesloten, waarbij de Spanjaarden zich opnieuw verzoenden met de Waalse katholieke gewesten.¹¹⁴ In de jaren die volgen zal Farnese stelselmatig het zuiden heroveren, waardoor Gent steeds meer geïsoleerd zal worden. Dankzij deze uitzichtloze situatie en de Spaanse blokkade groeide het radicalisme te Gent en kreeg de gematigde fractie het moeilijk om zich te handhaven. De Franse furie zou hun doodsteek worden, want daardoor verloren ze alle krediet bij de bevolking. Velen riepen om de terugkeer van Hembyze, die op 24 oktober 1583

---

¹⁰⁹ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", p. 77.

¹¹⁰ UB Gent, Hs. 159, f. 316 v.

¹¹¹ J. Decavele, "Genève van Vlaanderen." In: J. Decavele (red.), "Het eind van een rebelse droom", p. 38.

¹¹² SAG, reeks 121, nr. 34, f. 398 r.

¹¹³ SAG, reeks 93, nr. 30, f. 12 v. – 13 r.

¹¹⁴ H. Vanderlinden, "Beleg en val in 1584." In: J. Decavele (red.), "Het eind van een rebelse droom", p. 105.

terug zijn opwachting maakte in de stad.¹¹⁵ Rijkhove probeerde nog tegenstand te bieden, maar moest uiteindelijk toch vluchten naar Dendermonde.¹¹⁶ Hembyze's tweede bewind over de stad zal echter niet lang duren. Wanneer hij inzag dat men het militair niet zou winnen, koos hij ervoor om met de Spanjaarden een zo goed mogelijke vrede te onderhandelen. Hij zou deze keuze echter met de dood bekopen, want op 4 augustus 1584 werd hij onthoofd op het Sint Veerleplein op beschuldiging van landverraad.¹¹⁷ Nadat zijn hoofd en lichaam nog een uur lang publiekelijk tentoon gesteld werden om als voorbeeld te dienen, werd hij begraven in de Sint Janskerk.¹¹⁸ Na zijn dood bleef men echter kiezen voor de onderhandelingen met Farnese. Jan van Utenhove, de nieuwe Gentse voorschepen, stuurde verschillende afgevaardigden, maar zij kwamen onverrichter zake terug.¹¹⁹ Farnese kon immers onmogelijk ingaan op hun eis voor de vrije uitoefening van het calvinisme. Naarmate de blokkade rond de stad steeds zwaarder werd en de toestand alsmaar penibeler, hadden de Gentenaars uiteindelijk geen andere keuze meer dan zich over te geven en zich naar de Spaanse voorwaarden te schikken. Op 17 september 1584 wordt te Beveren de Gentse overgave onderhandeld en ondertekend.¹²⁰ Farnese paste ook hier de tactiek toe die hij reeds in andere overwonnen steden beproefd had. De stedelingen die zich niet wensten te bekeren tot het katholicisme kregen twee jaar de tijd om de stad te verlaten. Velen zouden deze kans dan ook aangrijpen. De bestraffing voor het opstandige Gent hield een boete in van 200.000 gulden en een volledig herstel van het katholicisme.¹²¹ Bovendien moesten alle geestelijke goederen terug gegeven worden aan de clerus en moesten de vernielde kerken hersteld worden. Wanneer bijna een jaar later ook het lot van Antwerpen bezegeld wordt, eindigt de periode van de calvinistische republieken in de Zuidelijke Nederlanden en komen deze gebieden terug in Spaanse handen.

---

¹¹⁵ H. Vanderlinden, "Beleg en val in 1584." In: J. Decavele (red.), *"Het eind van een rebelse droom"*, p. 107.

¹¹⁶ UB Gent, Hs. 159, f. 583 r.-v., 584 r.

¹¹⁷ H. Vanderlinden, "Beleg en val in 1584." In: J. Decavele (red.), *"Het eind van een rebelse droom"*, p. 108.

¹¹⁸ UB Gent, Hs. 159, f. 623 r.

¹¹⁹ H. Vanderlinden, "Beleg en val in 1584." In: J. Decavele (red.), *"Het eind van een rebelse droom"*, p. 108.

¹²⁰ H. Vanderlinden, "Beleg en val in 1584." In: J. Decavele (red.), *"Het eind van een rebelse droom"*, p. 111.

¹²¹ Idem.

Hoofdstuk 2: Het Gentse ambachtswezen

2.1 De socio-economische situatie te Gent op het einde van de 16de eeuw

Vooraleer we dieper ingaan op de rol van de ambachten in de calvinistische republiek, is het essentieel om de structuur van deze stedelijke corporaties nader toe te lichten. We gaan op basis van de Gentse situatie op zoek naar de dynamiek die uitging van de ambachten, hun onderlinge relaties en de mate van politieke inspraak die ze hadden. De betekenis van de corporaties voor de meesters en hun omgeving komt ook aan bod. Eerst zullen we echter het ruimtelijke en economische kader waarin deze middengroepen opereerden van naderbij bekijken. Dit had immers een grote invloed op hun handelen.

Globaal gezien wordt de Gentse economie in de tweede helft van de zestiende eeuw niet erg hoog ingeschat. Zeker niet wanneer men deze vergelijkt met Antwerpen, dat zeker tot 1580 het economische zwaartepunt van de Lage Landen was. Door het schrijnende gebrek aan bronnen moet er vaak beroep gedaan worden op alternatieve methodes om de economische situatie van een vroegmoderne stad te kennen. Eén van die methodes is het demografisch onderzoek. Het staat immers vast dat er een duidelijke link is tussen de groei of afname van de bevolking en de stadseconomie.¹²² Ook de studie van de lonen en prijzen kan een vruchtbare invalshoek bieden, maar is onderworpen aan enkele structurele problemen. Een derde manier is de reconstructie van de stedelijke renten en immobiliën via de aantekeningen in de schepenregisters.¹²³ Op basis van deze drie methodes heeft Johan Dambruyne gepoogd om de Gentse economie in de zestiende eeuw in kaart te brengen. Voor ons zijn natuurlijk vooral de laatste decennia van de zestiende eeuw van belang. Deze jaren werden volgens Hans van Werveke gekenmerkt door een sterke daling van de bevolking.¹²⁴ De belangrijkste reden hiervoor was de doorgedreven kettervervolgung. Bij de oprichting van de republiek, wanneer de ketterplakkaten terug worden ingetrokken, keren velen terug naar de stad. Na de val van Gent vertrekken velen echter opnieuw. Johan Dambruyne slaagt erin om, aan de hand van het aantal huizen die de stad telde en door een vergelijking te maken met Antwerpen, een duidelijk bevolkingscijfer te berekenen. Volgens hem had Gent in de jaren 1571-1572 ongeveer 41.980 inwoners.¹²⁵ Met dit cijfer voorhanden komen we dan tot de conclusie dat er

---

¹²² J. Dambruyne, *“Mensen en centen : het 16de-eeuwse Gent in demografisch en economisch perspectief”*, Gent, Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde, 2001, pp. 18-19.

¹²³ J. Dambruyne, *“Mensen en centen”*, p. 20.

¹²⁴ H. van Werveke, *“Gent, schets van een sociale geschiedenis”*, Gent, Rombaut-Fecheyr, 1947, p. 81.

¹²⁵ J. Dambruyne, *“Mensen en centen”*, p. 54.

een daling was met een derde ten opzichte van de jaren 1356-1358. Paul Trio bevestigt dit door te stellen dat na 1565 een lichte demografische groei is, maar daarna het verval wordt ingezet.¹²⁶ Deze terugval van het bevolkingscijfer in het tweede deel van de zestiende eeuw hangt nauw samen met een verslechtering van de Gentse economie.¹²⁷ Dit ging echter niet zo drastisch als voorheen aangenomen werd. De aanleg van de Sassevaart en de hervorming van het ambachtswezen na de *Concessio Carolina* hebben zeker gezorgd voor een heropflakking van de economie in het midden van de zestiende eeuw.¹²⁸ Deze eerste maatregel zorgde er immers voor dat Gent een belangrijke doorsluisfunctie kreeg voor goederen tussen de Vlaamse productiecentra op het platteland en Antwerpen.¹²⁹ Over de maatregelen aangaande de reorganisatie van de Gentse ambachten komen we later nog terug. Toch kunnen we uit het dalende aantal renten afleiden dat het vanaf 1560 slechter begon te gaan met de Gentse economie en er duidelijk sprake was van een recessie. Het echte economische dieptepunt kwam er in 1584 door de aanhoudende oorlogsdruk en de jaren na de val van Gent door het grote aantal emigranten.¹³⁰

2.2 De corporatieve wereld

Het sociale aspect

De indeling in ambachten en gilden moet voor de zestiende-eeuwse arbeider van zeer groot belang zijn geweest. Het lidmaatschap van deze corporaties bracht immers allerlei verplichtingen met zich mee, zowel religieus als sociaal. Zo liep men gezamenlijk in de vele processies, alle ambachtslieden moesten de begrafenis van een overleden ambachtsmeester bijwonen, er waren grote feestmalen op de feestdag van de patroonheilige van het ambacht, men had een kapel of een altaar waar dan gezamenlijk een eucharistieviering werd gehouden, enzovoort.¹³¹ Op deze wijze brachten de ambachtsmeesters een groot deel van hun tijd bij elkaar door en werd het saamenhorigheidsgevoel in grote mate versterkt. De banden die uit al deze gezamenlijke gebruiken ontstonden, werden vaak nog versterkt doordat men in sommige wijken concentraties van de verschillende beroepsgroepen had. De beoefenaars van een zelfde

---

¹²⁶ P. Trio, "Volksreligie als spiegel van een stedelijke samenleving: de broederschappen te Gent in de late middeleeuwen", Leuven, 1993, p. 23.

¹²⁷ J. Dambruyne, "*Mensen en centen*", p. 349.

¹²⁸ J. Dambruyne, "*Mensen en centen*", p. 348.

¹²⁹ J. Dambruyne, "*Mensen en centen*", p. 353.

¹³⁰ J. Dambruyne, "*Mensen en centen*", pp. 349-350.

¹³¹ G. Marnef, "*Antwerpen in de tijd van de Reformatie*", pp. 51-52.

beroep hadden dus vaak de neiging om zich in elkanders buurt te vestigen.¹³² Deel uitmaken van een ambacht moet dus zeker een geschikt kanaal geweest zijn om allerlei nieuwe ideeën te verspreiden en uit te wisselen. Deze vormen van sociabiliteit waren echter niet alleen aan de ambachten voorbehouden. Denken we hierbij aan de schietwedstrijden die door de schuttersgilden georganiseerd werden of de refreinwedstrijden van de rederijkers. Een aparte vorm van deze schietwedstrijden was het landjuweel. Dit bestond uit cycli van zeven wedstrijden en de winnaar van de vorige wedstrijd moest telkens instaan voor de organisatie van de volgende ontmoeting.¹³³ Het landjuweel kwam voor vanaf het begin van de vijftiende eeuw. Minder duur en elitair dan de landjuwelen waren de haagspelen.¹³⁴ De prijzen waren hier minder kostbaar en prestigieus zodat ook de armere gilden in de mogelijkheid werden gesteld om deel te nemen. Er werd op al deze evenementen ook toneel gespeeld en dus was er ook een belangrijke rol weggelegd voor de rederijkers. Zij namen dit concept over en organiseerden wedstrijden tussen de verschillende kamers.¹³⁵ Het was in de eerste plaats een literaire wedstrijd, alleen voor de gevestigde rederijkerskamers. Deze wedstrijden fungeerden als grote ontmoetingsplaatsen en aangezien vele ambachtsmeesters ook het lidmaatschap bezaten van dergelijke verenigingen, hebben ze zeker ook gebruik gemaakt van deze kanalen van sociabiliteit.

In feite kunnen we de groep van stedelijke economische corporaties opsplitsen in ambachten en beroepsgilden.¹³⁶ De beroepsgilden hadden vooral een religieuze functie, maar ze konden soms ook een economische functie vervullen en daarom betrekken we ze hier ook bij. Het verschil met de ambachten was dat de beroepsgilden niet altijd een monopolie bezaten. Ze hadden ook geen politieke vertegenwoordiging. Maar voor het overige hadden ze wel ongeveer de zelfde kenmerken, namelijk een eigen bestuur, regelgeving en rechtspraak.¹³⁷ We kunnen ons afvragen waarom arbeiders en geschoolde meesters uit de steden zich organiseerden in ambachten. Er waren immers ook allerlei plichten aan verbonden en het meesterschap verwerven was zeker in deze periode niet eenvoudig. De voordelen die men door het lidmaatschap verkreeg waren echter ook niet mis. Lid zijn van een ambacht zorgde voor bestaanszekerheid en door een afvaardiging in de collatie kon men invloed uitoefenen op

---

¹³² G. Marnef, "Antwerpen in de tijd van de Reformatie", p. 53.

¹³³ E. Van Autenboer. "Kaarten schuttersgilden van het Hertogdom Brabant (1300-1800)," Tilburg, Stichting Zuidelijk Historisch Contact, 1993, p. 521.

¹³⁴ Ibid. p. 525.

¹³⁵ E. Van Autenboer. "Het Brabantse Landjuweel der Rederijkers (1515-1561)," Middelburg, Merlijn, 1981, pp. 23-24.

¹³⁶ J. Dambruyne, "Aspiraties van corporatieve middengroepen", p. 254, 259.

¹³⁷ J. Dambruyne, "Aspiraties van corporatieve middengroepen", p. 259.

de stedelijke politiek.¹³⁸ Ook de overheid was in de meeste gevallen voorstander van een corporatieve structuur. Producten van goede kwaliteit kwamen immers de stedelijke economie en dus ook het stadsbestuur zelf ten goede. Het was tevens de beste manier om consumenten en handelaars te beschermen tegen producten van slechte kwaliteit en andere wanpraktijken.¹³⁹ Het gemeenschappelijk kenmerk van al de ambachten is dat ze over lokale privileges beschikten.¹⁴⁰ Hierdoor hadden ze een beroepsmonopolie en konden ze optreden tegen niet-leden die hen oneerlijke concurrentie aandeden. Ze werden hierbij vaak geholpen door het stadsbestuur.

De samenstelling en werking

Om de samenstelling van het Gentse ambachtswezen te leren kennen is het onderzoek van Johan Dambruynne daaromtrent een zeer nuttig werkinstrument. We zullen ons dan ook grotendeels daarop baseren, aangezien zijn kwantitatieve werkwijze een duidelijk beeld schept van wie er tot de corporatieve structuur gerekend mocht worden en andere bruikbare informatie, zoals de getalsterkte en dergelijke. Om niet in herhaling te vallen met het onderzoek van Dambruynne, zullen we het hier bij een zeer korte schets van de corporatieve wereld houden en alleen de belangrijkste punten aanstippen.

De corporatieve middengroepen waren zoals gezegd verdeeld in twee groepen. De eerste groep, of het derde lid van de collatie, was de weverij. In de zestiende eeuw groepeerden zij vier ambachten, namelijk de volders, de droogscheerders, de lakenvouwers en lakensrijkers en de streepscheerders.¹⁴¹ Na de reorganisatie door keizer Karel werden verschillende draperieambachten afgeschaft die bij het begin van de calvinistische republiek niet opnieuw in ere zullen worden hersteld. Dit waren de lakenvouwers en –rijkers en de streepscheerders.¹⁴² De weverij bestond tijdens de Gentse republiek dus nog slechts uit twee ambachten. De tweede groep en tevens het tweede lid binnen de collatie waren de 53 kleine neringen of ambachten.¹⁴³ Vele ambachten waren een verzameling van enkele beroepen, zodat

---

¹³⁸ W. Prevenier en W. Blockmans, *“Prinsen en poorters : beelden van de laat-middeleeuwse samenleving in de Bourgondische Nederlanden 1384-1530”*, Antwerpen, Mercatorfonds, 1998, p. 282.

A. Despretz, *“De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)”*, p. 47

F. Verleysen, *“Ambachten en Contrareformatie”*, pp. 4, 12.

¹³⁹ F. Verleysen, *“Ambachten en Contrareformatie”*, p. 4.

¹⁴⁰ J. Dambruynne, *“Aspiraties van corporatieve middengroepen”*, p. 256.

¹⁴¹ J. Dambruynne, *“Corporatieve middengroepen”*, p. 23.

¹⁴² J. Dambruynne, *“Corporatieve middengroepen”*, p. 44.

¹⁴³ De volledige lijst van de 53 Gentse ambachten en de verschillende beroepsgroepen die ze verenigen is gepubliceerd in: J. Dambruynne, *“Corporatieve middengroepen”*, pp. 24-25.

het er in de praktijk op neerkwam dat deze 53 ambachten eigenlijk instonden voor 98 verschillende beroepen. Het is dus zeker niet overdreven om te stellen dat het overgrote deel van de Gentse bevolking direct, of toch zeker indirect, deel uitmaakte van het corporatieve kader. Het aantal meesters en knechten tussen 1572 en 1584 wordt volgens Dambruyne immers rond de 4.000 personen geschat.¹⁴⁴ Wanneer hij die berekening doortrekt en er ook de gezinnen van de ambachtsmeesters bij optelt dan bestond de Gentse ambachtswereld tijdens het calvinistische bewind uit ongeveer 18.000 personen.¹⁴⁵ In welke mate al deze mensen verspreid waren over de verschillende ambachten werd ook nauwkeurig berekend door Dambruyne. Op basis van de combinatie van de inschrijvingslijsten, de ambachtsrekeningen en ander bronnenmateriaal komt hij tot een vierledige verdeling van de economische corporaties van groot naar klein.¹⁴⁶ Veruit het grootste aantal bevindt zich in de groep van de kleine ambachten. Hierin werden de ambachten gegroepeerd met minder dan 50 meesters. De groep van de zeer grote ambachten, met meer dan 200 meesters, daarentegen bevat slechts drie ambachten, namelijk de kleermakers, de meerseniers en de tijkwevers.

Aan het hoofd van de ambachtelijke hiërarchie stond, net als bij de wevers, de overdeken. Beide overdekens werden via een getrappt systeem gekozen. Hun verkiezing is bezwaarlijk democratisch te noemen. Zo waren het bijvoorbeeld alleen de 53 dekenen die via een geheime stemming de nieuwe overdeken van de ambachten verkozen.¹⁴⁷ Bij de wevers zou het er iets democratischer aan toe gegaan zijn, aangezien de inspraak van de achterban groter was.¹⁴⁸ Slechts enkele meesters slaagden erin om dit ambt te bekleden, maar velen zetelden wel in het bestuur, ook wel de eed genaamd, van hun eigen ambacht. De eed had als doel om de belangen van het ambacht te verdedigen voor de stedelijke overheid en beschikte over wetgevende bevoegdheden tegenover de leden van het ambacht.¹⁴⁹ Ze konden met andere woorden de navolging van het ambachtsreglement, dat door henzelf werd opgesteld, afdwingen. Ze hielden zich tevens bezig met zaken uit het handelsrecht, zoals conflicten rond transacties en dergelijke.¹⁵⁰ Aan het hoofd van de eed stond de deken. Hij moest onder andere financieel borg staan voor de tekorten die het ambacht had elk jaar en moest dus een relatief bemiddeld persoon zijn.¹⁵¹ Bovendien had hij door zijn bestuurlijke functies minder tijd om zich met zijn eigen bedrijf bezig te houden en moest hij dus over voldoende personeel

---

¹⁴⁴ J. Dambruyne, "*Corporatieve middengroepen*", p. 40.

¹⁴⁵ J. Dambruyne, "*Corporatieve middengroepen*", p. 41.

¹⁴⁶ J. Dambruyne, "*Corporatieve middengroepen*", p. 44.

¹⁴⁷ M. Boone, "*Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384 - ca. 145*", p. 46.

¹⁴⁸ Ibid.

¹⁴⁹ J. Dambruyne, "*Corporatieve middengroepen*", pp. 264-265.

¹⁵⁰ W. Prevenier en W. Blockmans, "*Prinsen en poorters*", p. 286.

¹⁵¹ J. Dambruyne, "*Corporatieve middengroepen*", p. 265.

beschikken. Naast deze financiële schaduwzijde had het ambt van deken natuurlijk het voordeel dat het uitzicht bood op een politieke carrière via de zetel in de collatie. De deken werd bijgestaan in het dagelijkse bestuur van het ambacht door zijn gezworenen.¹⁵² Gemiddeld telde een dergelijk bestuur vier of vijf gezworenen, maar bij de grote ambachten kon dit oplopen tot twaalf.¹⁵³ Meestal gebeurde de verkiezing, net als bij de verkiezing van de overdekens, via een getrapt systeem. Eerst kozen de meesters een aantal kiesmannen, die dan op hun beurt de gezworenen verkozen.¹⁵⁴ Vervolgens verkozen de gezworenen, soms in samenspraak met de kiesmannen, een deken.¹⁵⁵ De datum van deze verkiezing lag op 15 augustus, behalve bij de vernieuwing van de ambachtseden in 1577 bij het begin van de republiek. Dan vragen de schepenen immers om direct de eed te vernieuwen en niet te wachten tot augustus. Volgend voorgebod van 8 november 1577 is daar het bewijs van.¹⁵⁶

Men ghebiet van heere ende wetweghe deser stede dat alle de neeringhen der zelve stede metghaders het let vander weverie, de welcke alnoch ghebleven zijn in ghebreke van verkiesen van nieuwe ghezwoornen ende over te bringhene huerlieder ghedenommeerde dekens, dat zijn van stonden anne procederen tot electie van huerlieder ghezwoornen, ende voorts denommeren elck in tzijne huerlieder dekens, metghaders die overbringhen inder vormen ende ghelijck danof gheuseert es gheweest int jaer XV^C. neghenendertich ten lancxste onthier ende morghen voor de noene. Ende daernaer vergaderene omme ghecoren te werdene den hueverdeken naer de usantie vanden voorseyden jare neghenendertich zonder dies langher te delayeren.

Tussen 4 en 9 november 1577 voldoen alle ambachten aan deze eis.¹⁵⁷ Op Sint Maartensdag, dit is op 11 november, zweren alle ambachtsdekens hun eed bij de “cnape van de curte zwerde” op de zolder van het schepenhuis.¹⁵⁸ Vervolgens aanhoren de dekens de eed van de overdeken van de 53 neringen en van de deken van de weverij.

---

¹⁵² J. Dambruyne, “Corporatieve middengroepen”, p. 264.

¹⁵³ J. Dambruyne, “Corporatieve middengroepen”, pp. 268-269.

¹⁵⁴ J. Dambruyne, “Corporatieve middengroepen”, p. 270.

¹⁵⁵ J. Dambruyne, “Corporatieve middengroepen”, p. 272.

¹⁵⁶ SAG, reeks, 93, nr. 29, f. 166 v.

¹⁵⁷ UB Gent, Hs. 159, f. 314 v.

A. Despretz, “De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)”, p. 47.

¹⁵⁸ UB Gent, Hs. 159, f. 315 r.

De knaap van de curte zwerde was volgens André Despretz een soort luitenant van de dekens. Hij zorgde ervoor dat hun beslissingen uitgevoerd werden. Despretz spreekt echter over een “deken”, in plaats van over een “knaap”. Zie voetnoot in: A. Despretz, “De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)”, p. 47.

De ambtstermijn van de dekens en gezworenen was beperkt in tijd, maar verschilde van ambacht tot ambacht. Bij de wevers werd de deken steeds gekozen uit het wolweversambacht, de dominante groep binnen deze verzameling van textielambachten.¹⁵⁹ In het begin van de zestiende eeuw lag het aantal gezworenen rond de 58 en alle 23 wijken van de weverij waren vertegenwoordigd.¹⁶⁰ Ook hier werkte men met een systeem van kiesmannen.

Verder willen we hier nog enige woorden wijden aan de samenhang binnen de ambachtelijke wereld. Voor velen worden deze instellingen immers gezien als het toonbeeld van corporatieve samenwerking en ook uit de bestuurlijke bronnen komt vaak een relatief homogeen beeld naar voor. In de zestiende-eeuwse praktijk was het tegendeel echter waar en groeide de ongelijkheid tussen de meesters. Ook al was het begin van de zestiende eeuw een voorspoedige tijd voor de Nederlanden op economisch vlak, toch was er een keerzijde aan deze welvaart. Sommige meesters werden rijker dan de anderen en zij probeerden zoveel mogelijk macht en controle naar zich toe te trekken. Deze toenemende concentratietendenzen zorgden ervoor dat vele ambachtsmeesters het moeilijk kregen om hun afhankelijkheid te bewaren.¹⁶¹ Onderzoek van Frederik Verleysen naar de Antwerpse ambachtswereld toonde aan dat er onder de meesters een verarmingsproces optrad als gevolg daarvan. Vooral de arbeidsintensieve beroeps categorieën werden getroffen. Hij spreekt van “een spiraal van neerwaartse sociale mobiliteit”.¹⁶² De rijkere meesters konden deze concentratie van macht en middelen bewerkstelligen omdat men het niet zo nauw nam met de reglementering op het aantal toegestane werkkrachten en dergelijke. Dit zorgde ervoor dat er tussen de ambachtsmeesters grote inkomensverschillen ontstonden. Verleysen noemt het systeem van meesters in onderaanneming te laten werken voor een andere meester als voornaamste oorzaak voor de concentratie van de economische macht in de handen van enkele rijke meesters.¹⁶³ Bij Catharina Lis en Hugo Soly komt dit systeem ook terug als een bepalende factor in het economische leven in de Nederlanden in die periode.¹⁶⁴ Zij leggen vooral de verschillen bloot tussen de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden in het hanteren van dit systeem van uitbesteding van werk. Hun artikel is gebaseerd op de stelling dat er een nauwe

---

¹⁵⁹ J. Dambruyne, “*Corporatieve middengroepen*”, p. 274.

¹⁶⁰ J. Dambruyne, “*Corporatieve middengroepen*”, p. 276.

¹⁶¹ F. Verleysen, “*Ambachten en Contrareformatie*”, p. 5.

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ Ibid.

¹⁶⁴ C. Lis en H. Soly, “Craft guilds in comparative perspective. The Northern and Southern Netherlands. A Survey”. In: M. Prak, C. Lis en H. Soly (eds.), *Craft guilds in the Early Modern Low Countries. Work, Power and Representations*, Aldershot, 2006, pp. 1-31

samenhang zou bestaan tussen de politieke vertegenwoordiging van de ambachten en de ontwikkeling van de stedelijke exportindustrie. We zullen de motivering die de auteurs hiervoor geven kort uitleggen aangezien de onderaanneming voor andere auteurs, zoals Verleysen, als de bepalende factor wordt gezien van de verarming van de middenklasse. Volgens Lis en Soly werd dit systeem vooral in de Zuidelijke Nederlanden toegepast. Dit kwam omdat de ambachten in het zuiden nog echte politieke spelers waren in de zestiende eeuw. Zelfs na de *Concessio Carolina* bleef hun invloed gelden. Dit in tegenstelling tot het Noorden waar de ambachten door de latere urbanisatie en latere industriële ontwikkeling veel minder bewegingsruimte hadden. De autoriteiten hadden dus het meest te zeggen in de beslissingen omtrent de export. De ambachten uit het noorden hadden amper iets in de pap te brokken. Als gevolg daarvan waren het vooral de handelaars die voordeel konden halen uit de exporthandel. Zij hadden er immers de controle over en verhinderden dat de ambachtsmeesters zich konden verrijken. In het zuiden hadden de ambachten wel controle over de exporthandel, mede dankzij hun politieke inspraak. Daardoor was het aan hen wel toegestaan om andere meesters voor hen in onderaanneming te laten werken en slaagden enkele kapitaalkrachtige meesters erin om centraal gerunde, halfgrote workshops op te richten. Doordat vele kleine meesters bijna gedegradeerd werden tot loonarbeiders in dienst van rijke ambachtsmeesters of handelaars, verloren zij hun zelfstandigheid en verslechterde hun situatie in grote mate ten opzichte van de jaren ervoor. Dit wordt door Verleysen het zestiende-eeuwse proletariseringproces genoemd.¹⁶⁵

Johan Dambruyne ziet hetzelfde verschijnsel in zijn onderzoek terugkeren. Er zouden binnen de verschillende ambachten grote financiële verschillen zijn geweest tussen de bovenlaag en de kleine meesters.¹⁶⁶ Vooral bij de erfelijke ambachten zou deze polarisatie het grootst zijn geweest. Dit is opmerkelijk, aangezien men zou verwachten dat in deze min of meer gesloten ambachten er een relatieve welstandsgelijkheid zou zijn. Volgens Verleysen kan men deze toegenomen polarisatie goed aflezen wanneer we kijken naar de politieke vertegenwoordiging van de ambachten. Dit blijkt ook uit de interne organisatie van het ambacht. De dekens behartigden volgens hem meer en meer hun eigen belangen dan die van het ambacht in zijn geheel.¹⁶⁷ Zodoende verloor de algemene vergadering van de ambachten steeds meer aan belang en verkleinde aldus de inspraak van de kleine meesters. De ambachtsdekens werden ook meestal gekozen uit een selecte groep van welstellende meesters.

---

¹⁶⁵ F. Verleysen, "*Ambachten en Contrareformatie*", p. 6.

¹⁶⁶ J. Dambruyne, "*Corporatieve middengroepen*", p. 441.

¹⁶⁷ F. Verleysen, "*Ambachten en Contrareformatie*", p. 12.

Verleysen ziet in de toenmalige corporatieve wereld ook een conflict ontstaan tussen ambachtsmeesters en gezellen.¹⁶⁸ De spanning tussen deze twee groepen groeide in de zestiende eeuw omdat de toegang tot het meesterschap verzwaard werd. Vele gezellen bleven daardoor in de praktijk in levenslange loonarbeid werken. Reden voor deze hogere toelatingsvoorwaarden was een drang tot afsluiting bij de meesters. De ambachten wilden hun ledenaantallen beperken om zo de werkgelegenheid voor henzelf en hun zonen te verzekeren.¹⁶⁹ Deze maatregelen hielden onder andere een verhoging van het toelatingsgeld in en de zonen van ambachtsmeesters kregen allerlei voordelen. In dit kader ontstonden de reeds besproken gezellenverenigingen. Dit waren manifestaties van de groeiende ontevredenheid bij de gezellen ten opzichte van de sociale uitsluiting. Hetzelfde gold voor de leerjongens.¹⁷⁰ Ook zij leden onder de moeilijke toelatingsvoorwaarden. Het was voor de meesters ook veel voordeliger om deze goedkope werkkrachten als leerjongen in dienst te houden. Zo moesten ze geen beroep doen op de veel duurdere gezellen.¹⁷¹

Naast het ruimtelijke en structurele kader besproken te hebben, zullen we ons nu richten op de voorgeschiedenis van de ambachten naar aanloop van oktober 1577. Het optreden van de corporatieve middengroepen is immers te kaderen in een langere traditie.

2.3 Voorgeschiedenis van rebellie

De Gentenaars hadden reeds een lange voorgeschiedenis van spanning en conflict met het centrale gezag. Het twistpunt was steeds het behoud van de stedelijke vrijheden. Bij de aanvang van het calvinistische bewind was dit niet anders. Eén van de belangrijkste verwezenlijkingen was, zoals we reeds aanhaalden, het herstel van de oude privileges waardoor het drie ledensysteem terug in voege kwam. Daarmee samenhangend werd ook de corporatieve orde hersteld en werden de maatregelen uit de Karolijnse bestraffing ongedaan gemaakt. Deze gang van zaken, namelijk het grote belang van de corporatieve middengroepen in de stedelijke oproer, was niet nieuw. Het is dan ook belangrijk om, in het licht van ons onderzoek naar de rol van deze groepen in de Gentse calvinistische republiek, na te gaan waar ze hun ideeën en voorbeelden vandaan haalden. De ambachten waren doorheen de Gentse

---

¹⁶⁸ F. Verleysen, “*Ambachten en Contrareformatie*”, p. 13.

¹⁶⁹ Ibid.

¹⁷⁰ Ibid.

¹⁷¹ F. Verleysen, “*Ambachten en Contrareformatie*”, p. 14.

geschiedenis van het Ancien Regime een essentieel element van de stedelijke identiteit.¹⁷² Zij werden dan ook telkens geïsoleerd wanneer de stad in conflict kwam met de vorst en bij de bestraffing die erop volgde.¹⁷³ Een courante praktijk was de inbeslagname van de corporatieve symbolen, zoals de ambachtsbanieren. De link die Walter Prevenier en Marc Boone leggen in hun artikel tussen de machtsdeelname van de Gentse ambachten en het republicanisme zullen we aan de hand van enkele voorbeelden proberen staven en in relatie brengen met de calvinistische republiek.¹⁷⁴

Dat de ambachten stevig verankerd waren in het stedelijke netwerk wordt nog bevestigd door de these van Raf Verbruggen die deze groepen definieert als de kernorganisaties van de collectieve acties.¹⁷⁵ Zij waren met andere woorden de drijvende krachten die de stedelijke opstanden vorm gaven. Vooral de wapening, waarbij de gewapende meesters eerst verzamelden in hun ambachtshuis en zich vervolgens samen naar de markt begaven, speelde hierbij een grote rol als drukkingsmiddel.¹⁷⁶ Jelle Haemers bouwt daarop verder in zijn artikels over de Gentse opstand van 1449 tot 1453.¹⁷⁷ In deze periode van collectieve actie namen de Gentse ambachten de wapens op tegen het stadsbestuur omwille van het onrecht dat hen was aangedaan en omwille van de zwakke reactie van de magistraten ten aanzien van de centraliserende politiek van de vorst.¹⁷⁸ Voor Haemers is de wapening van de ambachten een essentieel onderdeel van de opstand. Men ging echter pas over tot een wapening wanneer een hogere autoriteit raakte aan hun vrijheden of privileges.¹⁷⁹ Deze collectieve actie was met de jaren natuurlijk zijn werkelijke militaire slagkracht verloren en het was grotendeels een symbolische daad geworden. Dit neemt echter niet weg dat dergelijke rituelen in de middeleeuwse en vroegmoderne samenleving van groot belang waren. Ze droegen immers een boodschap uit die niet mis te verstaan was door het stadsbestuur of de centrale overheid.¹⁸⁰ Een tweede component van de symbolische waarde van een wapening, naast de collectieve actie, is het gebruik van de stedelijke ruimte. Er is in de stadsgeschiedenis

---

¹⁷² W. Prevenier en M. Boone, "Steden in de Zuidelijke Nederlanden". In: *Tijdschrift van het Gemeentekrediet*, nr. 183, 1993, 1, p. 33.

¹⁷³ W. Prevenier en M. Boone, "Steden in de Zuidelijke Nederlanden", p. 36.

¹⁷⁴ W. Prevenier en M. Boone, "Steden in de Zuidelijke Nederlanden", p. 40.

¹⁷⁵ R. Verbruggen, "Wapeninghe, meute ende beroerte", p. 120.

¹⁷⁶ R. Verbruggen, "Wapeninghe, meute ende beroerte", p. 122.

¹⁷⁷ J. Haemers, "De Gentse opstand (1449-1453) : de strijd tussen rivaliserende netwerken om het stedelijke kapitaal", Kortrijk, Standen en landen, 2004.

J. Haemers, "A moody community? Emotion and ritual in Late Medieval urban revolts". In: Lecupere-Desjardin en A.-L. Van Bruaene (eds.), "Emotions in the heart of the city (14th-16th century)", Studies in European History (1100-1800), nr. 5, Turnhout, Brepols, 2005.

¹⁷⁸ J. Haemers, "A moody community?", pp. 67, 69.

¹⁷⁹ J. Haemers, "A moody community?", p. 68.

¹⁸⁰ J. Haemers, "A moody community?", pp. 73-75.

reeds veel onderzoek gedaan naar deze bepalende factor in de middeleeuwse en vroegmoderne samenlevingen. Eén van de bekendste voorbeelden daarvan is het werk van Nathalie Zemon Davis over de drukkers in Lyon.¹⁸¹ Wij zullen echter aan de hand van het artikel van Marc Boone over het laatmiddeleeuwse graafschap Vlaanderen het belang van de macht over de stedelijke ruimte proberen duidelijk maken.¹⁸² Het is zijn stelling dat de stedelijke ruimte gevormd werd door de stedelingen zelf en dat economische en politieke motieven hierbij door elkaar vloeiden.¹⁸³ Naast de gebouwen die dienden om de macht van de verschillende belangengroepen te benadrukken, zoals ambachtshuizen of het schepenhuis, en stedelijke processies of optochten benoemt hij ook de bijeenkomsten op openbare plaatsen als belangrijke uitdrukkingen van macht.¹⁸⁴ Het gevecht om het bezit van deze ruimtes was een belangrijk onderdeel van de aanslepende conflicten met de vorst.

De Gentse opstand in het midden van de vijftiende eeuw verdient nog verdere aandacht door de grote rol die de ambachten, en de drie leden in het algemeen, hierin speelden. Filips de Goede trachtte Gent terug onder zijn controle te brengen door op de Statenvergadering van 26 januari 1450 enkele verregaande centraliserende maatregelen naar voor te schuiven.¹⁸⁵ Eén daarvan was de afschaffing van de invloed die de corporatieve groepen hadden op de schepenvierkiezing. Het conflict onttaarde en de radicale fractie te Gent ging uiteindelijk over tot het samenroepen van een wapening op 1 december 1451.¹⁸⁶ Alle meesters werden verplicht zich op de Vrijdagsmarkt te verzamelen onder de banier van hun nering. Deze tegenzet van de radicalen was nodig geweest om te verhinderen dat de gematigde fractie het zou halen en er een verzoeningspoging met de vorst zou komen. Dit zou immers een verlies van politieke invloed voor de ambachten inhouden.¹⁸⁷ Volgens Haemers namen alle meesters deel aan de opstand, aangezien ze in de overtuiging waren dat de traditie moest verdedigd worden.¹⁸⁸ Iedereen kende immers zijn geschiedenis en deze had dan ook een sterke symbolische en mobiliserende kracht. Zo werd bijvoorbeeld Lieven Boone, de

---

¹⁸¹ N.Z. Davis, "The Sacred and Body Social in Sixteenth-Century Lyon." In: *Past and Present*, 90, 1981, pp. 40-70.

N.Z. Davis, "The Rites of Violence: Religious Riot in Sixteenth-Century France." In: *Past and Present*, 59 (1973), pp. 59, 88.

¹⁸² M. Boone, "Urban space and political conflict in Late Medieval Flanders." In: *Journal of Interdisciplinary History*, 32, 2002, 4, pp. 621-640.

¹⁸³ M. Boone, "Urban space and political conflict in Late Medieval Flanders", p. 623.

Zie ook: P. Arnade, "City, State, and Public Ritual in the Late-Medieval Burgundian Netherlands." In: *Comparative Studies in Society and History*, 39, 1997, 2, pp. 311-312, 316.

¹⁸⁴ M. Boone, "Urban space and political conflict in Late Medieval Flanders", pp. 631, 634-635.

¹⁸⁵ M. Boone, "*Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384 - ca. 1453*", p. 227.

¹⁸⁶ J. Haemers, "*De Gentse opstand (1449-1453)*", p. 230.

¹⁸⁷ J. Haemers, "*De Gentse opstand (1449-1453)*", p. 234.

¹⁸⁸ J. Haemers, "*De Gentse opstand (1449-1453)*", p. 235.

toenmalige rebelse hoofdman van de stad, naar voor geschoven als nieuwe Jakob van Artevelde.¹⁸⁹ Ook in de calvinistische republiek zal de link tussen Jan van Hembyze en van Artevelde herhaaldelijk opduiken. Het conflict eindigde uiteindelijk met de militaire overwinning van de vorst in de slag bij Gavere.¹⁹⁰ Het drie leden-systeem blijft echter bestaan en de politieke macht van de ambachten wordt dus niet gebroken. Ook als was dit één van de bepaling geweest uit het dictaat dat Filips opgelegd had aan Gent. Er stond echter een passage in waarbij gestipuleerd werd dat de uittreedende schepenen moesten instaan voor het aanwijzen van zowel de herekiezers als de stedekiezers, die op hun beurt de schepenen moesten verkiezen. Zij kozen logischerwijs voor personen die dezelfde politieke voorkeuren wegdroegen als zijzelf en dus bleven dezelfde particularistische krachten aan de macht als daarvoor.¹⁹¹ Daar Filips zich vooral op de financiële afwikkeling van het conflict concentreerde en de situatie zijn gang liet gaan, kon het drie leden-systeem zich handhaven.¹⁹²

Bijna een eeuw later merken we dat er zich te Gent opnieuw een conflict afspeelt tussen de vorst, Karel V, en zijn geboortestad waarin de ambachten alweer een grote rol speelden. Aanleiding was de vraag van landvoogdes Maria van Hongarije, uit naam van de keizer, om een bedde van 1.200.000 gulden, of 600.000 ponden Vlaams, in te stellen om het land te verdedigen tegen invallen van de Fransen.¹⁹³ Het graafschap Vlaanderen zou daarvan een derde voor zijn rekening moeten nemen. Gent, als één van de vier leden van Vlaanderen, weigerde echter en kwam zo in conflict met de vorst.¹⁹⁴ Deze Gentse weigering werd volledig gestuurd door de collatie en de drie leden. Johan Dambruyne schrijft dat er door de landvoogdes twee afgevaardigden naar de collatie werden gestuurd om hen op andere ideeën te brengen en om hen te vragen inschikkelijker te zijn.¹⁹⁵ Er werd hen zelfs een vermindering van de vooropgezette som beloofd. De collatie weigerde echter en ze gingen op 21 augustus 1539 zelfs zo ver om de stad in militaire paraatheid te brengen.¹⁹⁶ Wanneer de landvoogdes nogmaals twee onderhandelaars stuurde om de gemoederen te bedaren, verzamelden de ambachtsmeesters zich gewapend op de Vrijdagsmarkt. Dambruyne neemt het woord

---

¹⁸⁹ J. Haemers, *“De Gentse opstand (1449-1453)”*, p. 235.

¹⁹⁰ M. Boone, *“Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384 - ca. 1453”*, p. 234.

¹⁹¹ J. Haemers, *“De Gentse opstand (1449-1453)”*, p. 396.

¹⁹² J. Haemers, *“De Gentse opstand (1449-1453)”*, p. 398.

¹⁹³ J. Dambruyne, *“Keizer Karel: Meester of knecht?”* In: J. Dambruyne (red.), *“Keizer tussen stropdraggers : Karel V 1500-1558”*, Leuven, Davidsfonds, 1990, p. 156.

Omrekening op basis van: M. 't Hart en M. Limberger, *“Staatsmacht en stedelijke autonomie”*, pp. 36-73.

¹⁹⁴ J. Dambruyne, *“Keizer Karel: Meester of knecht?”*, p. 157.

¹⁹⁵ J. Dambruyne, *“Keizer Karel: Meester of knecht?”*, p. 158.

¹⁹⁶ J. Dambruyne, *“Keizer Karel: Meester of knecht?”*, pp. 161-162.

wapening niet in de mond, maar het principe is hetzelfde. De agitatie in de stad was het gevolg van de grote symbolische waarde die toegekend werd aan de stedelijke privileges, waarover later in dit werk meer. De collatie slaagt erin de schepenen aan de kant te schuiven en zelf het voortouw te nemen in de opstand.¹⁹⁷ Wanneer keizer Karel op 14 februari 1540 dan uiteindelijk zelf in Gent aankomt is de radicaalste fase reeds voorbij, maar hij laat niet na zijn geboortestad een exemplarische straf op te leggen.¹⁹⁸

Is het correct om deze voorbeelden te projecteren op de gebeurtenissen aan het einde van de zestiende eeuw? We menen van wel, aangezien de kracht van de traditie en de herinnering aan het roemrijke verleden nog steeds niet getaand was. Bovendien waren de ambachten nog steeds één van de voornaamste plaatsen waar de sociale relaties gevormd werden en kunnen ze nog steeds als middelpunt van de collectieve actie worden beschouwd. Aangezien ze in de literatuur rond de Gentse republiek vaak voorgesteld worden als de stuwende krachten achter het particularisme en radicalisme is het zeker relevant deze tendensen te kaderen binnen een breder historisch geheel. Dat de wapening zijn reële effect verloren had door de militaire macht van vorsten als Karel V of Filips II, doet weinig afbreuk aan het feit dat de corporatieve middengroepen nog steeds een grote mobiliserende rol konden spelen in het stedelijke netwerk. In de aanloop naar de republiek zijn ze zeker één van de voornaamste vragende partijen voor het herstel van de oude privileges en hun politieke vertegenwoordiging. Velen zagen heil in een nieuw, radicaal stadsbestuur.¹⁹⁹ Sociale, economische, politieke en religieuze motieven gingen hier ongetwijfeld hand in hand. Het is echter te voorbarig om deze groepen ook in deze episode uit de Gentse geschiedenis aan te duiden als de meest radicale pionnen. We zullen zien dat er een evolutie is in hun handelen en dat ze in het begin veeleer meegaand waren dan men uit de bestaande literatuur zou vermoeden. Eerst is echter een analyse van het Gentse stadsbestuur aan de orde.

---

¹⁹⁷ J. Dambruyn, "Keizer Karel: Meester of knecht?", p. 162.

¹⁹⁸ J. Dambruyn, "Keizer Karel: Meester of knecht?", p. 173.

¹⁹⁹ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", p. 78.

Hoofdstuk 3: De collatie en de politieke vertegenwoordiging van de ambachten

3.1 De schepenbanken

In dit hoofdstuk zullen we nagaan of de stedelijke corporaties er in slaagden om hun verworven economische macht ook om te zetten in politieke macht. De situatie in Gent in de periode 1500-1577 is typerend voor de wisselende machtsverhoudingen tussen de ambitieuze ambachten en de centrale overheid. Het grote keerpunt in de relatie tussen beide spelers kwam er in 1540, wanneer Karel V aan Gent de *Concessio Carolina* oplegde. Laten we eerst de situatie voor 1540 bekijken. Binnen het stadsbestuur konden drie groepen of leden onderscheiden worden.²⁰⁰ Het eerste lid was de poorterij, en vertegenwoordigde de adel of het stadspatriciaat. Met andere woorden, hierin zetelden de rijken en de aristocratie uit de stad. Zij leefden hoofdzakelijk van de opbrengst van renten en men probeerde de macht binnen een zeker aantal families te houden door erfelijke opvolging.²⁰¹ Deze rijke burgerij was volgens André Despretz grotendeels katholiek gebleven en zou daarom een niet aflatende oppositie gevoerd hebben tegen het nieuwe, gereformeerde bestuur.²⁰² De antithese van Paul Rogghé, die stelt dat het helemaal niet bewezen is dat het grootste deel van het revolutionaire stadsbestuur ook calvinist was, werpt hier natuurlijk een ander licht op.²⁰³ Ook al zou de nieuwe magistraat echter nog katholieken in zijn rangen geteld hebben, dan waren er nog andere redenen voor de poorterij om tegendraads te doen. Zij waren immers in sterke mate bevoorreed geweest door het regime dat ingesteld was na de *Concessio Carolina*. Dat ze deze voordelen nu dreigden kwijt te raken zal hen zeker niet gunstig gestemd hebben. We volgen Despretz in zijn bewering dat de poorterij vooral probeerde om de stedelijke beslissing te manoeuvreren in de richting en volgens de doelstellingen van hogere autoriteiten, zoals de Staten-Generaal.²⁰⁴ In de bronnenfragmenten die in het volgende hoofdstuk zullen volgen, komt dit duidelijk tot uiting. Het tweede en derde lid waren respectievelijk de 53 kleine neringen en de weverij. In de schepenbanken hadden deze laatste twee leden veel meer vertegenwoordigers dan het stadspatriciaat. Dit omdat ze een veel groter deel van de bevolking vertegenwoordigden.²⁰⁵

---

²⁰⁰ J. Dambruyne, “*Aspiraties van corporatieve middengroepen*”, p. 626.

²⁰¹ M. Boone, “*Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384 - ca. 1453*”, p. 40.

²⁰² A. Despretz, “De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)”, p. 46.

²⁰³ P. Rogghé, “De orangistische putsch van 28 oktober 1577 te Gent.” In: *Appeltjes van het Meetjesland, Jaarboek van het heemkundig genootschap van het Meetjesland*, 18, Maldegem, 1967.

²⁰⁴ A. Despretz, “De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)”, p. 46.

²⁰⁵ J. Dambruyne, “*Aspiraties van corporatieve middengroepen*”, p. 626.

De uitvoerende macht te Gent was sinds 1301 in handen van twee schepenbanken.²⁰⁶ De schepenen van de keure hielden zich bezig met bestuurlijke en juridische zaken van de stad, terwijl de schepenen van gedele meer als vrederechters optraden. De schepenen werden gekozen door vier herekiezers en vier stedekiezers uit de drie leden van de stad. De eerste vier werden zoals de naam het zegt aangesteld door de vorst. Bij de aanstelling van de stedekiezers komt de macht van de corporatieve groepen opnieuw aan het licht. Beide overdeken stelden immers elk twee van de vier stedekiezers aan.²⁰⁷ Er was echter geen sprake van een evenredige verdeling van de schepenmandaten tussen de drie leden. Het tweede en derde lid zorgden immers voor 20 van de 26 schepenen.²⁰⁸ Dit overwicht van de ambachten in het stadsbestuur bestond alleen nog in Gent aan het begin van de zestiende eeuw. Aan het hoofd van de beide schepenbanken stond telkens een voorschepen, die uit de rangen van de poorterij werd gekozen.²⁰⁹ Deze voorschepen hadden dus veel macht, maar in de praktijk moesten zij toch terdege rekening houden met de overdeken van de 53 neringen en de deken van de wevers. Ook zij bekleedden een hoge plaats op de maatschappelijke ladder en bovendien konden zij druk uitoefenen via de collatie. Deze instelling gaf adviezen aan de schepenbanken en was ook ingedeeld volgens het drie leden systeem. Volgens Marc Boone waren de drie leden als het ware de reïncarnatie van de Gentse politieke gemeenschap.²¹⁰ Daar de invloed van de ambachten hier zwaar op woog, mag hun politieke belang zeker niet onderschat worden.

3.2 De collatie

Voor ons onderzoek is vooral het herstel van de collatie van groot belang. Daarom zullen we in wat volgt de ontstaansgeschiedenis en de functies van dit stedelijke bestuursorgaan van naderbij bekijken. In Gent, en in andere steden uit de Lage Landen, ontstond deze raad wanneer er een stijgende vraag was naar politieke inspraak bij de brede maatschappelijke groepen.²¹¹ Het was in realiteit dan ook een vergadering van de drie leden van de stad. Een honderdtal mensen zou hier telkens bijeen vergaderd zijn geweest. Onder hen een tiental poorters, de overdeken en de 53 dekens van de ambachten, de overdeken van de wevers

---

²⁰⁶ J. Dambruyne, “*Corporatieve middengroepen*”, p. 513.

²⁰⁷ M. Boone, “*Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384 - ca. 1453*”, p. 44.

²⁰⁸ J. Dambruyne, “*Corporatieve middengroepen*”, p. 515.

²⁰⁹ J. Dambruyne, “*Corporatieve middengroepen*”, p. 516.

²¹⁰ M. Boone, “*Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384 - ca. 1453*”, p. 234.

²¹¹ M. Boone, “*Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384 - ca. 1453*”, p. 28.

samen met zijn gezworenen en vijf dekens die aan het weversambacht toegevoegd waren.²¹² Ook de magistraat was aanwezig, aangezien zij meestal het initiatief namen tot een dergelijke collatievergadering. Het begrip volksvertegenwoordiging is dus niet helemaal van toepassing, aangezien men deel moest uitmaken van één van de drie leden vooraleer men hieraan mocht en kon deelnemen. Dat dit systeem een snelle besluitvorming op stedelijk niveau in de weg stond mag duidelijk zijn. Elk lid vergaderde immers apart over het lopende onderwerp waarna dan gepoogd werd tot een algemene consensus te komen. Bovendien was beïnvloeding van de leden van de collatie niet vreemd.²¹³ Men probeerde op alle mogelijke manieren de besluitvorming naar zijn hand te zetten.

Welke waren nu de functies en de bevoegdheden die toegekend werden aan dit bestuursapparaat? Ze hielden zich in de eerste plaats bezig met financiële aangelegenheden, maar ook politieke en juridische zaken behoorden tot hun invloedssfeer.²¹⁴ Deze bevindingen kunnen door ons bronnenonderzoek onderschreven worden.²¹⁵ In de oorlogsjaren op het einde van de zestiende eeuw houden ze zich voornamelijk bezig met de belastingen en de grote sommen geld die door de Staten Generaal gevraagd worden. Andere zaken, zoals inkwartiering van soldaten en het lichten van nieuwe troepen, duiken echter ook vaak op, naast andere adviezen over politieke kwesties. Denken we hierbij onder andere aan de heisa rond de Religievrede en de intrede van Willem van Oranje.²¹⁶

Nu we weten hoe de drie leden erin slaagden om invloed te verwerven op de stedelijke besluitvorming kunnen we ons afvragen hoe men dit systeem van besluitvorming moet interpreteren. Volgens Marc Boone is het foutief om de drie leden te bestempelen als politieke facties. Hij opteert liever voor een definitie van een systeem van conflictbeheersing, of consciationalisme.²¹⁷ Hiermee wordt een systeem bedoeld waarbij er geregeerd wordt door een elite die alle lagen van de politieke gemeenschap vertegenwoordigd. Een bijkomend kenmerk, wat in dit opzicht wel van belang is, is dat er een hoge mate van autonomie bestaat voor elke maatschappelijke laag. Het bestuur van de ambachten en de wevers zijn daar een duidelijk voorbeeld van. De ambachtseden beschikken zelfs over een eigen juridische macht en ageren als belangrijke spelers op het stedelijke toneel.

---

²¹² M. Boone, "*Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384 - ca. 1453*", p. 29.

²¹³ M. Boone, "*Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384 - ca. 1453*", p. 31.

²¹⁴ M. Boone, "*Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384 - ca. 1453*", p. 29.

²¹⁵ SAG, reeks 121, nr. 34.

²¹⁶ SAG, reeks 121, nr. 34, f. 91 r. - 112 r.

²¹⁷ M. Boone, "*Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384 - ca. 1453*", pp. 52-53.

3.3 De afschaffing en het herstel van de collatie

Vanaf de *Concessio Carolina* in 1540 zou alles echter veranderen voor de ambachten. Een onderdeel van deze strafmaatregel, die door keizer Karel aan zijn geboortestad werd opgelegd, was een grondige hervorming van de corporatieve structuur en de organisatie van de ambachten. Karel V vond namelijk dat zij de grootste aanstokers geweest waren van de opstand tegen zijn gezag en hij wilde nu dus hun politieke macht breken. Voor 1540 stond er aan het hoofd van elk ambacht een deken. Die werden nu vervangen door 21 oversten.²¹⁸ Elk van deze oversten had dus meerdere ambachten onder zijn gezag en daar kwam nog bij dat ze zelf geen leden waren van een ambacht, maar uit de poorterij werden gekozen. De oversten en gezworenen moesten vanaf nu ook verkozen worden door de hele schepenbank en de hoogbaljuw. Het was dus geen interne aangelegenheid meer.²¹⁹ Bovendien impliceerde deze maatregel dat het aantal ambachten dus terug gebracht werd van 53 naar 21. Karel V slaagde echter niet in zijn opzet om hun macht volledig te breken. Johan Dambruyne beweert dat nog zeker 27,7% van alle schepen- en stadsontvangersmandaten in handen van ambachtsmeesters waren.²²⁰ Dit was een zeer hoog aantal in vergelijking met andere steden uit de Nederlanden.

Dat de politieke vertegenwoordiging van de corporatieve middengroepen echter beknot werd na 1540 valt niet te betwijfelen. Door het 67ste artikel uit de Carolijnse concessie werd de collatie immers afgeschaft en vervangen door een brede raad die voortaan zou bestaan uit de baljuw, de schepenen van beide banken en 42 notabelen.²²¹ Zij bleven gedurende deze hele periode dus logischerwijs streven naar de herinvoering van het oude systeem en het herstel van de Gentse privileges. Zoals we zagen in het historisch overzicht slaagde men daar ook in bij het begin van het calvinistisch bewind. Deze stedelijke bestuursinstelling was zoals we eerder zagen kort voor de machtsgreep van François van Kethulle en Jan van Hembyze terug ingevoerd, nadat de Gentenaars hun privileges hadden teruggekregen van de Staten Generaal.²²² Volgens Johan Dambruyne slaagden de ambachten er in om in de warrige beginfase van het calvinistisch bewind het herstel van de privileges te bewerkstelligen omdat ze, in tegenstelling tot wat andere historici beweren, wel nog een relatief grote invloed hadden op de brede raad tussen 1540 en 1577.²²³ Die raad was de voorloper van de collatie en men heeft altijd aangenomen dat, na de afschaffing van de

---

²¹⁸ J. Dambruyne, "*Aspiraties van corporatieve middengroepen*", p. 425, 450.

²¹⁹ J. Dambruyne, "*Aspiraties van corporatieve middengroepen*", p. 451.

²²⁰ J. Dambruyne, "*Aspiraties van corporatieve middengroepen*", p. 642.

²²¹ M. Boone, "*Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384 - ca. 1453*", pp. 32-33.

²²² A. Despretz, "*De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)*", p. 44.

²²³ J. Dambruyne, "*Aspiraties van corporatieve middengroepen*", p. 734.

ambachtelijke privileges in 1540, deze brede raad een speelbal werd in de handen van de poorterij. De studie van de collatieresoluties uit deze 37 jaar durende periode heeft anders uitgewezen. De brede raad was immers niet zo loyaal aan de centrale overheid als beweerd wordt. Een grote invloed van de ambachten zou dit verklaren.

De eerste vergadering van de herstelde collatie ging door op 15 november 1577.²²⁴ Althans dat is de datum van de eerste vermelding in het register van de collatieresoluties. Op die dag wordt er vanwege het comité der achttien mannen gevraagd om per lid te vergaderen over de vernieuwing van de wet. In hun advies vermelden ze alle drie dat de privileges hersteld zijn, zoals ze waren toen ze afgeschaft werden door keizer Karel.

*Den XV novembris XV^c LXXVII. De edele ede die van den lede van de poorterie van Ghendt, vergadert zijnde ten verzoucke van den edelen ende achthien mannen der voornomde stede in de nieuwe camere van de scepenhuse om te aviseren op zekere vraeghe bij ghescrifte ghestelt nopende zekere requeste die men presenteren zoude an de generale staeten, tot Bruijssele vergaedert, om te hebben commissarissen die verstaen zouden totter vernieuwe van de wet. Achtervolghende tgone dat men gheuseert hadde voor tjaer XXXIX.*²²⁵

Hoe ging deze vertegenwoordiging van de stedelingen nu precies in zijn werk? Het was de gewoonte dat de drie leden elk op een verschillende plaats vergaderden, meestal op hetzelfde moment. Enkele dagen later werden dan op de collatiezolder de adviezen naast elkaar gelegd en vervolgens werd er een gemeenschappelijke consensus bereikt die overgemaakt werd aan de schepenen. De afgevaardigden van elk lid waren verplicht om naar de vergadering waarop het gezamenlijke standpunt van het lid werd afgesproken te komen. De schepenen zorgden ervoor dat ze gedagvaard werden door middel van brieven die door de bodes van de stad werden rondgebracht.²²⁶ Soms liep dit fout en moesten er straffen worden ingesteld op het missen van dergelijke vergaderingen. De collatie was dus in se een zeer democratische instelling. Bij het begin van elke collatievergadering werd er telkens per lid in een steeds terugkomende paragraaf vermeld dat ze intern tot een besluit gekomen waren. Dat besluit werd dan door de afgevaardigden verkondigd in de collatie. We zagen echter reeds dat de ambachten geen homogeen geheel vormden en er zeker sprake was van ongelijke

---

²²⁴ SAG, reeks 121, nr. 34, f. 2 r.

A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", p. 24.

²²⁵ SAG, reeks 121, nr. 34, f. 2 r.

²²⁶ SAG, reeks 121, nr. 34, f. 382 r.

machtsverhoudingen. Deze zogenaamde interne democratie moet dus met een korrel zout genomen worden.

*Mijn heere den overdeken, metgaeders tcollegie van de drie ende vijftich dekenen deser stede van Ghendt [...] naer rijpe deliberatie heeft elck deken respectivelick in zijne neeringhe ter goeder trauwen ghecollecteert de voysn van de supposten van de zelve neeringhen, schriftelick annoterende zulcke resolutie als daeruijt was resulterende. Ende voorts naer conferentie van de voorseijde resolutien ofte advisen van alle de voorseijde drie ende vijftich neeringhen, hebben tzaemen gheconcludeert zulcx als bij pluraliteijt van voisen bevonden ende voor haerlieder finale resolutie ghehouden es.*²²⁷

Bij de wevers komt hetzelfde hoge democratische gehalte naar voor aan het begin van elk advies. Er werd steeds duidelijk vermeld dat men de basis had geraadpleegd en samen tot een consensus was gekomen. Ondanks de tegenwerpingen van de interne proletarisering binnen de ambachten en de ongelijke machtsverhoudingen kan de these die André Despretz naar voor schuift over de hoge inspraak van het volk en de heropflakking van de democratie tijdens de calvinistische republiek dus wel enigszins gestaafd worden aan de hand van deze bronfragmenten.²²⁸ Zoals gezegd zijn de notulen van de vergaderingen per ambacht, voorafgaand aan de collatievergaderingen, niet bewaard gebleven en blijven we dus in gebreke aangaande de werkelijke inspraak van de ambachtsmeesters.

*Resolutien van tledt van der weverie op tvertooch ende openinghe hemlieden ghedaen bij scepenen van beede de bancken den X martij 78. De XVII wijcken van de XX zijn van den advise ende consenteren [...]*²²⁹

Bovenstaande bronfragmenten en citaten belichten natuurlijk slechts een kant van het verhaal, namelijk die van de drie leden zelf. Aan de hand van een Gentse kroniek uit die periode kunnen we echter toch nagaan hoe de bevolking tegen het herstel van de collatie en het drie leden-systeem aankeek. De eerste vermelding die we in deze verhalende bron vinden vanaf het begin van het calvinistische bewind is op 6 november 1577.²³⁰

---

²²⁷ SAG, reeks 121, nr 34, f. 87 r.

²²⁸ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", pp. 76-77.

²²⁹ SAG, reeks 121, nr. 34, f. 36 v.

²³⁰ UB Gent, Hs. 159, f. 314 v.

Angaende van de neringhen die vercozen alle daghen ende maecten dekenen ende stelden de hooft mannen af, midts makende [sic] ghezworne, ghelijecne over veertich jaren te vooren ghedaen hadde al uut laste van scepenen van de kuere. Ende die weke voor sente mertens dach zo waren zij vere alle vercozen om alste voort de stadt te stadt te stellen in drije, poorterije een derde, de neringhe een derde, ende terde derde de weverije. In alder manniere zoot hier voortijts geweest hadde.

De kroniekschrijver laat niet in zijn kaarten kijken en we lezen noch in dit fragment, noch in vroegere of latere delen iets over zijn positie ten opzichte van het herstel van de drie leden. Op de dag waarop de eerste vergadering van de herstelde collatie doorgaat, 15 november 1577, wordt er geen melding over gemaakt in de kroniek. Over die dag is de kroniekschrijver zeer kort, er worden slechts drie lijnen aan gewijd. Hij vermeldt alleen dat de soldaten, die door de stad zijn aangenomen, beginnen de wacht op te trekken aan de stadspoorten.²³¹ Pas 3 dagen later, op 18 november is er sprake van een besluit van de collatie aangaande de betaling van de huurlingen die door de magistraat zijn aangetrokken om de stad te beschermen.²³²

Op den selve dach zo hielt men colacie te Ghendt, te wetene de drij leden van der stadt, poorterije, weverije ende mannen van neringhe, om te vinde IX^M guldenen de maent en IIII^C guldenen om mede te betalene het garnisoen dat die van Ghendt an genomen hadden om de stede te bewaerne [...]

Nu we een beter inzicht hebben in de werking van de collatie en het drie-ledensysteem kunnen we in het volgende hoofdstuk ingaan op de besluitvorming in de praktijk. Met het oog op onze vraagstelling zal de rol van het tweede en derde lid natuurlijk ruim aan bod komen. We zullen in drie domeinen van het stedelijke bestuur onderzoeken welke adviezen werden gegeven en wat de impact ervan was op het uiteindelijke beleid van de Artveldestad in de calvinistische periode.

---

²³¹ UB Gent, Hs. 159, f. 316 r.

²³² UB Gent, Hs. 159, f. 316 v.

Hoofdstuk 4: De besluitvorming tijdens de Gentse calvinistische republiek

4.1 Vraagstelling

Met dit deel komen we bij de hoofdmoot van dit werkstuk, namelijk het onderzoek naar de rol van de ambachten. Zoals in de inleiding en bronbespreking reeds aangehaald werd, nemen we daarvoor als voornaamste bron de collatieresoluties.²³³ In de collatie komt immers het standpunt van de corporatieve middengroepen het duidelijkst naar voren. We focussen ons hierbij vooral op het tweede en het derde lid, respectievelijk de 53 vrije neringen en de weverij. Aan het hoofd van de eerste stond een overdeken, of “hueverdeken”,²³⁴ die, samen met de dekens van de ambachten en de gezworenen, tot een algemeen advies kwam. Voor de wevers werd de finale beslissing gemaakt door de deken van het ambacht, samen met de verkozen gezworenen.

We zullen enkele beslissingen van de collatie tussen november 1577 en 1583 in chronologische volgorde bekijken om op die manier een beeld te krijgen van de standpunten van de het tweede en derde lid van de stad.²³⁵ Het wordt algemeen aanvaard in de hierover bestaande literatuur dat de ambachten over deze tijdspanne een radicalere positie innamen dan het stadsbestuur en dan het eerste lid van de stad, de poortერი. Johan Dambruyne stelt zelfs dat de ambachten verantwoordelijk waren voor de harde politieke lijn die gevolgd werd door de Gentse republiek.²³⁶ Zij zouden de richting bepaald hebben en tevens het laatste woord gehad hebben in de collatie. In dit werkstuk zouden wij die these evenwel enigszins willen matigen. Uit ons onderzoek is immers gebleken dat in de beginfase van de republiek, wanneer de collatie dus nog maar net opnieuw in werking was getreden, de middengroepen van de bevolking zeker niet radicaler waren dan het stadsbestuur. We mogen immers niet vergeten dat de collatie 37 jaar niet gefunctioneerd had. Uit de adviezen die gegeven worden via de afvaardiging in de collatie aan de schepenen en de hoogbaljuw blijkt dat ze eerder meegaand waren in de eerste twee jaar. Daaruit volgt dat de echte radicalen zich bevonden onder de stichters van de republiek, zijnde Jan van Hembyze en zijn aanhangers en vooral het comité der XVIII. Van de andere hoofdrolspeler, Francois van Kethulle, weten we dat hij tot het gematigde kamp mag gerekend worden. Hij slaagt er immers in het ambt van hoogbaljuw naar zich toe te trekken en zorgt er vanuit die leidinggevende functie voor dat er in de

---

²³³ SAG, reeks 121, nr. 3 bis en nr. 34.

²³⁴ SAG, reeks 121, nr. 34, f. 191 v.

²³⁵ De resoluties van de collatie die bewaard zijn in het Gentse stadsarchief lopen slechts tot 1583.

²³⁶ J. Dambruyne, “*Aspiraties van corporatieve middengroepen*”, p. 746.

middenperiode, na de verbanning van Hembyze, een relatief gematigd beleid wordt gevoerd.²³⁷ Wanneer men de adviezen van de drie leden bekijkt zal men duidelijk bemerken dat er pas rond het jaar 1579 een verandering komt in de politiek van de wevers en de 53 ambachten. Op de vraag wat de oorzaken voor deze omschakeling zouden kunnen zijn komen we later terug. We moeten hier ook zeker vermelden dat er geen sprake is van een plotse radicalisering onder de corporatieve middengroepen. Er duiken vanaf dan wel meer en meer adviezen op die neigen naar een meer radicale ingesteldheid. Daarvoor worden er echter ook al enkele adviezen gegeven die van een dergelijke ingesteldheid getuigen en gedurende de hele periode blijven ze ook gematigde adviezen uitvaardigen. Een duidelijk zwart-wit beeld is dus niet aangewezen in deze kwestie en zou alleen maar ons onderzoek problematiseren. We houden het dus bij de stelling dat er gaandeweg een radicalisering optrad in de adviezen, naarmate de collatie zich opnieuw stevig in de stedelijke besluitvorming had genesteld. André Despretz haalt deze problematiek kort aan en vermeldt dat er een langzame radicalisering is van de houding van de ambachten. Volgens hem zijn de polemiek rond het aanvaarden van de religievrede en het verlaten van het comité der XVIII daarvoor de belangrijkste oorzaken.²³⁸ Ook hij erkent dat deze middengroepen steeds een ambigue positie blijven innemen.

We kunnen hier nog aan toevoegen dat gelijktijdig met de stijgende macht van het tweede en het derde lid binnen de collatie er een tanende interesse was bij het eerste lid. Sommige afgevaardigden van de poorterij zagen waarschijnlijk stilaan in dat ze nog maar weinig in de pap te brokken hadden. Typierend voor dit verschijnsel is dat er op 23 juni 1582 een probleem was gerezen betreffende de aanwezigheid van sommige afgevaardigden. Er wordt dan ook gevraagd aan de schepenen om daar iets aan te doen en te zorgen dat ze beter gedagvaard worden. Waarschijnlijk probeerden de ambachten en de wevers de fictie van het drie leden-systeem op te houden, aangezien zij daar natuurlijk veel voordeel uit haalden. Dat het probleem lag in het feit dat deze afgevaardigden niet wisten van de vergadering en daarom niet aanwezig waren, is echter moeilijk te geloven. Het lijkt ons plausibeler dat het een teken van de onmacht is die speelde bij de poorterij.

---

²³⁷ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", p. 9.

²³⁸ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", p. 48.

*Alzo ter deser vergaedinghe weynighe van de lede van der poorterije zijn ghecompereert, worden mijne heeren schepenen verzocht voorts aen de boden te belastene behoorlick bij billette de zelve van de poorterije behoorlick te dachvaerdene ende thuerliederen huijse een billet te laetene. Welcke worden ghehouden te comparerene op zulcke boete als scepenen ordonneren zullen.*²³⁹

Om de ontsluiting van de resoluties van de collatie overzichtelijk te houden voor de lezer, hebben we ervoor geopteerd om een indeling te maken volgens thema's. We zullen uiteraard wel de correcte chronologische volgorde respecteren, maar het lijkt ons raadzaam om niet alleen uit te gaan van een indeling volgens de jaartallen. Eén van de themata die aan bod zullen komen, is de financiële en fiscale politiek. Wat was het advies van de leden over het heffen van diverse belastingen? Gedurende de hele periode van het calvinistische bewind was er in Gent en Vlaanderen een continue dreiging van de Spanjaarden en de Waalse provincies. De verdediging van de stad en het betalen van de soldijen slorpte dan ook gigantische sommen geld op. Het is interessant om te kijken van waar de stad dat geld haalde en hoe het volgens hen besteed moest worden. Een tweede thema is de godsdienstkwestie. We zullen merken dat de drie leden hierin een middenpositie innemen tussen streng calvinistisch en verdraagzaam ten opzichte van de katholieken. Dit verraadt hun interne heterogeniteit inzake de godsdienstbeleving. Als derde thema kozen we de politieke doelstellingen die het revolutionaire bewind moest volgen, volgens de drie leden. Ook hier houden ze er vaak een andere mening op na.

Met dit systeem van themata willen we voornamelijk vermijden dat sommige ankerpunten in de geschiedenis van de Gentse calvinistische republiek zouden gepercipieerd worden als sleutelmomenten in de omschakeling in de adviezen van de leden van de collatie. We denken hierbij onder andere aan de uitschakeling van alle katholieke en onpatriottische elementen in de stadsambten in juli 1578, de goedkeuring van de religievrede in december van dat jaar, of de verbanning van Jan van Hembyze in augustus 1579.²⁴⁰ Indien blijkt dat deze of andere scharniermomenten in de republiek wel een bepalende factor waren in de politiek van de ambachten en wevers zullen we hier logischerwijs niet aan voorbijgaan. Het is echter belangrijk om niet a priori uit te gaan van het belang van zulke gebeurtenissen. Dit kan alleen maar voor vervormingen en fouten in ons onderzoek zorgen.

---

²³⁹ SAG, reeks 121, nr. 34, f. 382 r.

²⁴⁰ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", pp. 60, 108. J. Decavele, "Genève van Vlaanderen." In: J. Decavele (red.), "Het eind van een rebelse droom", p. 37.

4.2 Het externe beleid

Om de impact van een bepaalde bevolkingsgroep op de stedelijke politiek te kennen is het van belang om in de eerste plaats te kijken naar het externe beleid dat door de stad gevoerd werd. Het territorium veilig stellen en het in stand houden van de oude privileges zijn doorheen de hele periode van het calvinistisch bewind twee beleidspunten die steeds terugkeren in het discours van de Gentse schepenen. Het zijn dan ook zaken die raken aan de kern van de autonomie van de stad. In oorlogstijd was het om evidente redenen van groot belang om het eigen territorium te vrijwaren van vijandelijke aanvallen. Zeker wanneer Alexander Farnese aan zijn reconquista van de Nederlanden begon en hij al snel een reële bedreiging vormde voor Gent en zijn naburige steden.²⁴¹ Op korte tijd slaagde hij erin de militaire successen op te stapelen. Hij kon dan ook rekenen op een leger van zestigduizend soldaten, en had van de Spaanse koning, Filips II, het bericht gekregen dat zijn budget voor de oorlog nog zou worden vergroot.²⁴² Gent wou natuurlijk tegen elke prijs vermijden dat ze terug onder het Spaanse en Rooms-katholieke juk terechtkwamen. Het onderhouden van een weerbaar leger kreeg dus een zeer hoge prioriteit. Een tweede belangrijke pijler van de buitenlandse betrekking van Gent was de relatie met de prins van Oranje. Johan Decavele spreekt in dit verband van een haat-liefdeverhouding en dat omschrijft inderdaad het best de relatie tussen stad en vorst.²⁴³ De problemen en het onderlinge wantrouwen bereikten een hoogtepunt bij het aannemen van de Religievrede. De prins van Oranje was één van de grote voorvechters van dit initiatief en Gent was één van de felste tegenstanders.²⁴⁴ Ook het voorstel van de prins tot het aannemen van de hertog van Anjou als soeverein over de verenigde provincies zette veel kwaad bloed bij de Gentenaars en de inwoners van het graafschap Vlaanderen.²⁴⁵ Een Franse vorst vonden zij immers onaanvaardbaar en bovendien was hij ook nog katholiek. Na de Franse furie in januari 1583 te Antwerpen werd door het Gentse stadsbestuur zelfs beslist om de hertog van Anjou nooit landsheer van de Nederlanden te maken, in tegenstelling tot de prins van Oranje die zich wel terug met de hertog wou verzoenen.²⁴⁶ De tweeslachtige houding van de prins in zijn zoektocht naar bondgenoten voor de oorlog heeft zijn imago in de zuidelijke provincies geen goed gedaan.

---

²⁴¹ H. Vanderlinden, "Beleg en val in 1584." In: J. Decavele (red.), "*Het eind van een rebelse droom*", p. 105.

²⁴² J. Decavele, "Genève van Vlaanderen." In: J. Decavele (red.), "*Het eind van een rebelse droom*", p. 62.

²⁴³ J. Decavele, "Gent, calvinistisch en republikeins strijdcentrum in de Nederlandse opstand (1577-1584)", p. 65.

²⁴⁴ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", p. 68.

²⁴⁵ J. Decavele, "Genève van Vlaanderen." In: J. Decavele (red.), "*Het eind van een rebelse droom*", pp. 54-55.

²⁴⁶ J. Decavele, "Genève van Vlaanderen." In: J. Decavele (red.), "*Het eind van een rebelse droom*", p. 58.

Het behoud van de privileges, en daaraan gekoppeld de drang van de Gentenaars naar zelfbestuur, had vooral een zeer grote symbolische waarde. Dat er een groot belang werd gehecht aan dergelijke privileges en dat ze fungeerden als een vorm van collectief geheugen en rechtvaardiging voor macht, wordt duidelijk geïllustreerd door de inventaris uit 1578 waarin de teruggegeven bezittingen van de Gentse ambachten wordt opgesomd.²⁴⁷ Na de bestraffing door Karel V in 1540 waren immers alle goederen van de ambachten geconfisqueerd en openbaar verkocht. Bij het herstel van de oude orde en de teruggave van de stedelijke privileges worden door de rekenkamer van Rijsel, die al deze documenten in bewaring had gekregen, ook alle bezittingen van de ambachten teruggestuurd. Aan deze lijst valt direct op dat er maar zeer weinig materiële zaken worden vermeld. Het grootste deel daarvan was immers openbaar verkocht. Wat bij elk ambacht wel vermeld wordt is de teruggave van allerlei papieren en documenten. Hieronder zien we twee voorbeelden uit de vermelde inventaris:

Het ambacht van de kaarsgieters:

*Ung trousseau de cinq rolles en parchemin et ung en pappier contenant les ordonnances, statutz et instructions dudit mestier.*²⁴⁸

Het ambacht van de kuipers

*Une lettre en parchemin, émanée des eschevins et conseil de la ville de Gand, en date du IIIe de septembre XVe XVI, soulz le seel aux causes de ladicte ville de cyre verde pendant en double queue de parchemin, contenant ordonnances et statutz par eulx faictz sur le marcquaige de tonneaux.*²⁴⁹

We zien ook vaak dat er een vidimus wordt terug gegeven. De kans bestond immers dat de bepalingen die vermeld werden in een dergelijke document al lang herroepen zijn, zeker wanneer de vorst waarvan er sprake is reeds lang overleden was. Dit is onder andere het geval in onderstaande vidimus van het ambacht van de hoedenmakers. Het dateert al van januari 1432, dus bijna 150 jaar voor de datum van teruggave. Dat men er toch nog melding van maakt(,) duidt op de grote symbolische waarde die het archief had in de zestiende eeuw.

---

²⁴⁷ SAG, reeks 156, nr. 4.

²⁴⁸ SAG, reeks 156, nr. 4, f. 2.

²⁴⁹ SAG, reeks 156, nr. 4, f. 17.

*Ung vidiumus, soulz le seel de la ville de Gand, en chire verde du privilège accordé par le duc Philippe de Bourgoingne aux cinquante trois mestiers de ladicte ville en date du XXVIIe jour de Janvier M. III^c XXXII.*²⁵⁰

Het artikel van Peter Arnade, “Privileges and the Political Imagination in the Ghent Revolt of 1539”, sluit daar goed op aan.²⁵¹ Hij beschrijft hierin hoe een privilege waarvan men niet zeker is dat het wel echt bestaat, ‘de koop van Vlaanderen’, voor een revolutionaire spanning gezorgd heeft onder de bevolking.²⁵² Dit document zou een kwijtschelding van belastingen geweest zijn vanwege de graaf van Vlaanderen aan Gent. Het verhaal ging immers dat de graaf bij een dobbelspel zijn graafschap had verspeeld aan de graaf van Holland.²⁵³ De Gentenaars lieten dit niet gebeuren en verzamelden genoeg geld om het graafschap terug te kopen. Als dank zouden ze dan de genoemde vrijstelling gekregen hebben. Deze privileges en de plaats waar ze bewaard werden kregen een zeer belangrijke rol toebedeeld in het symboliseren van de stedelijke macht. Een ander voorbeeld dat Arnade aanhaalt is de *Concessio Carolina*. Na de opstand in 1540 tegen het Habsburgse bestuur was het orgelpunt van de bestraffing door de keizer het in beslag nemen van de ambachtsarchieven.²⁵⁴ Dat was één van de door hem gebruikte manieren om de ambachten van hun macht te beroven en te zorgen dat ze vanaf nu in de maat liepen.

Met dit in het achterhoofd kunnen we nu onderzoeken in hoeverre de 52 ambachten en de wevers op deze belangrijke domeinen van de stedelijke politiek invloed hadden. Een sterke greep op dit deel van het beleid zou erop wijzen dat ze het eerder symbolische herstel van oude orde der drie leden in de beginperiode hebben kunnen omzetten in werkelijke macht en inspraak die reikt tot de kern van het stedelijke beleid naarmate de republiek op zijn einde loopt.

In de jaren 1577 en 1578 was de invloed van het tweede en derde lid nog niet zo sterk als in de jaren erna. Ze voeren ook nog niet dezelfde radicale koers die ze later zouden voeren. De evolutie van de relatie tussen de prins van Oranje en de drie leden van Gent tussen 1578 en 1579 is daar een treffend voorbeeld van. Op de collatievergadering van 11 december 1578, die voornamelijk ging over het al dan niet aannemen van de akte van acceptatie en de

---

²⁵⁰ SAG, reeks 156, nr. 4, f. 65-66.

²⁵¹ P. Arnade, “Privileges and the Political Imagination in the Ghent Revolt of 1539.” In: M. Boone en M. Demoor (eds.), *Charles V in context : the making of a European identity*, Gent, 2003.

²⁵² P. Arnade, “Privileges and the Political Imagination in the Ghent Revolt of 1539.”, p. 106.

²⁵³ J. Dambruyne, “Keizer Karel: Meester of knecht?”, p. 160.

²⁵⁴ P. Arnade, “Privileges and the Political Imagination in the Ghent Revolt of 1539.”, p. 122.

bijhorende Religievrede, vragen de ambachten in hun advies om de prins van Oranje tot gouverneur van Vlaanderen te maken en beschermheer van Gent.²⁵⁵ De voorwaarden die de prins stelde in verband met de akte van acceptatie en zijn komst naar de stad worden, zowel door de ambachten als door de wevers, zeer gewillig aangenomen. Aangezien een groot deel van de poortერიj katholiek was gebleven namen ook zij deze resolutie met graagte aan. Deze houding ten opzichte van Oranje is totaal tegenovergesteld aan de houding die het tweede en derde lid later zullen aannemen wanneer de prins nogmaals naar Gent moet komen om de magistraat te vernieuwen. Bijna acht maanden later, op zes augustus 1579, wordt door de schepenen en de hoogbaljuw het advies gevraagd van de drie leden over een nieuwe komst van de prins van Oranje naar Gent.²⁵⁶ Hier ging echter een hele voorgeschiedenis aan vooraf.²⁵⁷ Er was tumult ontstaan in de stad naar aanleiding van de gedwongen eed aan het calvinisme tussen de fractie van de gematigden, die probeerden de orangistische lijn door te voeren, en de radicalen, die geen mogelijkheid tot compromis zagen met de katholieken. Om dit te counteren hadden de gematigden een delegatie gestuurd naar de prins van Oranje om hem naar Gent te halen en orde op zaken te stellen. Hembyze van zijn kant voelde dat hij iets moest ondernemen en antwoordde met de installatie van een onwettige magistraat. Deze bestond uit schepenen, door hem zelf gekozen, die niet waren goedgekeurd door de commissarissen en de kiezers. Op 2 augustus ontvangen de drie leden van de stad brieven van Oranje die vraagt om naar de stad te komen om de situatie recht te zetten en de wet te vernieuwen. De poortერიj antwoordt dat ze niets liever willen dan dat de prins naar Gent komt en vragen zelfs dat hij zijn komst zou versnellen. De ambachten en de wevers hebben echter bijkomende eisen. Ze zijn akkoord met de komst van prins, maar hij dient zich aan verschillende voorwaarden te houden. Ten eerste wordt het hem verboden om een garnizoen soldaten mee te brengen naar de stad. Het wantrouwen tegenover de prins moet dus groot geweest zijn. Ten tweede mag hij niet raken aan de Gentse privileges of aan de stedelijke autonomie en ten derde eisen ze dat hij de nieuwe, onwettige magistraat niet zal vernieuwen, noch aan het geloofsmonopolie van het calvinisme mag raken. Hij moet ook afzijdig blijven van het gebruik van de goederen van de clerus die aangeslagen waren door de stad. In de volgende collatievergadering verkondigen de schepenen dan het Gentse standpunt dat hierover werd ingenomen. De prins is alleen welkom als hij zich aan de gestelde voorwaarden houdt. Uiteindelijk zal Oranje dan toch naar de Arteveldestad afzakken, zonder de

---

²⁵⁵ SAG, reeks 121, nr. 3 bis, f. 80 v.

²⁵⁶ SAG, reeks 121, nr. 34, f. 172 v. -177 r.

²⁵⁷ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", pp. 32-37

voorwaarden echt goed te keuren. Belangrijker voor ons is echter het feit dat het advies van de ambachten en de wevers, namelijk de gestelde voorwaarden, uiteindelijk gedragen zullen worden door de schepenen en het officiële besluit vormen van de stad. Dat de ambachten en de wevers hun meegaande houding laten vallen en na een tijd zelf het heft in handen nemen, blijkt goed uit de resoluties van de collatie en de adviezen die deze twee leden overbrengen. Zo wordt er onder andere op 19 juni 1579 door het lid van de neringen een voorstel gedaan om achttien personen aan te stellen die moeten toezien op het bewaren van de rust en op de bescherming van de oude privileges.²⁵⁸ Uit elk lid van de stad zouden er zes mannen worden gekozen om deze taak te vervullen. Zowel de poortერი, als de wevers geven een positief advies en kiezen elk zes man.

Op de collatievergadering van 18 februari 1580 wordt de aanbeveling van de hertog van Anjou als nieuwe landsheer van de Nederlanden voorgelegd.²⁵⁹ De schepenen hebben daarover achtentwintig artikelen opgesteld en vragen daar nu de goedkeuring voor aan de drie leden. De ambachten en de wevers zijn akkoord, maar er wordt wel gevreesd voor het behoud van de stedelijke privileges en het behoud van de gereformeerde religie. Men herinnerde zich tenslotte allemaal de oude aanspraken van de Franse vorsten op Vlaanderen en de geloofsovertuiging die de hertog van Anjou zelf aanhing. Men wist dus dat voorzichtigheid geboden was.

*Eerst annopende den hertoghe van Alenson, Anjou ende dat men den zelve accepteren zal op de conditiën bij den vertooghe begrepen, ende zulcke andere, als de discretie van mijne heeren raedtsaem vinden zullen daerbij te voughene. Behoudens dat de zelve hertoghe oick geaccepteert worde bij alle de andere gheuneerde provincien ende steden van de Unie van Utrecht, ende anderssins niet. Welverstaende dat bij desen gheenssins vercort en werden de oude rechten ende privilegiën der stede van Ghendt. Metgaeders oick dat in haerlieder regardt t'point van de religie, met t'ghone danof dependierende, blijfnen zal zoot teghenwoordich es, zonder eenighe innovatie ofte veranderinghe.*²⁶⁰

Het antwoord van de poortერი is echter compleet tegenovergesteld aan dat van de andere twee leden. Zij zijn resoluut tegen de aanvaarding van de hertog van Anjou en willen dat de Generale Staten zijn uiterste moet doen om vrede te sluiten met de Spanjaarden. Bovendien

---

²⁵⁸ SAG, reeks 121, nr. 34, f. 169 r.

²⁵⁹ SAG, reeks 121, nr. 34, f. 201-215.

²⁶⁰ SAG, reeks 121, nr. 34, f. 202 r.

willen ze dat de gedeputeerden van Gent die voor deze kwestie naar de algemene vergadering van de Generaliteit zullen gezonden worden geen al te verregaande volmachten krijgen. Ze vreesden waarschijnlijk dat de andere provincies de hertog wel zouden aanvaarden. Door deze tactische zet zouden de gedeputeerden van Gent dan op de algemene vergadering zulke beslissingen niet mogen nemen en zo hoopten ze het proces alsnog te blokkeren.

Zijn van den advijze dat die generaliteijt zal pooghen bij alle bequame ende behoirlicke middelen te tredene in goedt accord, reconciliatie ende vrede metten conijnck van Spaengnie, onsen natuerlicken heere onder eenen goeden religioeus vrede. Op dat dit aerme bedrute vaderlandt eenmael moghe verlost worden van de menichfuldighe brandtschattighen, uut theeringhen ende verwoestinghen tzelve zo jammerlick onderdruckende ende overvallende. [...] Daertoe mijne voornomde heeren van den lede van der poorterije representerende alle debvoir, hulpe ende adsistentie wesende in huerlieder vermoghen niet vindende eenichsins ghefondeert van eerfheere te hauden noch den hertoghe van Anjou, ofte anderen heere totter regierijnghe ende souverainiteijt van den lande van herrewaertsovere te beroupenen ende accepterene.²⁶¹

Als extra bewijs voor onze stelling dat de ambachten en de wevers steeds radicaler werden naarmate de calvinistische republiek en de nieuwe stedelijke instellingen steeds sterker werden en beter ingeburgerd raakten, vermelden we nog de collatievergadering van één maart 1580. De ambachten vermelden dan immers in hun advies dat ze een betrouwbare kolonel willen aan het hoofd van de krijgsraad en als het van hen afhangt, verkiezen ze Jan van Hembyze voor die functie. De wevers volgen dit advies.

[...] mits over al 'tvoorseide volck van oorloghen stellende eenen goeden, cloucken ende ghetrauwen colonel ofte hooft inzetene deser stede. Daertoe zij recommanderen joncheere Jan van Hembyze.²⁶²

Jan van Hembyze geldt voor de meeste historici als één van de radicaalste figuren in de geschiedenis van de Gentse calvinistische republiek. Door de interne spanning binnen de stad tussen de gematigde en de radicale fracties werd Hembyze echter gedwongen om de stad te

---

²⁶¹ SAG, reeks 121, nr. 34, f. 201 v.

²⁶² SAG, reeks 121, nr. 34, f. 259 v.

verlaten op negentwintig augustus 1579.²⁶³ Zowel André Despretz als Johan Decavele stellen dat er na het vertrek van Hembyze een rustige, gematigde periode aanbrak voor Gent.²⁶⁴ De voorschepen kan dus zeker gezien worden als één van de grote leiders van de radicale fractie. Het feit dat het lid van de ambachten, bijna een half jaar na zijn verbanning uit de stad, hem verkiezen als hoofd van de militaire macht van de stad wijst er duidelijk op dat ze op dat moment meer naar de radicale zijde neigden. De opmerking van Despretz dat het radicalisme opnieuw even de kop opstak in februari 1580 sluit hier naadloos op aan.²⁶⁵ De ambachten en de wevers verraden hun voorkeur door dit advies te verkondigen. We kunnen dus besluiten dat ze voorstanders waren van de harde aanpak die Gent had gekend onder het bewind van Hembyze. De belofte van een terugkeer van de oude trots en glorie van de Artveldestad werkte zeer aanstekelijk bij de bevolking. Zoals we reeds aangehaald hebben in het historische overzicht van de calvinistische republiek wou men, en Hembyze in het bijzonder, Gent opnieuw tot hoofdplaats van Vlaanderen maken. Het tweede en derde lid van de stad stapten hier dus duidelijk in mee. Dat blijkt ook uit de vraag van de wevers in september 1580 om een gemeenschappelijk wapenarsenaal in Gent te vestigen voor het hele graafschap Vlaanderen. Ze gaven dit advies als reactie op een voorstel van de Generale Staten om zo een algemeen wapendepot te maken voor alle verenigde provincies te Zeeland. De Gentse wevers eisen echter dat de belangrijkheid van hun stad erkend wordt.

*[...] also bij de voornoemde openinghe gheproponeert werdt van een generael amonitie huijs ghemaect te werden ten dienste ende behoufne van de lande ende graefscepe van Vlaenderen. Recommanderen mijne heeren tzelve alhier gheleit ende gemaect te werden. Als deser stede wesende d'hoofstede van den voornomde land van Vlaendren, wel ghefortifierd ende boven alle andere steden de meeste commoditeit hebbende, zoo van rivieren als anderssinds, om alle soorten van amonitie lichtelick vertransporteert te werden daer den noodt zoude moghen verheessen.*²⁶⁶

Ook in de externe politiek van de Gentse republiek lieten de ambachten en de wevers zich maar na een bepaalde tijd echt gelden. De oorzaken voor de evolutie in hun besluitvorming

---

²⁶³ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", p. 37.

²⁶⁴ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", p. 9.

J. Decavele, "Genève van Vlaanderen." In: J. Decavele (red.), "Het eind van een rebelse droom", p. 52.

²⁶⁵ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", p. 37.

²⁶⁶ SAG, reeks 121, nr. 34, f. 281 r.

kunnen allerhande zijn en zullen pas getrokken kunnen worden wanneer we ook het religieuze aspect van de politiek van deze twee leden bekeken en onderzocht hebben.

4.3 Het financiële en fiscale beleid

Als eerste casus nemen we een situatie die zich voordeed binnen de vergadering van de collatie omtrent het instellen van een nieuwe belasting om tegemoet te komen aan een grote som geld die aan alle steden en provincies was opgelegd door de generaliteit. Het is een duidelijk voorbeeld dat de leden van de tweeënvijftig ambachten en de wevers nog niet hun wil konden doordrijven en dus zeker niet de bepalende factor waren binnen de collatie. Hun adviezen tonen al dat ze zelfbewuster worden en welke weg ze uiteindelijk willen opgaan. Namelijk die van daadwerkelijke slagkracht binnen de stedelijk politiek, maar in dit stadium ontbreekt het hen nog aan reële macht. In de vergadering die op de collatiezolder werd gehouden op 10 maart 1578 vroegen de schepenen, in naam van de generale staten, om een geldsom van 600.000 gulden, of 100.000 ponden Vlaams, per maand op te brengen en dat voor de tijd van drie maanden.²⁶⁷ De som die ze in januari 1578 gevorderd hadden van Vlaanderen was immers niet voldoende gebleken. Bovendien werd de nood waarin het land verkeerde alsmaar groter volgens het betoog van de schepenen.²⁶⁸ Om aan deze gevraagde som te voldoen stelden de schepenen voor om in de eerste plaats de normale belastingen en heffingen, de generale middelen, in orde te stellen en een goede inning daarvoor te voorzien.²⁶⁹ Ten tweede wilden ze een belasting instellen op de huizen. Voor iedereen gold - er wordt uitdrukkelijk bij vermeld dat er geen uitzondering zal gemaakt worden - dat er voor elk huis acht stuivers per week zullen moeten betaald worden.²⁷⁰ Wanneer we hier de cijfers uit het kwantitatieve onderzoek van Johan Dambruyne bijnemen, valt direct op dat dit niet zwaar zal gewogen hebben op de financiële situatie van de Gentse poorters. Het zomerdagloon van een metserdiender, dit waren ongeschoolden, was volgens Dambruyne

---

²⁶⁷ Voor deze omrekening baseerden wij ons op het volgende artikel: M. 't Hart en M. Limberger, "Staatsmacht en stedelijke autonomie. Het geld van Antwerpen en Amsterdam (1500-1700)", pp. 36-73.

²⁶⁸ SAG, reeks 121, nr. 3 bis, f. 12 v. "Mijne heeren, alzo u lieden kennelick is, dat den viandt ghecommen int landt poocht te ruijnieren ende te stellen ten viere ende ten zweerde, ons goede ondersaten van zijne majesteijt, met al onslieder goet, ende dat er gheene andere middelen en es, omme daerinne promptelick te voorsien ende het landt te conservieren, ons eighe leven ende de ghone van onse huusvrouwen en kinderen [...]"

²⁶⁹ Deze drie generale middelen werden opgesteld in februari 1578 en hielden in dat er moest betaald worden voor het dragen van zijde of zilveren stoffen of voor het dragen van gouden en zilveren juwelen. Ten tweede het import en export geld dat men eiste van de kooplieden en ten derde een klein deel van de verkoop van wijn, bier, vlees en vis. SAG, reeks 121, nr. 3 bis, f. 55 r.

²⁷⁰ SAG, reeks 121, nr. 3 bis, f. 13 r.

We gaan er van uit dat men hier met Vlaamse groten werkt. Dit besluit komt immers van het Gentse stadsbestuur en niet van de Generaliteit.

tussen 1575 en 1580 vijftien Vlaamse groten.²⁷¹ Een geschoolde arbeider verdiende in het jaar 1580 iets minder dan zesendertig Vlaamse groten per dag in de zomer.²⁷² We kunnen dus met relatieve zekerheid stellen dat een heffing van acht stuivers, of zestien Vlaamse groten, per week voor een meester uit de financiële middenklasse geen financiële ramp betekende. Ten derde vraagt de stadsmagistraat de goedkeuring voor een belasting op het bezit van gronden. Met deze belasting werden echter alleen de allerrijksten geïmponéerd, want ze werd pas geheven vanaf één bunder, hetgeen gelijkstond met 900 roeden of 1,34 hectare.²⁷³ Zo een grote oppervlakte land kan alleen maar in het bezit geweest zijn van de allerrijkste inwoners van de stad. De heffing zelf is echter relatief laag, namelijk één stuiver, of 0,05 ponden Vlaams, per 1,34 hectare.²⁷⁴ Wijst dit erop dat de zwaarst getaxeerden bij deze belasting, namelijk de poorterij, nog veel invloed hadden op het stadsbestuur en de schepenen? Ze zullen in ieder geval niet arm geworden zijn van deze heffing.

Het eerste lid, de poorterij, gaat akkoord met het leveren van de gevraagde som van 100.000 ponden Vlaams. Ze willen echter niet dat de grondbelasting, het bunderghelt²⁷⁵, en de taks op huizen van kracht worden. Zij werden zoals gezegd immers het sterkst geïmponéerd door deze belasting en weigeren er dus aan mee te werken. Ook al wogen deze heffingen waarschijnlijk niet al te zwaar door op de financiën van de poorterij, toch konden ze onmogelijk toestaan dat deze belasting er door kwam. Men mag immers niet vergeten dat het hier vooral om een symbolische daad ging waarbij de rijke bovenlaag van de stad het slachtoffer werd van de machtsovername van de corporatieve middengroepen door het herstel van de oude privileges. Na de *Concessio Carolina* waren de leden van de poorterij zevenendertig jaar lang bevoordeeld geweest door het Gentse stadsbestuur op allerlei vlakken. Dat ze het moeilijk hadden met de veranderde situatie na de calvinistische staatsgreep en de terugkeer van de collatie blijkt duidelijk uit dit voorval. Volgens André Despretz werd er in de jaren na de *Concessio* geen enkele belasting geheven die in het nadeel was van de poorterij.²⁷⁶ Het waren namelijk vooral belastingen op roerende goederen, of gebruikstaksen. Die blijven nog steeds in voege, maar worden aangevuld met belastingen op onroerende

---

²⁷¹ Tabel 7.6, in: J. Dambruyne, "*Aspiraties van corporatieve middengroepen*", p. 761.

²⁷² J. Dambruyne, "*Aspiraties van corporatieve middengroepen*", p. 592.

²⁷³ SAG, reeks 121, nr. 3 bis, f. 14 r.

Een bunder was een oppervlaktemaat die verschilde van streek tot streek. In het Land van Waas en de Kasselrij van de Oudburg, waartoe ook Gent behoorde, was 1 bunder gelijk aan 900 roeden. Eén vierkante roede was op zijn beurt gelijk aan 0,00148548 ha. Zie: P. Vandewalle, "*Oude maten, gewichten en muntstelsels in Vlaanderen, Brabant en Limburg*", Gent, Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, 1984, p. 51.

²⁷⁴ P. Vandewalle, "*Oude maten, gewichten en muntstelsels in Vlaanderen, Brabant en Limburg*", p. 65.

²⁷⁵ SAG, reeks 121, nr. 3 bis, f. 46 r.

²⁷⁶ A. Despretz, "*De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)*", p. 46.

goederen. Bij weigering van betaling kregen ze volgens Despretz zelfs soldaten in hun huizen ingekwartierd. Het is dus logisch dat het lid van de poorterij hier een negatief advies geeft op dit voorstel van de schepenen.

De adviezen van het tweede lid, de 53 vrije ambachten, en van het derde lid, de weverij, zijn op deze collatievergadering volledig hetzelfde over deze materie. Beide willen dat het bunderghelt en de belasting op de huizen wel in praktijk wordt gebracht, bovenop de generale middelen.²⁷⁷ Hun advies staat dus lijnrecht tegenover dat van de poorterij. De tegenstelling die hieruit blijkt moet echter gerelativeerd worden. Zowel de ambachten als de wevers zijn namelijk van oordeel dat er ook een belasting moet geheven worden op het verbruik van bier. Daar was, noch door de poorterij, noch door de schepenen, melding van gemaakt. Volgens ons is dit een eerste vaag teken om onze stelling te staven dat de ambachten en de wevers in de beginperiode van de republiek nog geen radicale standpunten innamen. We moeten hier voor de volledigheid wel aan toevoegen dat deze verbruiksbelasting alleen werd ingesteld op bier met een waarde hoger dan vier schellingen per ton.²⁷⁸ Bovendien mocht er met dat geld alleen buskruit, lonten en andere oorlogsmateriaal gekocht worden. De hoofdbekommernis is dus de verdediging van de stad. Toch blijf deze maatregel merkwaardig als men weet wie de initiatiefnemers zijn.

Dat de vermeende tegenstelling tussen de poorterij en de ambachten en de wevers hier in dit geval afgezwakt moet worden, blijkt duidelijk wanneer we het uiteindelijke besluit van de schepenen lezen.²⁷⁹ Zij stellen dat een goed georganiseerde inning van de tiende penning uit het jaar 1577 ongeveer evenveel zou opbrengen voor de stadskas als de grondbelasting. Ze kiezen voor de eerste optie, de tiende penning, omdat het in praktijk brengen van het bunderghelt teveel tijd zou vergen. Door de militaire situatie was er immers dringend nood aan geld en dan liefst nog inkomsten met een zekere continuïteit. Bovendien waren er grote stukken grond waarop reeds andere belastingen worden geheven, onder andere voor het onderhouden van de dijken. De ambachten en de wevers onderschrijven deze argumenten en beide leden herzien hun vorig advies. Bij de ambachten wordt dit op de volgende manier verwoord:

---

²⁷⁷ Het advies van de ambachten: SAG, reeks 121, nr. 3 bis, f. 48 v. – 49 r.

Het advies van de weverij: SAG, reeks 121, nr. 3 bis, f. 49 r. – 50 v.

²⁷⁸ Voor de omrekening in ponden Vlaams, zie: P. Vandewalle, “*Oude maten, gewichten en muntstelsels in Vlaanderen, Brabant en Limburg*”, p. 65.

²⁷⁹ SAG, reeks 121, nr. 3 bis, f. 50 r. – 52 v.

[...] nopende het vinden van den middelen tot opbringhen van huerlieder quote in de zes hondert duust guldenen ter maendt, tot onderhoudt van den teghenwoordeghe orloghe, zijn te vreden om de redenen bij de voorseijde propositie vermeldt, scheidende van huerlieder voorgaende resolutie, in amplecteren de generale middelen, in de drie quohieren, ten voorgaende daghe hene vooren gehouden. [...] zonder in practicque te stellen het bunderghelt ofte weeckghelt.²⁸⁰

De poorterij trekt hier dus aan het langste eind. De twee andere leden krabbelen terug nadat ze de adviezen van de schepenen en de poorterij gehoord hebben.

Op de volgende vergadering van de collatie op de vijftiende april herhaalt dit scenario zich opnieuw. De schepenen menen dat de drie generale middelen en de belasting op het bier niet voldoende zullen zijn om aan de benodigde som geld te raken, zeker niet nu men de komst verwacht van een groot aantal Duitse ruiters. Indien men dit leger, dat de troepen van de opstandelingen komt versterken, niet goed betaald en onderhouden wordt, vreest men dat ze het land meer kwaad dan goed zullen doen. Ze vragen dus nogmaals om het bunderghelt en het huisgeld goed te keuren. De poorterij weigert alweer. Zij stellen voor om in de plaats een honderdste penning in te stellen.²⁸¹ Door zo een algemene belasting worden zij immers minder zwaar getroffen, want iedereen moet er in meebetalen. De ambachten en de wevers stonden zoals te verwachten was wel positief tegenover de nieuwe belastingen. Wanneer men de adviezen van de drie leden echter twee dagen later voorleest op de collatiezolder, en de ambachten dus het advies van de poorterij horen, komen ze terug op hun besluit.

Die van den ambachte, commende ter zoldere, aldaer ghehoort hebbende de lecture van de resolutie van die van de poorterije ende bevindende bij hemlieden niet zo treffelick ghelet zijnde op de leste alternative bij de openinghe ghedreghen. Die zij verstaen lichtere te wesen dan de collectatien op de bunderen ende huijsen. Scheedende van huerlieder voorgaende resolutie, zijn van advijse hemlieden te conformerene metten advijse van dije van der poorterije voornompt [...]²⁸²

Het is alweer het eerste lid dat de toon zet voor de stedelijke fiscale politiek in de beginperiode van de Gentse republiek. Wanneer we echter kijken naar de resoluties van de

---

²⁸⁰ SAG, reeks 121, nr. 3 bis, f. 52 v. – 53 r.

²⁸¹ SAG, reeks 121, nr. 34, f. 42 r.

²⁸² SAG, reeks 121, nr. 34, f. 44 v. - 45 r.

collatie na de vestigingsperiode, dan zien we een ander beeld opduiken. Het gaat om een collatievergadering op 21 juli 1582.²⁸³ Hieraan was een algemene vergadering van de Generale Staten voorafgegaan te Antwerpen op 3 mei van datzelfde jaar. De Gentse afgevaardigden komen nadien terug naar de stad en legden de zaken die vergaderd en besloten waren in Antwerpen voor aan het stadsbestuur. De schepenen van beide banken en de hoogbaljuw vragen dan, nadat ze deze punten gehoord hebben, om het advies van de drie leden voordat ze zullen beslissen of deze punten goedgekeurd of afgewezen worden. Belangrijk voor ons is de vraag van de Generaliteit om een enorme som geld om de oorlog tegen Spanje gaande te kunnen houden. Het was de gewoonte dat de gevraagde som dan verdeeld werd over de verschillende provincies die dan zo vlug mogelijk elk hun deel moesten opbrengen. Voor Vlaanderen wogen deze belastingen erg zwaar door. Zij moesten immers, als één van de rijkste en meest geurbaniseerde provincies, meer opbrengen dan de anderen. Johan Decavele heeft berekend dat Vlaanderen gedurende de hele oorlog ingestaan heeft voor een derde van de totale oorlogslast van de verenigde provincies.²⁸⁴ Dat was bijna het dubbele van wat Holland en Zeeland betaalden. Om aan deze som te raken, stellen de afgevaardigden van de verschillende provincies voor om verder te gaan met de inning van de belasting op de consumptie van goederen en daarbij willen ze nogmaals een belasting heffen op handelswaren. De heffingen die tot dan al van kracht waren op die handelswaren zouden vanaf nu met een derde moeten verhoogd worden.

De poorterij gaat vlot met alle punten en instructies van de Generaliteit akkoord. Ze verkondigen geen probleem te hebben met de nieuwe heffing voor de kooplieden en stellen dat het een goede bron van inkomsten zal zijn.²⁸⁵ Ook het derde lid van de weverij kan zich vinden in deze nieuwe heffing en geeft een positief advies. Dat deze twee leden een dergelijk standpunt hebben over een importheffing op handelswaren mag nauwelijks verbazen. Het lid van de wevers zou daar economisch gezien immers weinig last van hebben. Weinig handelaars waren immers lid van dit ambacht en konden dus geen gunstig advies uit de brand slepen. Voor het overgrote deel van de wevers was deze heffing een goede manier om te voorzien in de gevraagde som, zonder zelf al te veel te moeten afgeven. In de rangen van de poorterij bevonden zich wel enkele rijke handelaars, maar afgaand op hun positief advies hierin zal de financiële last van deze heffing voor hen relatief klein zijn geweest. Het tweede lid der ambachten gaf daarentegen een negatief advies in deze kwestie. Hier wemelde het

---

²⁸³ SAG, reeks 121, nr. 34, f. 373 r.- 389 v.

²⁸⁴ J. Decavele, "Gent, calvinistisch en republikeins strijdcentrum in de Nederlandse opstand (1577-1584)", p. 71.

²⁸⁵ SAG, reeks 121, nr. 34, f. 381 v.

immers van de kleine handelaars, die wel hard zouden worden getroffen door nog een extra belasting. Zij vragen dan ook dat de oude lijst waarop de belasting op handelswaren was gebaseerd, in voege zou blijven.²⁸⁶ Het antwoord van de schepenen op de drie adviezen is eerder verrassend. Ze beslissen om de verhoging van de heffing op handelswaren niet in te voeren en de oude lijst te blijven gebruiken.²⁸⁷ Het is niet het beste voorbeeld van de democratische werking van de collatie, aangezien twee van de drie leden een andere advies geven dan wat uiteindelijk beslist wordt, maar het toont wel aan dat de stem van de ambachten nu wel zwaar doorweegt. Ze slagen er immers in om een voor hen nadelige belasting te blokkeren.

De conclusie die uit deze voorbeelden, ook al zijn het maar momentopnamen, kan getrokken worden, is dat het tweede en derde lid zich in de vestigingsperiode van de republiek nog niet kunnen laten gelden. Ze stellen zich meegaand op wat betreft de fiscale voorstellen van de schepenen of van andere hogere instanties, zoals de Generaliteit. In de collatieresoluties van de jaren erna merken we echter dat ze er dan wel beter in slagen om hun stempel te drukken op de stedelijke fiscale politiek. Typerend hiervoor zijn de adviezen van het tweede en derde lid bij de collatie op 17 maart 1583.²⁸⁸ De situatie in de stad is dermate verslechterd door de voortdurende oorlogsdreiging en de omsingeling door de Spaanse troepen van Farnese dat vele stedelingen het moeilijk krijgen om rond te komen. Daarom stellen de schepenen voor om ten behoeve van de gouverneurs van de armenkamers twee groten te heffen op elke stoop wijn. Het eerste lid van de poorterij is niet akkoord met deze maatregel en eist dat de schepenen andere, bekzamere middelen vinden om dit probleem op te lossen. Zij waren dan ook het minst afhankelijk van de armenkamers en wilden dus niet meebetalen in het onderhoud ervan. Onder de ambachtsmeesters en de wevers waren er wel velen die van deze stedelijke instelling afhankelijk waren om in hun levensonderhoud te voorzien. Daarom stonden hun afgevaardigden in de collatie logischerwijs positief tegenover de heffing op wijn. Het uiteindelijke besluit van de schepenen luidt dat deze belasting voor een half jaar zal geheven worden, volgende het advies van het tweede en derde lid.

---

²⁸⁶ SAG, reeks 121, nr. 34, f. 382 v.

²⁸⁷ SAG, reeks 121, nr. 34, f. 388 r.

²⁸⁸ SAG, reeks 121, nr. 34, f. 436 v.- 452 v.

4.4 Het religieuze beleid

In een studie over de calvinistische republiek te Gent mag natuurlijk een nader onderzoek van het religieuze beleid van de stad niet ontbreken. We mogen immers niet vergeten dat het behoud van het calvinisme één van belangrijkste pijlers was waarop de Gentse republiek steunde.²⁸⁹ Vele beslissingen die moesten genomen worden door het stadsbestuur en die voorgelegd werden aan de vergadering van de drie leden in de collatie waren hieraan gerelateerd. We moeten hierbij denken aan de Religievrede, de inbeslagname en de openbare verkoop van de geestelijke goederen uit het Gentse kwartier, en dergelijke meer. Volgens André Despretz was de Gentse bevolking zeer fanatiek wanneer het aankwam op de monopoliepositie van het calvinisme. Hij stelt dat het katholicisme systematisch werd uitgeschakeld en er een golf van terreur was tegen de katholieke clerus en hun aanhangers.²⁹⁰ Vooral de uitzuivering van alle hoge en lage stadsambten ziet hij als een duidelijk teken van de calvinistische suprematie en als bewijs dat het katholieke deel van de bevolking verdrukt werd en uitgesloten van het bestuur. Paul Rogghé is hier echter heftig tegenin gegaan. Volgens hem was er hoogstwaarschijnlijk zelfs geen sprake van een meerderheid van calvinistische schepenen op de beide banken.²⁹¹ Als gulden middenweg kan men besluiten dat het stadsbestuur toch voor het grootste deel uit calvinisten bestond, zowel radicalen als gematigden.²⁹²

Een vaststaand feit is wel dat de katholieke clerus het zeker niet gemakkelijk heeft gehad tijdens het calvinistische bewind en op sommige momenten zelfs voor zijn leven moest vrezen. In zijn studie naar de Gentse dominicanen schrijft Jan Verdée dat deze monniken vaak beschuldigd werden van samenwerking met de Spanjaarden.²⁹³ Bovendien werd de plundering van de kloosters nu georkestreerd door het stadsbestuur, aangezien de aangeslagen goederen openbaar verkocht werden en de opbrengst diende voor het onderhoud van de stad. Inkwartiering van soldaten in de kloosters was tevens een veelvoorkomend gebruik in deze periode.²⁹⁴ Er waren verschillende uitbarstingen van geweld tegen de bedelorden die nog in de

---

²⁸⁹ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", p. 111

J. Decavele, "Genève van Vlaanderen." In: J. Decavele (red.), "*Het eind van een rebelse droom*", p. 37.

²⁹⁰ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", p. 110.

²⁹¹ P. Rogghé, "De orangistische putsch van 28 oktober 1577 te Gent", p. 151.

²⁹² J. Dambryne, "*Aspiraties van corporatieve middengroepen*", p. 741.

²⁹³ J. Verdée, "*De betekenis van de Dominicanen in Gent vlak voor en tijdens de reformatie (1456-1584)*", Gent, s.n., 2008, p. 118.

²⁹⁴ J. Verdée, "*De betekenis van de Dominicanen in Gent vlak voor en tijdens de reformatie (1456-1584)*", p. 118.

stad aanwezig waren. De zogenaamde pinksterstorm in mei 1578 is daar een voorbeeld van.²⁹⁵ Gedurende enkele dagen werden toen de kloosters leeggeroofd en werden de achtergebleven monniken lastig gevallen. De aanleiding was een bericht uit Brugge dat er zich homoseksuele praktijken afspeelden binnen de kloosters. Voor 21 Dominicanen had het calvinistische bewind een fatale afloop.²⁹⁶ Deze gegevens worden bevestigd door Johan Decavele.²⁹⁷ Na beschuldigingen van sodomie worden zowel in Brugge als in Gent vele minderbroeders terechtgesteld. Uit de bronnen blijkt echter vaak dat de beschuldigingen ongegrond waren en dat ze voortkwamen uit haat ten opzichte van de Roomse clerus.

Hoe het met de geloofsovertuiging van de gewone Gentse bevolking gesteld was is veel moeilijker te achterhalen. We kunnen ons hiervoor vooral baseren op het artikel van Marcel Delmotte. Hij wil in de eerste plaats de leemte opvullen die er in het historisch onderzoek bestond naar het geloof van de verschillende sociale geledingen in Gent tijdens de jaren 1566 en 1567.²⁹⁸ Hij besluit dat het grootste deel van de Gentenaars de katholieke Kerk niet gunstig gezind was. Deze conclusie trekt hij door na te gaan hoeveel poorters akkoord waren met de eed die diende gezworen te worden op 2 augustus 1566. Men moest zweren de stad en de clerus te beschermen tegen de oproerlingen en de beeldenstormers. Slechts 18 procent ging ermee akkoord.²⁹⁹ Hierbij moet echter vermeld worden dat er veel weigeraars waren die als reden laksheid en onverschilligheid aangaven, maar de antiklerikale gezindheid zou dus wel algemeen verspreid zijn geweest onder de bevolking en in alle sociale lagen van de maatschappij. Alleen de magistratengroep, dit waren de edelen en de notabelen die we later de poorters zullen noemen, blijft grotendeels trouw aan het katholicisme. Grotendeels, omdat er volgens Delmotte zeker enkele overtuigde calvinisten hiervan deel uitmaakten.³⁰⁰ In de periode van de calvinistische republiek zelf werd er, zoals we reeds in de historische schets aangaven, duchtig en vol overgave gewerkt aan een doorgedreven calvinistische kerkorganisatie en aan het toelaten van de openbare prediking. Op de Synode van Dordrecht werden op vraag van de XVIII mannen extra predikanten naar Gent gestuurd, waaronder Pieter Datheen, één van de belangrijkste predikanten van zijn tijd.³⁰¹ Zijn vertaling van de

---

²⁹⁵ J. Verdée, “De betekenis van de Dominicanen in Gent vlak voor en tijdens de reformatie (1456-1584)”, p. 120.

²⁹⁶ J. Verdée, “De betekenis van de Dominicanen in Gent vlak voor en tijdens de reformatie (1456-1584)”, p. 127.

²⁹⁷ J. Decavele, “Brugse en Gentse mendicanten op de brandstapel in 1578”. In: H. Soly en R. Vermeir, *Beleid en bestuur in de oude Nederlanden, Liber amicorum Prof.dr. M. Baelde*, Gent, 1993, pp. 73-93.

²⁹⁸ M. Delmotte, “Het calvinisme in de verschillende bevolkingslagen te Gent (1566-1567).” In: *Tijdschrift voor geschiedenis*, 76, 1963, p. 146.

²⁹⁹ M. Delmotte, “Het calvinisme in de verschillende bevolkingslagen te Gent (1566-1567)”, p. 152.

³⁰⁰ M. Delmotte, “Het calvinisme in de verschillende bevolkingslagen te Gent (1566-1567)”, p. 147.

³⁰¹ J. Decavele, “Genève van Vlaanderen.” In: J. Decavele (red.), “*Het eind van een rebelse droom*”, p. 51.

Heidelbergse Catechismus was één van de meest gezaghebbende in die periode.³⁰² Hij verbleef bijna een jaar in Gent en in die periode ijverde hij zeer sterk tegen de Religievrede en tegen de hertog van Anjou.³⁰³ Daardoor kwam hij in conflict met de prins van Oranje en was hij tegelijk een sterk en gezaghebbend persoon binnen de radicale fractie van de Gentse calvinisten die zich tegen de gematigde koers van de prins wilden afzetten. De calvinistische verspreiding vanuit Gent gebeurde niet alleen zeer snel, ze ging ook gepaard met het opzetten van een gereformeerd onderwijsnet.³⁰⁴ Volgens Johan Decavele was de invloed van de grote historische figuren en de magistraat de belangrijkste oorzaak van deze verspreiding. Hij vermeldt er echter bij dat deze steunde op een stevige basis van vastberaden en radicale calvinisten, die er zeker was in Gent. Volgens de meest gangbare theorieën in de wetenschappelijke literatuur zou deze basis gevormd worden door de ambachten en de wevers. Het tweede en derde lid van de collatie zouden de drijvende krachten geweest zijn achter het calvinisme en het behoud van de republiek.³⁰⁵ Johan Decavele voegt daar nog aan toe dat het calvinisme in hun rangen het sterkst vertegenwoordigd was.³⁰⁶ Vooraleer deze stelling te onderbouwen of te weerleggen zullen we hier eerst dieper ingaan op de ambachtsreligiositeit.

De geloofsovertuiging van de ambachtlieden is natuurlijk moeilijk te achterhalen aangezien dit zich in de persoonlijke gevoelswereld afspeelde. Via verschillende kanalen kunnen we echter toch te weten komen welke ambachten het meest tot het protestantisme werden aangetrokken en welke trouw bleven aan de katholieke Kerk. Maar we moeten onthouden dat geen enkele beroepsgroep volledig protestants werd, noch volledig katholiek bleef.³⁰⁷ Aangezien er reeds veel onderzoek is gedaan naar de corporatieve religiositeit te Antwerpen zullen we die resultaten hier kort bij ons betoog betrekken. Zij vormen immers een interessante aanvulling op de Gentse casus. Jan Van Roey heeft geprobeerd om in zijn artikel over de Scheldestad een sociaal, professioneel en religieus profiel op te stellen van de gemiddelde zestiende-eeuwse Antwerpenaar. Voor de religieuze structuur en de getalsterkte van de verschillende godsdiensten in Antwerpen baseert hij zich vooral op de gegevens van

---

³⁰² *Nationaal Biografisch Woordenboek*, 5, Brussel, 1972, p. 286.

³⁰³ *Nationaal Biografisch Woordenboek*, 5, Brussel, 1972, pp. 291-292.

³⁰⁴ J. Decavele, "Genève van Vlaanderen." In: J. Decavele (red.), "*Het eind van een rebelse droom*", p. 51.

³⁰⁵ J. Dambruyne, *Aspiraties van corporatieve middengroepen*, p. 743.

³⁰⁶ J. Decavele, "Gent, calvinistisch en republikeins strijdcentrum in de Nederlandse opstand (1577-1584)", p. 67.

³⁰⁷ J. Van Roey, "De correlatie tussen het sociale beroeps milieu en de godsdienstkeuze te Antwerpen op het einde der XVIe eeuw", in: *Bronnen voor de Religieuze Geschiedenis van België. Middeleeuwen en Moderne Tijden*, Leuven, 1968, p. 252.

René Boumans.³⁰⁸ Met dit cijfermateriaal voorhanden en met de resultaten uit zijn eigen opzoekingswerk ziet Van Roey dat er duidelijke verschillen zijn in de getalsterkte van de gereformeerden tussen de verschillende beroepsgroepen.

“[...] zo is de katholieke fractie uitgesproken sterker dan de protestanten in de oerproductie; het bouwbedrijf; bewerking van hout, been en riet; leer- en touwbewerking; was-, olie- en zeepfabricage; boek- en grafisch bedrijf; goederenbehandeling en –vervoer; scheepvaart; overheid en administratie; juridische beroepen; kunstambachten. In het kledingbedrijf echter; de metaalbewerking; textiel; glas- en aardewerk; de handel; horecabedrijven; de medische beroepen en tenslotte de bewerking van edele metalen en diamant vormen de gezamenlijke protestanten de uitgesproken meerderheid.”³⁰⁹

Ook Guido Marnef probeert zich een sociaal-cultureel beeld te vormen van de Antwerpse samenleving ten tijde van de Reformatie. Hij merkt dat er zich grote verschuivingen hebben voorgedaan wat betreft de samenstelling van de protestantse gemeenschap na 1566. Er zou onder andere een terugval geweest zijn van de commerciële en intellectuele beroepen, terwijl het aandeel van de andere ambachtlieden steeg.³¹⁰ Samen met deze professionele verschuiving daalde ook het vermogen van de gemiddelde protestant. De cijfers die Marnef voorlegt zijn zeker niet volledig, want hij beschikt slechts over de gegevens van de vervolgte en gevangen genomen protestanten. Maar ze kunnen toch dienen als een betrouwbare indicatie. Indien we hierop verdergaan zien we dat de voedingssector sterk ondervertegenwoordigd was binnen de gereformeerde rangen en de landbouw en visserij zelfs helemaal niet voorkwamen. Aan de andere kant is de textielnijverheid oververtegenwoordigd.³¹¹ In totaal maakten de protestanten uit de ambachtelijke wereld vijftig procent uit van de totale gereformeerde gemeenschap.³¹²

Kunnen dezelfde berekeningen en schattingen ook voor het zestiende-eeuwse Gent gemaakt worden? Johan Dambuyne besteedt in zijn beschrijving van de Gentse ambachtelijke wereld ook enige aandacht aan de religieuze diversiteit binnen de corporatieve groepen.³¹³ Uit zijn onderzoek blijkt dat de Gentse ambachten niet doof zijn gebleven voor de

---

³⁰⁸ R. Boumans, “De getalsterkte van katholieken en protestanten te Antwerpen in 1585”. In: *Belgisch Tijdschrift voor Philologie en Geschiedenis*, 30, 1952, 3, pp. 741-798.

³⁰⁹ J. Van Roey, “De correlatie tussen het sociale beroepsmilieu en de godsdienstkeuze”, p. 252.

³¹⁰ G. Marnef, *Antwerpen in de tijd van de Reformatie*, pp. 227-228.

³¹¹ G. Marnef, *Antwerpen in de tijd van de Reformatie*, p. 231.

³¹² G. Marnef, *Antwerpen in de tijd van de Reformatie*, p. 234.

³¹³ J. Dambuyne, *Aspiraties van corporatieve middengroepen*, p. 721.

roep van het protestantisme. Toen de nieuwe geloofsideeën opkwamen in de Nederlanden ontbood het stadsbestuur alle ambachtsleiders bij zich om zich opnieuw van hun trouw te verzekeren en hen aan te manen zich niet meer met protestantse zaken in te laten. Maar het was duidelijk dat sommige ambachten zich daar wel al schuldig aan hadden gemaakt, want onder andere de goudsmiden en de tinnengieters ontweken de vragen over de calvinistische hagenpreken. Deze kunstzinnige ambachten werden al door Marnef vermeld en zullen ook door Nathalie Zemon Davis worden aangehaald als broeihaarden van het calvinisme.³¹⁴ Zij zouden veel vatbaarder geweest zijn voor de nieuwe geloofsopvattingen dan andere beroepsgroepen. Volgens Dambuyne waren het echter vooral de handeldrijvende en producerende ambachten die veel protestanten in hun rangen hadden.³¹⁵ Een andere manier om te weten te komen hoe devoot de ambachtsmeesters waren is door te kijken naar de investeringen in de ambachtsaltaren.³¹⁶ Volgens Frederik Verleysen was er in Antwerpen een relatie tussen de plaats waar een ambacht zijn altaar had en de mate van politieke inspraak.³¹⁷ Hij vermoedt echter dat een afvaardiging in de Brede Raad meer het gevolg was van het hebben van een altaar in de hoofdkerk, wat een zeer gewaardeerd statussymbool was, en niet andersom. Het is echter de vraag of dit een afdoende indicator was van de ambachtsreligiositeit. Het nut van deze altaren verminderde immers vanaf het midden van de zestiende eeuw. Het godsdienstige aspect van de stedelijke corporaties kwam vanaf dan sterk onder druk te staan door de toenemende sociale polarisatie en het opkomende protestantisme.³¹⁸ Het legitimerende karakter van de altaren en de andere uiterlijke tekenen van de ambachten waren grotendeels overbodig geworden in de zestiende eeuw, aangezien de meeste ambachten reeds lang hun plaats in het corporatieve wezen hadden verworven. Ondanks de vele methodologische problemen bij het onderzoek naar de ambachtsreligiositeit, kunnen we toch stellen dat de ambachten zeker niet ongevoelig bleven voor de roep van het protestantisme. Er waren wel corporaties die veel meer protestantse meesters in hun rangen hadden dan andere. Factoren als creativiteit en bescherming voor de meesters binnen het ambacht zouden hierbij een rol hebben gespeeld.

Als interessante aanvulling op de religiositeit van de corporatieve middengroepen werpen we een korte blik op de Gentse rederijderskamers. Vele ambachtslieden waren immers ook tegelijk lid van een dergelijke kamer van retorica. De oorsprong van deze groepen kan

---

³¹⁴ N.Z. Davis, "The Sacred and Body Social in Sixteenth-Century Lyon." In: *Past and Present*, 90, 1981, p. 47.

³¹⁵ J. Dambuyne, *Aspiraties van corporatieve middengroepen*, p. 721-722.

³¹⁶ F. Verleysen, *Ambachten en Contrareformatie*, p. 36.

³¹⁷ F. Verleysen, *Ambachten en Contrareformatie*, p. 59.

³¹⁸ F. Verleysen, *Ambachten en Contrareformatie*, p. 33.

naar een religieuze basis teruggebracht worden. Volgens Anne-Laure Van Bruaene ontstonden deze rederijderskamers uit de spelen die werden georganiseerd ter gelegenheid van de kerkelijke feesten.³¹⁹ Op deze feesten was het immers de gewoonte om allerlei Bijbelse scènes na te spelen. Ook de gezelschappen die instonden voor de opluistering van de feesten en processies in de stad liggen aan de basis van wat later de rederijderskamers zouden worden. We denken hierbij dan vooral aan de tableaux vivants die ten berde werden gebracht als voorlopers van het latere rederijkerstoneel. Stilaan begonnen zich uit deze gezelschappen broederschappen te vormen. Naast hun vanzelfsprekende culturele functie bleven de kamers van retorica ook vasthouden aan hun religieuze functie. Ze deden dit door in hun werken religieuze thema's aan te snijden en missen op te dragen. Ze hadden ook een patroonheilige. Hun taakopvatting en zelfbeeld zou in essentie religieus geweest zijn.³²⁰ Door middel van hun teksten probeerden de rederijders de volkse devotie aan te wakkeren en te verdiepen. Op die manier zorgden ze voor 'een toenemende verinnerlijking en intellectualisering van het geloof bij de brede middengroepen'.³²¹ Door de grote hang naar religiositeit binnen de kamers was het niet verwonderlijk dat ze in de tweede helft van de zestiende eeuw meegesleurd werden in het discours van de Reformatie. Ook al vonden het antiklerikalisme en calvinisme ingang in deze verenigingen, toch hielden ze er een apart religieus model op na.³²² De nadruk werd vooral gelegd op eclecticisme en een sterk spiritualisme. Ze streefden meer naar het behoud van een religieuze consensus dan naar radicalisme en volgens Van Bruaene vertolkten ze daarmee het standpunt van de meeste stedelijke middengroepen.³²³ Vanaf het einde van de jaren 1570 zouden ze dan wel meegestapt zijn in het radicale calvinistische discours, maar de prijs daarvoor was een verlies van de samenhang en velen gaven hun lidmaatschap op.³²⁴ Dezelfde trend komt voor in het discours en het handelen van de ambachten. Velen zullen zich laten verleiden hebben door het nieuwe ideeëngoed, maar de hoofdbekommernis blijft rust en vrede, vooral intern en tevens op stedelijke vlak. We kunnen deze discussie besluiten met de stelling van Johan Dambruyne dat het merendeel van de ambachtsmeesters gereformeerd was.³²⁵ Hij leidt dit af uit de gedwongen eedaflegging die alle meesters moesten doen op 14 juli 1579, waarbij ze werden gevraagd om trouw te zweren aan het calvinisme.

---

³¹⁹ A-L. Van Bruaene, "Om beters wille. Rederijderskamers en de stedelijke cultuur in de Zuidelijke Nederlanden (1400-1650)", Gent, s.n., 2004, pp. 382-383.

³²⁰ A-L. Van Bruaene, "Om beters wille", p. 396.

³²¹ A-L. Van Bruaene, "Om beters wille", p. 211.

³²² A-L. Van Bruaene, "Om beters wille", p. 396.

³²³ A-L. Van Bruaene, "Om beters wille", p. 397.

³²⁴ A-L. Van Bruaene, "Om beters wille", p. 398.

³²⁵ J. Dambruyne, *Aspiraties van corporatieve middengroepen*, p. 746.

Twee derde van alle ambachten zouden erin toegestemd hebben. Bovendien kunnen we er van uitgaan dat alle dekens van de ambachten calvinist waren.

We zullen in de bronfragmenten die volgen proberen nagaan welke besluiten genomen werden in de collatie in verband met de godsdienstige kwesties en in hoeverre het tweede en derde lid daar een invloed op hadden. Ook hier zal blijken dat naarmate er meer tijd verstrijkt het standpunt van deze groepen verandert en er meer radicale adviezen worden gegeven. We merken echter wel dat de ambigue houding van deze twee leden in dit geval nog veel meer uitgesproken is. Ze moeten immers maatregelen nemen tegen het katholicisme om hun steun te betuigen aan het nieuwe bewind. Bovendien zijn de meeste topics waarover men debatteert binnen de collatie wel min of meer religiegebonden. We denken hierbij onder andere aan de controverse rond de hertog van Anjou, waarbij één van de redenen voor de afwijzing door de Gentenaars zijn katholieke afkomst was. Het gaat er ons echter vooral om, om de evolutie aan te tonen die de ambachten en de wevers doormaakten van gematigd naar radicaal. Ten tweede kijken we ook naar de overtuigingskracht van deze leden op de schepenen en de invloed die ze konden uitoefenen op dit kernaspect van de Gentse calvinistische republiek.

Dat het tweede en derde lid gewillig mee stapten met het antiklerikale en hervormde discours dat door de schepenen werd gevoerd vlak na de installatie van de republiek wordt duidelijk uit volgend voorbeeld. In maart 1578 adviseert het lid van de ambachten, zonder dat de schepenen of het lid van de poorterij daarom gevraagd hadden, om te verbieden dat er tijdens de nacht en in de ochtend nog klokken zouden geluid worden, behalve de poortklok die het begin van de werkdag inluidde.³²⁶ Bovendien willen ze dat alle kloosters zouden worden dichtgemetseld. Er mocht alleen een in- en uitgang overblijven die recht naar de straat toeloopt. Toch moeten we opmerken dat ze een zekere vorm van gematigdheid behielden in de beginperiode van de republiek. Dit kwam omdat er volgens ons kan gesproken worden van een gematigde wind die door de stad waaide op het vlak van de religie. Het is de bevolking in de eerste plaats te doen om de vrede en de rust in de stad en het afweren van de vijandelijke legers. Sinds de nederlaag van de Generaliteit te Gembloers tegen de Spaanse legers was de vijandelijke dreiging immers alleen maar toegenomen en zat de schrik er dik in bij de meeste poorters.³²⁷ Men begint aan de uitbouw van een stadsversterking zodat de stad oninneembaar zou worden en in oktober 1578 kwam de Duitse paltsgraaf Johann Casimir met zijn ruiters de

---

³²⁶ SAG, reeks 121, nr. 3 bis, f. 48 v. - 49 r.

³²⁷ J. Decavele, "Genève van Vlaanderen." In: J. Decavele (red.), *"Het eind van een rebelse droom"*, p. 37.

Gentse troepen versterken.³²⁸ Ook uit de voorgeboden van die periode blijkt dat men vreesde voor vijandelijke aanvallen. Iedereen werd aan het werk gezet. Zo moesten onder andere de vagebonden opgepakt worden door de “dienaers vanden ghemeen en aermen” en ingeschakeld worden in de fortificatiewerken.³²⁹ Men moest per gezin een jaarvoorraad graan inslaan om een eventuele belegering te kunnen weerstaan en aan alle poorters werd een geweer verschaft om zich te kunnen verdedigen.³³⁰ Volgende uitspraak van de magistraat op 16 december 1578 is hier een treffend voorbeeld van. Deze uitspraak past in het vertoog rond de Religievrede en is een deel van de artikelen die door de magistraat naar voor worden geschoven om over te vergaderen. De nadruk ligt op het beschermen van de stad en iedereen, welke religie men ook aanhangt, moet hierbij helpen.

*Item niemandt, van wat religie hij zij, en zal hem vervoorderen niet te attenteren ofte practicgueren, directelick noch indirectelick, jehens de ghemene ruste, welvaert ende vrede van deser stede. Maer ter contrarien zal elck met lijf, goet ende bloet, dezelve houden ende helpen houden in zulcken staet als bij deser ordonnantie, statuut ende edict gestelt werdt, jehens alle de ghone, vrempe ofte andere, die de zelve stadt zouden willen invaderen [...]*³³¹

Dat ook de ambachten en de wevers door deze gematigde sfeer beïnvloed werden, kan aangenomen worden uit het feit dat ze het eens zijn met alle voorgaande artikelen van de schepenen. In hun resoluties voor de collatie wordt er niet veel weerwerk geboden tegen de punten van de Religievrede die door de prins van Oranje en de Gentse schepenen aan hen werden voorgelegd. Zo laten ze onder andere de vrije uitoefening van beide godsdiensten toe en kunnen de geestelijken terug over hun eigen goederen beschikken.³³² Bovendien willen zowel de wevers als de ambachten de clerus een alimentatie verschaffen, zodat ze in hun levensonderhoud kunnen voorzien. Deze alimentatie wordt officieel door het stadsbestuur ingevoerd op 24 juni 1579.³³³ Er verstrijkt dus wel enige tijd tussen het voorstel voor ondersteuning en de realiteit. De voorwaarden om recht te hebben op een dergelijke som geld

---

³²⁸ SAG, reeks 121, nr. 3 bis, f. 57 r.

J. Decavele, “Genève van Vlaanderen.” In: J. Decavele (red.), “*Het eind van een rebelse droom*”, p. 51.

Over de stadsversterking zie: A. Despretz, “Stadsversterkingen en burgerwacht tijdens de instauratiejaren der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579).”, pp. 119-229.

³²⁹ SAG, reeks 93, nr. 29, f. 179 r.

³³⁰ SAG, reeks 93, nr. 29, f. 174 r. - 175 v., 178 v., 180 r.

³³¹ SAG, reeks 121, nr. 3 bis, f. 113 r.

³³² SAG, reeks 121, nr. 3 bis, f. 117 r., v.

³³³ J. Verdée, “*De betekenis van de Dominicanen in Gent vlak voor en tijdens de reformatie (1456-1584)*”, p. 124.

waren dat men enerzijds afkomstig moest zijn van een Gents klooster en anderzijds dat men zich rustig en kalm moest gedragen.³³⁴ Lieden die voor oproer zorgden konden deze stedelijke ondersteuning vergeten. Ze zijn het wel oneens met de punten aangaande de gevangen edelen van oktober 1577. Hun interesse en doelen waren dus meer gericht op de veiligheid van de stad dan de afschaffing van het katholicisme. Ze fungeerden in de beginjaren van de republiek dus niet als radicale, antiklerikale krachten.

*Eerst dat men admitteren zal texercitie van der Roomsche religie binnen dezer stede in zekere kercken daertoe te ordonnerene. So wanneer dat de religions vrede allomme gheaccepteert ende gheadmitteert zal werden in ende over alle de landen van herrewaertsovere. Ende dat ter causen van de voorledene zaeken, waer die ghebuert moghen wesen niemandt gherechercheert zal worden, nemaer ghehouden of die niet gheschiet en waeren. Ende nopende de restitutie van de gheestelicke goedinghen zijn van den advijse dat men de ecclesiastijcque personen toe legghen zal competente alimentatie.*³³⁵

Het voorgebod van 12 april 1578, dus meer dan acht maand voor de officiële aanname van de Religievrede in Gent, waarin sprake is van een algemeen akkoord van de drie leden omtrent het samenleven van de twee religies bevestigt onze these.

*Men ghebiet van heere ende wetweghe achtervolghende de resolutie ende ghemeen accord vanden drie leden deser stede als ghisteren vergadert, dat om alle dissidentie te weerene, ende den borghers in goede correspondentie ende eendrachticheyt te houdene niemandt wie hij zij, gheestelick of weerlick, hem en vervoordere ter causen vander Religie elckanderen te messeghene ofte mesdoene, in woorden noch gheweercken, maer met elckanderen in paeyse ende eendrachticheyt te converserene up peyne van ghecorrigiert te zijne naer de gheleghentheyt vanden sticke.*³³⁶

Misschien waren de antiklerikale sentimenten wel al onderhuids aanwezig bij deze middengroepen, maar ze slaagden er in elk geval nog niet in deze zaken te laten doorsijpelen in het stedelijke beleid. Wanneer echter de sfeer in de stad grimmiger wordt en de spanning tussen katholieken en protestanten opnieuw hoog opblaait, zien we dit terugkeren in de

---

³³⁴ Ibid.

³³⁵ SAG, reeks 121, nr. 34, f. 108 v.

³³⁶ SAG, reeks 93, nr. 29, f. 192 v. - 193 r.

adviezen van de collatieleden. Zelfs na het vertrek van Jan van Hembyze, wanneer Gent volgens de literatuur een meer gematigd beleid zal voeren, merken we dat er toch antiroomse impulsen zullen blijven komen vanuit de corporatieve groepen. Op de collatievergadering van 4 augustus 1582 bijvoorbeeld wordt er door de schepenen het advies gevraagd over een hele reeks voorstellen die ten goede komen aan de calvinistische gemeenschap.³³⁷ Zo vragen ze onder andere geld voor het onderhoud van de kerkgebouwen en voor het loon van de kerkdienaars, voor de ondersteuning van andere kerkelijke instellingen zoals de ziekenzorg, en voor het loon van de schoolmeesters en professoren van de vrije scholen. Bovendien zouden met die som ook 24 arme studenten uit deze stad geholpen worden en zouden ze een aantal arme kinderen helpen om bij één van de ambachten in opleiding te laten gaan. Voor al deze plannen hebben ze echter 30.000 gulden per jaar nodig.³³⁸ Om aan die som te geraken zou men het geld gebruiken afkomstig van de verkoop van de goederen en bezittingen van de clerus, zowel binnen als buiten de stad. Het advies van de poorterij is dat men, indien het stadsbestuur over zoveel geld kan beschikken, het beter aan andere, meer dringende zaken zou spenderen. Het land verkeert immers in grote nood en men zou beter een prioriteit maken van de betaling van de soldaten. Voor meerdere glorie van de stad willen ze wel meegaan in het voorstel om de kerkgebouwen, en in het bijzonder die van Sint Jacobs en Sint Niklaas, te laten renoveren. De twee overige leden van de collatie gaan wel akkoord met deze plannen van de schepenen voor het spenderen van de 30.000 gulden. Dat ze, net als de poorterij, allebei bij hun advies voegen dat er toegezien moet worden op een goede betaling van de soldijen betekent dat men waarschijnlijk veel overlast ondervond van de rond de stad gelegerde troepen. De ambachten en de wevers halen hun gelijk bij de schepenen en de plannen zullen uitgevoerd worden zoals ze op de collatievergadering werden vastgelegd.³³⁹ Er zullen tevens drie personen aangesteld worden om alles in goede banen te leiden en controle te houden op de correcte uitgave van het geld.

Een tweede punt waaraan we de langzame radicalisering op religieus vlak van de ambachten en de wevers kunnen aflezen is de toenemende angst die er ontstaat na verloop van tijd. Door de voortdurende oorlogsdreiging waarin de mensen leefden was dit natuurlijk niet verwonderlijk. Men was bang voor verraders die zich overal onder de bevolking konden bevinden. Onderstaand citaat uit een advies van de ambachten op 1 maart 1580 is daar een treffend voorbeeld van.

---

³³⁷ SAG, reeks 121, nr. 34, f. 397 v. - 403 v.

³³⁸ Staat gelijk aan 5000 ponden Vlaams. Zie: M. 't Hart en M. Limberger, "Staatsmacht en stedelijke autonomie. Het geld van Antwerpen en Amsterdam (1500-1700)", pp. 36-73.

³³⁹ J. Decavele, "Kerk en onderwijs". In: J. Decavele (red.), *Het eind van een rebelse droom*, p. 75.

Item dat tot meerder verzeckertheit deser stede alle suspecte persoonen emmers die principale van dien moghen uutghezeit worden.

*Bovendien dat bij publicatie van voorghebode yeghelicke ghelast werde, zonder eenich dilay, scepenene kennelick te maekene ende over te bringen zulcx als zij zouden verstaen hebben van eenighe conspiratien ofte quaede anslaeghen jeghens de welvaert deser stede ende der ghereformeerde religie. Al op de peine van zelve ghestrafft te wordene als verraeders.*³⁴⁰

In februari 1580 waren de leden van de biddende orden die nog overgebleven waren in de stad door een voorgebod al aangemaand om te vertrekken.³⁴¹ Andere voorgeboden leren ons ook dat de angst groeide onder de bevolking. Vanaf 20 februari 1582 worden nieuwelingen in de stad verplicht om een eed van trouw af te leggen bij de magistraat en werkt men een systeem uit waarbij personen die andere poorters verklikken een beloning krijgen.³⁴² Meer dan een jaar later, op 24 oktober 1583, wordt nogmaals gevraagd om alle vreemdelingen ‘over te draghen’ aan de wethouders.³⁴³ Bovendien blijkt uit de collatieverslagen dat er zeker één proces is geweest tegen poorters die men van landverraad beschuldigde. Op 12 juli 1580 worden er door de drie leden tien afgevaardigden gekozen, twee uit de poorterij en acht uit de ambachten en de wevers, die de leden zullen vertegenwoordigen in het proces.³⁴⁴ We mogen ook de executie van Jan van Hembyze, hoofdman van de republiek, voor dezelfde misdaad niet vergeten.³⁴⁵ De angst voor landverraders was een algemeen verspreid fenomeen binnen de stad en alledrie de leden, ook de poorterij, geven adviezen in die richting. Het verschil zit hem echter in het feit dat er bij het eerste lid nooit sprake is van een gedwongen eed aan het calvinisme. Zij verwachten alleen maar dat personen die een stadsambt uitoefenen of in de toekomst wensen uit te oefenen poorter zijn van de stad. Dit is een algemeen verschijnsel dat we in de beginjaren van de republiek in het discours van de stedelingen zien terugkomen. Onderstaand citaat uit een kroniek vermeldt dat de Gentenaars die aangesteld worden tot de lijfwacht van Willem van Oranje op 15 december 1577 enkel een eed van trouw moeten zweren aan de stad en aan hun kapiteins, van een eed aan het calvinisme is geen sprake.³⁴⁶

---

³⁴⁰ SAG, reeks 121, nr. 34, f. 260 r.

³⁴¹ SAG, reeks 93, nr. 29, f. 276 r.

³⁴² SAG, reeks 93, nr. 29, f. 342 v. – 345 r.

³⁴³ SAG, reeks 93, nr. 29, f. 38 v. – 39 r.

³⁴⁴ SAG, reeks 121, nr. 34, f. 261 – 264.

³⁴⁵ J. Decavele, “Genève van Vlaanderen.” In: J. Decavele (red.), “Het eind van een rebelse droom”, p. 60.

³⁴⁶ Kroniek, reeks, nr. , f. 320 v.

Op den XV december sloech men trommelen dat alle de guene die an ghenomen waren om de lijf gaerde te zijne van de prince van orangien [...] om triomfantelijc de prince te bewaerne ende eedt te doene ghetrauwe te zijne de stadt en huer kapiteijnen [...]

Bij de adviezen van de ambachten en de wevers lezen we echter dat er bovenop de getrouwheidseed aan de stad ook een godsdienstig aspect aan verbonden wordt. Trouw zweren aan de nieuwe religie is bij hen na verloop van tijd een steeds terugkomende eis. Eerst houden ze hun eisen nog gematigd en sluiten ze nauw aan bij die van de poortერი. Vooral de trouw aan de stad wordt beklemtoond en men probeert vreemdelingen te weren, aangezien zij een onbetrouwbaar element vormden binnen de stad.

Ende ghemerct zij bevinden diveersche vremdelinghen gheene burghers zijnde in staten ende officien binnen deser stede ghestelt zijnde. Ende oick eeneghe andere inzetenen refuserende den gherequiereerden eedt te doene in vilipendentie ende verachtinghe van de religie ende van de ghemeene burgherie. Verzoucken dat men de zelve van huerlieder officie ende staeten deportere ende verlaete. Daertoe commiterende bequame burghers ende bereedt zijnde den eedt te doene ghelijck mijne heeren scepenen ende zijlieden dekenen ghepresteert hebben.³⁴⁷ (3 september 1580)

De wevers volgen dit advies en willen dat de posten die door vreemdelingen worden bezet, maar evengoed door bekwame poorters kunnen uitgevoerd worden voor diezelfde poorters zouden worden gereserveerd. Hier zitten we al op de grens tussen een gematigd discours en een strengere aanpak op vlak van religie. Wanneer op de collatievergadering van 1 augustus 1581 de schepenen het volgende voorstel doen, merken we dat het tweede en derde lid hier zeer gewillig in meegaan.

Belanghende de goene in dienste deser stede wesende ende noch in state ofte officie zouden commen, warden ghehouden den eedt te doene ende exercitie van de ghereformeerde religie near uutwijzen den teneur van de voorseijde propositie [...]³⁴⁸

---

³⁴⁷ SAG, reeks 121, nr. 34, f. 279 v.

³⁴⁸ SAG, reeks 121, nr. 34, f. 345 v.

Het lid van de poorterij daarentegen vermeldt er niets van in zijn advies. Dat ze dit zomaar over het hoofd zouden zien lijkt ons zeer ongeloofwaardig en we kunnen naar onze mening aannemen dat hun stilzwijgen hun ongenoegen over deze maatregel verraadt. Door aan het ambt van stadsfunctionaris een eed van trouw aan de stad en aan het calvinisme te koppelen trachtte men alle stadsambten uit te zuiveren van de onbetrouwbare elementen. Volgens André Desprez werd deze evolutie al in gang gezet op 18 juli 1578.³⁴⁹ Vanaf dan werden immers alle stedelijke functies, zowel hoog als laag, bekleed door gereformeerden. Door deze maatregelen drongen de calvinisten binnen in alle regionen van het stedelijke bestuur. Aangezien er drie jaar later nog steeds zulke adviezen als hiervoor vermeld opduiken binnen de collatie mag het duidelijk wezen dat deze zuivering niet volledig geslaagd was. Paul Rogghé was reeds tot dezelfde conclusie gekomen in zijn aanval op Depretz. Hij maakt onder andere melding van het feit dat er tot 1580 heel wat stadsfunctionarissen waren die weigerden om de eed af te leggen aan de stad, omdat die in strijd zou geweest zijn met de keizerlijke ordonnantie uit 1522.³⁵⁰

Dat de ambachten en de wevers ook zelf zulke adviezen gaven en niet steeds wachtten op het initiatief van de schepenen zal blijken uit de onderstaande voorbeelden, te beginnen met de collatievergadering van 5 juli 1582.³⁵¹ Op diezelfde dag was het leger van Farnese, dat versterkt was met de legers uit de Waalse provincies na de unie van Atrecht, erin geslaagd om Oudenaarde in te nemen.³⁵² De Gentse schepenen vreesden voor het behoud van hun stad nu ze alweer een stad uit het zuiden kwijt waren aan het Spaanse gezag. Daarom stelden ze aan de drie leden voor om een extra garnizoen te lichten om de stad beter te kunnen verdedigen. Alledrie de leden gaan akkoord, maar er zit toch een klein nuanceverschil in hun adviezen dat in deze context van belang kan zijn. De poorterij adviseert namelijk om nog een extra garnizoen te lichten dat alleen maar bestaat uit Vlaamse ruiters en voetvolk. De schrik om buitenlandse legers binnen te halen in de stad zit er blijkbaar goed in, na de verhalen die hen waren ter ore gekomen over de plunderende bendes die door het land trokken. In vele collatieadviezen, gedurende de volledige tijdsspanne van de republiek, wordt er dan ook gevraagd om goede controle te houden op de betaling van de soldij en op de militaire discipline. Dit verraadt dat de problemen met muitende en ontevreden soldaten schering en inslag waren. Om dit te vermijden wilde men dus vooral inlandse soldaten inschakelen. De ambachten adviseerden hetzelfde, maar voegen eraan toe dat er ook Schotse, Engelse of Franse

---

³⁴⁹ A. Desprez, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", p. 43.

³⁵⁰ P. Rogghé, "De orangistische putsch van 28 oktober 1577 te Gent", p. 122.

³⁵¹ SAG, reeks 121, nr. 34, f. 392 v. – 397 v.

³⁵² H. Vanderlinden, "Beleg en val in 1584." In: J. Decavele (red.), "*Het eind van een rebelse droom*", p. 105.

garnizoenen mogen gelicht worden. Niet toevallig zijn twee van deze drie landen protestants. Bovendien werd Frankrijk, toch zeker voor de Franse Furie op 17 januari te Antwerpen, nog met enig positief krediet bedeed.³⁵³ De wevers gaan nog een stap verder door te eisen dat alle bevelhebbers van dit nieuwe garnizoen een eed van trouw moesten zweren aan het calvinisme en aan het vaderland. Dat de ijver voor de nieuwe religie vanuit het tweede en derde lid groter wordt is dus duidelijk.

Een paar maanden later, op 7 februari 1583, wordt er vanuit de twee schepenbanken een gelijkaardig verzoek gelanceerd naar de drie leden. We zitten hier immers minder dan een maand na de Franse Furie en men is alle vertrouwen in de hertog van Anjou verloren, zeker nadat hij zich meester heeft gemaakt van verschillende Zuid-Nederlandse steden zoals Vilvoorde, Dendermonde, Diksmuide en Sint-Winoksbergen.³⁵⁴ Het schepencollege is bang dat de Franse legers zullen samenwerken met de vijand, dus willen ze dat deze vervangen worden door een leger dat alleen maar bestaat uit burgers van het vaderland.³⁵⁵ Om dit allemaal te bewerkstelligen en om zeker te zijn dat de stedelijke privileges en vrijheden bewaard zullen blijven, stellen ze voor om nogmaals 30 vendels voetvolk te lichten uit de poorters van de stad om de wacht te versterken. Elk vendel zou uit 100 man moeten bestaan en aan het hoofd van deze krijgsmacht plaatste men dertien kapiteins en zes kolonels. Het lid van de poorterij verklaart dat ze liever niet willen dat de wacht vernieuwd of versterkt wordt. In de plaats daarvan willen ze dat er betere kapiteins komen en dat de wacht beter bewapend wordt. Ze ijveren dus voor een betere organisatie om zo met dezelfde middelen een hogere efficiëntie te bereiken. De ambachten en de wevers willen wel dat deze dertig vendels gelicht worden, en zelfs zo snel mogelijk. Men moet wel toezien op een degelijke betaling van de soldijen. Voor de wevers hangt er echter een extra voorwaarde vast aan hun positieve advies. Zij eisen namelijk dat de bevelhebbers de gereformeerde religie aanhangen.

*[...] ende dat tot colonellen, capiteinen ende andere bevelhebbers ghecoren worden goede, eerbaere mannen van de religie ende goedt voor de patrie.*³⁵⁶

---

³⁵³ J. Decavele, "Genève van Vlaanderen." In: J. Decavele (red.), *"Het eind van een rebelse droom"*, p. 55.

³⁵⁴ SAG, reeks 121, nr 34, f. 437 v.

Volgens Johan Decavele horen Aalst, Menen en Duinkerke ook thuis in deze rij. Zie: J. Decavele, "Genève van Vlaanderen." In: J. Decavele (red.), *"Het eind van een rebelse droom"*, p. 55.

³⁵⁵ SAG, reeks 121, nr 34, f. 427 v. - 436 r.

³⁵⁶ SAG, reeks 121, nr 34, f. 435 r.

4.5 Besluit

Als besluit van dit onderzoeksdeel kunnen we stellen dat we onze these over de geleidelijke radicalisering van de ambachten zeker gestaafd zien in de resoluties van de collatie. Het blijft nu echter de vraag of er sprake kan zijn van een kantelmoment waarna de leden van de ambachten en de wevers zich ineens meer en harder beginnen te profileren in de stedelijke politiek. Zowel in het buitenlandse, het financiële, als het religieuze beleid zien we deze radicalisering opduiken. De stelling dat ze zich in één aspect van de stedelijke politiek meer gingen affirmeren omdat die dichter bij hun interessesfeer of kiezerspubliek lag, is dus moeilijk hard te maken en we zouden ze hierbij ook volledig willen ontkrachten. De drie leden hielden zich met alle domeinen van het stedelijke beleid bezig en het tweede en derde lid adviseerden dan ook telkens bij elke collatie op alle voorgestelde punten.

Het is tevens onze stelling dat er geen duidelijk tijdstip of gebeurtenis kan aangeduid worden waarop zich de kanteling in het advies van deze corporatieve middengroepen heeft voorgedaan. Het belang van dergelijke historische gebeurtenissen die de mensen van die tijd zeker zullen beroerd hebben mag evenwel niet onderschat worden, maar we moeten beducht zijn voor het gevaar om teveel belang te hechten aan zulke ijkpunten. Bovendien zagen we dat na de verbanning van Jan van Hembyze de adviezen van de ambachten en de wevers in de collatie steeds radicaler werden en harder van aanpak, terwijl er volgens de gangbare literatuur net een meer gematigde periode aanbrak onder het bewind van Francois van Kethulle, heer van Rihove, en men een meer orangistische politiek voerde.³⁵⁷ Een andere mogelijke verklaring, die door André Despretz wordt aangereikt, is dat de machtwisseling binnen de ambachtsbesturen verantwoordelijk is voor de geleidelijke overgang naar een radicalere aanpak.³⁵⁸ In de beginfase behoorden de dekens van de verschillende ambachten volgens hem nog tot de corporatieve aristocratie, die dicht aanleunden bij het stadspatriciaat. Deze bewering zou grotendeels kunnen kloppen, aangezien de overdekens van zowel de 53 neringen als van de wevers toch zeker als radicale elementen kunnen benoemd worden en ook goede banden moeten gehad hebben met de leiders van de republiek. De personen in kwestie zijn respectievelijk Jan van der Cruusen en Lievin Heylinck. De broer van deze eerste slaagt erin om een plaats te verwerven in het comité der XVIII en Lievin Heylinck is zelf lid geweest van dit comité.³⁵⁹ Deze laatste was ook nog één van de vier stedekiezers geweest bij

---

³⁵⁷ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", p. 9.

³⁵⁸ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", p. 48.

³⁵⁹ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", pp. 12, 18.

de wetsvernieuwing van januari 1578.³⁶⁰ Bovendien bevestigt dit deels de these van Frederik Verleysen rond de polarisatie binnen de ambachten, waardoor een kleine groep de macht naar zich trok en de ambachtelijke politiek in de richting stuurden die zij wilden. Tot zover lijkt deze stelling bekrachtigd te worden. Wanneer we echter verder kijken zien we dat de personen die in de jaren daarna aan het hoofd komen te staan van de corporatieve groepen, en dan vooral de overdekens, niet radicaler zijn te noemen dan hun voorgangers. Willem Sanders, deken van de wevers in het najaar van 1582 maakte in 1579 deel uit van de onwettige magistraat van Hembyze.³⁶¹ Van deze onwettige schepenbank was echter ook de voornoemde Jan van der Cruusen lid geweest, dus zoveel ideologisch verschil kan er tussen beide niet geweest zijn.³⁶² Ook Lievin Mannins, deken van de wevers in 1581, had in de jaren daarvoor al furore gemaakt.³⁶³ Hij had immers deel uitgemaakt van het comité der achttien mannen.³⁶⁴ Aangezien ook zijn voorganger als deken van de wevers, Lievin Heylinck, daarin had gezeteld, kan ook hier dezelfde conclusie getrokken worden. We kunnen vervolgens besluiten dat de invloed van de dekens weliswaar groot zal geweest zijn op de besluitvorming en dat ze zich in de beginfase zeker zullen laten leiden hebben door personen uit de patriciaatskringen, maar ervan uitgaan dat de machtswissel binnen de corporatieve groepen heeft gezorgd voor een radicalisering lijkt ons toch iets te kort door de bocht. Er was volgens ons immers niet echt een groot ideologisch verschil tussen de opeenvolgende dekens. Ze hadden allen deel uitgemaakt van de radicale bestuursinstellingen in de beginfase van de republiek.

Het antwoord op onze vraag moet volgens ons gezocht worden in de achterliggende, structurele problemen van die Gentse republiek. We hebben het al verscheidene malen gehad over de steeds aanhoudende oorlogsdreiging die een grote invloed moet gehad hebben op de bevolking en dus ook op de besluitvorming van de drie leden. Dat vooral de ambachten en de wevers daar zeer ontvankelijk voor waren is logisch wanneer we kijken naar de samenstelling van hun achterban. De poorterij had minder last van de opeenvolgende belastingen en bovendien waren zij grotendeels katholiek gebleven. Voor hen was de situatie van het calvinistische bestuur geen verbetering tegenover de jaren ervoor, terwijl de middengroepen hierin wel een kans zagen om hun oude macht en privileges te herstellen. De belofte om opnieuw politieke inspraak te krijgen zal velen over de schreef hebben getrokken. De hoop op

---

³⁶⁰ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", p. 25.

³⁶¹ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", p. 26. SAG, reeks 121, nr. 34, f. 425 r.

³⁶² A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", p. 33.

³⁶³ SAG, reeks 121, nr. 34, f. 314 v.

³⁶⁴ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)", p. 18.

een betere situatie, zowel religieus, sociaal als politiek, die men had in de eerste jaren van de republiek zal echter na verloop van tijd alsmäär minder en minder geworden zijn, naarmate steeds meer delen van de Zuidelijke Nederlanden heroverd werden door de Spanjaarden.

Conclusie

Verdergaand op het besluit van het vierde hoofdstuk wensen wij hier nog een algemene conclusie toe te voegen om dit werkstuk af te sluiten. De Gentse casus biedt zoals we gezien hebben verschillende mogelijkheden om het onderzoek naar de invloed van de corporatieve middengroepen op de stedelijke besluitvorming verder uit te diepen. We hebben in de eerste plaats kunnen aantonen dat de collatie en het drie leden-systeem hun rechtmatige plaats verdienen in de besluitvorming tijdens het calvinistische bewind. Hiermee is er toch enige nuance aangebracht in de bewering van Marc Boone dat de collatie na de *Concessio Carolina* nog slechts een ‘institutionele blindedarm’ was.³⁶⁵ De glorie tijd van deze instelling was voorbij, maar in het kader van dit onderzoek bood het zeker een nuttige invalshoek. Het liet ons immers toe de doelstellingen van de ambachten en de wevers te filteren uit het geheel van de stedelijke politiek. De beoogde probleemstelling aan het begin van dit werkstuk kon op basis van deze adviezen naar onze mening terdege beantwoord worden. De rol van de stedelijke, economische corporaties in de Gentse calvinistische republiek mag zeker niet onderschat worden en hun adviezen aan de schepenen hebben zeker de stedelijke politiek in een bepaalde richting gestuurd. Zowel de 53 kleine neringen, als de weverij hebben een grote invloed gehad op de collatie, die op zijn beurt dan weer een grote invloed had op de besluiten van de schepenbanken. Om deze twee leden echter ook als de meest radicale elementen van de calvinistische periode te bestempelen is een brug te ver en moet genuanceerd worden. Ze waren zeker voorstander van een herstel van de oude orde en een terugkeer naar het oude corporatieve systeem. Dat het revolutionaire bewind daar een handig instrument voor was en ze dus graag mee stapten met het nieuwe bestuur is evident, maar er mogen niet al te voorbarige conclusies uit getrokken worden. Uit ons onderzoek van de adviezen aan de collatie blijkt immers dat zowel de ambachten als de weverij in de radicale beginfase van de republiek nog niet het voortouw namen in de collatievergaderingen. Pas na enkele jaren zullen ze zich wel profileren als radicale elementen. Opmerkelijk is dat ze dat doen tijdens de periode die door André Despretz wordt omschreven als een tijd van gematigdheid.³⁶⁶ De mogelijke oorzaken voor deze omschakeling werden reeds in het besluit van het voorgaande hoofdstuk besproken. Met deze conclusie en voorgaand onderzoek hopen we toch enige nuance te hebben gebracht in het onderzoek naar de rol van de corporatieve middengroepen in de Gentse calvinistische republiek.

---

³⁶⁵ M. Boone, “*Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384 - ca. 1453*”, p. 33.

³⁶⁶ A. Despretz, “De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)”, p. 9.

Bibliografie

Bronnen:

Stadsarchief Gent (SAG), oud archief

Reeks 93, nr. 29 : Voorgeboden

Reeks 93, nr. 30 : Voorgeboden

Reeks 120, nr. 2 : Minuten van de collatie

Reeks 121, nr. 3 bis : Resoluties van de collatie, tot en met 26-01-1579

Reeks 121, nr. 34 : Resoluties van de collatie, tot en met 17-03-1583

Reeks 156, nr. 4 : Inventaris van de teruggegeven goederen in 1578 door de rekenkamer te Rijsel aan de Gentse ambachten. Kopie van het origineel uit 1889.

Universiteitsbibliotheek Gent (UB Gent)

Hs. 159: Gentse kroniek die loopt van juli 1566 tot september 1593.

Werkinstrumenten:

Nationaal Biografisch Woordenboek, 2, Brussel, 1966.

Nationaal Biografisch Woordenboek, 5, Brussel, 1972.

Vroegmiddelnederlands Woordenboek, 1, Leiden, 2001.

Literatuur

ARNADE (P.). "City, State, and Public Ritual in the Late-Medieval Burgundian Netherlands." In: *Comparative Studies in Society and History*, 39 (1997), 2, pp. 300-318.

ARNADE (P.). "Privileges and the Political Imagination in the Ghent Revolt of 1539." In: Boone (M.) en Demoor (M.), eds. *Charles V in context : the making of a European identity*, Gent, 2003, pp. 103-124.

BLOCKMANS (W.). "De vorming van een politieke unie (veertiende-zestiende eeuw)." In: Blom (J.C.H.) en Lamberts (E.), eds. *Geschiedenis van de Nederlanden*. Baarn, HBuitgevers, 2001, pp. 46-116.

BOONE (M.). *Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384 - ca. 1453 : een sociaal-politieke studie van een staatsvormingsproces*. Brussel, Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, 1990.

BOONE (M.). "Urban space and political conflict in Late Medieval Flanders." In: *Journal of Interdisciplinary History*, 32 (2002), 4, pp. 621-640.

BOUMANS (R.). "De getalsterkte van katholieken en protestanten te Antwerpen in 1585". In: *Belgisch Tijdschrift voor Philologie en Geschiedenis*, 30 (1952), 3, pp. 741-798.

COUDEVILLE (C.). *Het cultureel beleid te Brugge tijdens het Calvinistische Bewind (1578-1584)*, Gent, s.n., 2004.

DAMBRUYNE (J.). *Aspiraties van corporatieve middengroepen : een onderzoek naar sociaal-economische en politiek-institutionele patronen en interacties in het 16de-eeuwse Gent*. Gent, s.n., 2000.

DAMBRUYNE (J.). *Corporatieve middengroepen: aspiraties, relaties en transformaties in de 16de-eeuwse Gentse ambachtswereld*. Gent, Academia Press, 2002.

DAMBRUYNE (J.), red. *Keizer tussen stropdragers : Karel V 1500-1558*. Leuven, Davidsfonds, 1990.

DAMBRUYNE (J.). “Keizer Karel: Meester of knecht?” In: Dambruyne (J.) ed. *Keizer tussen stropdragers : Karel V 1500-1558*. Leuven, Davidsfonds, 1990, pp. 156-173.

DAMBRUYNE (J.). *Mensen en centen: het 16de-eeuwse Gent in demografisch en economisch perspectief*. Gent, Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde, 2001.

DAMBRUYNE (J.). “Sociale mobiliteit en status in het zestiende-eeuwse Gentse ambachtswezen.” In: *Handelingen der maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, Gent, 50 (1996), pp. 73-110.

DAVIS (N.Z.). “The Rites of Violence: Religious Riot in Sixteenth-Century France.” In: *Past and Present*, 59 (1973), pp. 51-91.

DAVIS (N.Z.). “The Sacred and Body Social in Sixteenth-Century Lyon.” In: *Past and Present*, 90 (1981), pp. 40-70.

DECAVELE (J.) ed. *Gent. Apologie van een rebelse stad*. Antwerpen, Mercatorfonds, 1989.

DECAVELE (J.), ed. *Het eind van een rebelse droom : opstellen over het calvinistisch bewind te Gent (1577-1584) en de terugkeer van de stad onder de gehoorzaamheid van de koning van Spanje (17 september 1584)*. Gent, 1984.

DECAVELE (J.). “Genève van Vlaanderen”. In: Decavele (J.), ed. *Het eind van een rebelse droom : opstellen over het calvinistisch bewind te Gent (1577-1584) en de terugkeer van de stad onder de gehoorzaamheid van de koning van Spanje (17 september 1584)*. Gent, 1984, pp. 32-62.

DECAVELE (J.). “Kerk en onderwijs”. In: Decavele (J.), ed. *Het eind van een rebelse droom : opstellen over het calvinistisch bewind te Gent (1577-1584) en de terugkeer van de stad onder de gehoorzaamheid van de koning van Spanje (17 september 1584)*. Gent, 1984.

DECAVELE (J.). “Gent, calvinistisch en republikeins strijdcentrum in de Nederlandse opstand (1577-1584).” In: *Willem van Oranje, 1584-1984 : herdenking*. Brussel, Paleis der Academiën, 1985, pp. 65-86.

DECAVELE (J.). “De correlatie tussen de sociale en professionele structuur en de godsdienstkeuze op het Vlaamse platteland (1560-1567).” In: *Bronnen voor de religieuze geschiedenis van België. Middeleeuwen en Moderne Tijden*. Leuven, 1968, pp. 280-285.

DECAVELE (J.). “Brugse en Gentse mendicanten op de brandstapel in 1578”. In: Soly (H.) en Vermeir (R.). *Beleid en bestuur in de oude Nederlanden, Liber amicorum Prof.dr. M. Baelde*. Gent, 1993, pp. 73-93.

DELMOTTE (M.). “Het calvinisme in de verschillende bevolkingslagen te Gent (1566-1567).” In: *Tijdschrift voor geschiedenis*, 76 (1963), pp. 145-176.

DESPRETZ (A.). “De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)” Gent, *Studia Historica Gandensia*, 1963.

DESPRETZ (A.). “Stadsversterkingen en burgerwacht tijdens de instauratiejaren der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579).” In: *Handelingen der maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, 17 (1963), pp. 119-229.

GELDHOF (J.). “De politieke en religieuze situatie in het Brugse Vrije (1578-1584).” In: Van der Bauwhede (D.). *Brugge in de Geuzentijd : bijdragen tot de geschiedenis van de hervorming te Brugge en in het Brugse Vrije tijdens de 16de eeuw*. Brugge, Werkgroep herdenkingsbundel en uitgaven Westvlaamse gidsenkring, 1982, pp. 55-70.

HAEMERS (J.). *De Gentse opstand (1449-1453) : de strijd tussen rivaliserende netwerken om het stedelijke kapitaal*. Kortrijk, Standen en landen, 2004.

HAEMERS (J.). “A moody community? Emotion and ritual in Late Medieval urban revolts”. In: Lecupere-Desjardin (.) en Van Bruaene (A-L.), eds. *Emotions in the heart of the city (14th-16th century)*. Studies in European History (1100-1800), Turnhout, Brepols, 5 (2005), pp. 63-81.

LIS (C.) en SOLY (H.). “Craft guilds in comparative perspectieve. The Northern and Southern Netherlands. A Survey.” In: Prak (M.), Lis (C.) en Soly (H.), eds. *Craft Guilds in the Early Modern Low Countries. Work, Power and Representations*, Aldershot, 2006, pp. 1-31.

MARNEF (G.). *Antwerpen in de tijd van de Reformatie : ondergronds protestantisme in een handelsmetropool 1550-1577*. Amsterdam-Antwerpen, Meulenhoff-Kritak, 1996.

- MARNEF (G.). “Het protestantisme te Brussel, ca. 1567-1585.” In: *Tijdschrift voor Brusselse geschiedenis*, 1 (1984), pp. 57-79.
- MARNEF (G.). *Het calvinistisch bewind te Mechelen (1580-1585)*, Heule, UGA, 1987.
- PREVENIER (W.) en BOONE (M.). “De stadstaat-droom.” In: Decavele (J.), ed. *Gent, apologie van een rebelse stad*. Antwerpen, Mercatorfonds, 1989, pp. 81-105.
- PREVENIER (W.) en BLOCKMANS (W.). *Prinsen en poorters : beelden van de laat-middeleeuwse samenleving in de Bourgondische Nederlanden 1384-1530*. Antwerpen, Mercatorfonds, 1998.
- PREVENIER (W.) en BOONE (M.). “Steden in de Zuidelijke Nederlanden in de late middeleeuwen: stedelijke identiteit en corporatieve solidariteiten.” In: *Driemaandelijks Tijdschrift van het Gemeentekrediet*, 183 (1993), 1, pp. 33-42.
- PRIMS (F.). *De kolonellen van de ‘burgersche wacht’ van Antwerpen (1577-1585)*. Antwerpen, N.V. Standaard-boekhandel, 1942.
- ROGGHÉ (P.). “De orangistische putsch van 28 oktober 1577 te Gent.” In: *Appeltjes van het Meetjesland*, 18 (1967), pp. 143-181.
- ROGGHÉ (P.). “De Gentse bouwmeesters en metselaars tijdens de calvinistische republiek.” In: *Appeltjes van het Meetjesland*, 19 (1968), pp. 108-129.
- SWART (K.W.). *Willem van Oranje en de Nederlandse Opstand, 1572-1584*. Den Haag, Sdu Uitgeverij, 1994.
- ’T HART (M.) en LIMBERGER (M.). “Staatsmacht en stedelijke autonomie. Het geld van Antwerpen en Amsterdam (1500-1700)”. In: *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis*, 3 (2006), pp. 36-73.
- TRIO (P.). *Volksreligie als spiegel van een stedelijke samenleving: de broederschappen te Gent in de late middeleeuwen*. Leuven, Universitaire pers, 1993.
- VAN AUTENBOER (E.). *Kaarten schuttersgilden van het Hertogdom Brabant (1300-1800)*. Tilburg, Stichting Zuidelijk Historisch Contact, 1993.

VAN AUTENBOER (E.). *Het Brabantse Landjuweel der Rederijkers (1515-1561)*. Middelburg, Merlijn, 1981.

VAN BRUAENE (A-L.). *Om beters wille. Rederijkerskamers en de stedelijke cultuur in de Zuidelijke Nederlanden (1400-1650)*. Amsterdam, University Press, 2008.

VAN BRUAENE (A-L.). *Om beters wille. Rederijkerskamers en de stedelijke cultuur in de Zuidelijke Nederlanden (1400-1650)*. Gent, s.n., 2004.

VAN BRUAENE (A-L.). *De Gentse memorieboeken als spiegel van stedelijk historisch bewustzijn (14de tot 16de eeuw)*. Gent, Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde, 1998.

VANDERLINDEN (H.). “Beleg en val in 1584”. In: Decavele (J.), ed. *Het eind van een rebelse droom : opstellen over het calvinistisch bewind te Gent (1577-1584) en de terugkeer van de stad onder de gehoorzaamheid van de koning van Spanje (17 september 1584)*. Gent, 1984, pp. 103-112.

VAN DER WEE (H.). “The Economy as a Factor in the Start of the Revolt in the Southern Netherlands.” In: *Acta Historiae Neerlandicae*, 5 (1971), pp. 52-67.

VANDEWALLE (P.). *Oude maten, gewichten en muntstelsels in Vlaanderen, Brabant en Limburg*. Gent, Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, 1984.

VAN PETEGHEM (P.) en DECAVELE (J.). “Gent ‘absoluut’ getemd.” In: Decavele (J.), ed. *Gent. Apologie van een rebelse stad*, Antwerpen, Mercatorfonds, 1989, pp. 107-133.

VAN ROEY (J.). “De correlatie tussen het sociale beroepsmilieu en de godsdienstkeuze te Antwerpen op het einde der XVIe eeuw.” In: *Bronnen voor de religieuze geschiedenis van België. Middeleeuwen en Moderne Tijden*. Leuven, 1968, pp. 239-258.

VAN UYTVEN (R.). “Invloeden van het sociale en professionele milieu op de godsdienstkeuze te Leuven en Edingen.” In: *Bronnen voor de religieuze geschiedenis van België. Middeleeuwen en Moderne Tijden*. Leuven, 1968, pp. 259-285.

VAN UYTVEN (R.), BRUNEEL (C.) en COPPENS (H.), eds. *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Brabant en Mechelen tot 1795*. Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2000.

VAN WERVEKE (H.). *Gent, schets van een sociale geschiedenis*. Gent, Rombaut-Fechey, 1947.

VERBRUGGEN (R.). *Wapenninghe, meute ende beroerte : het collectief geweld van de 14de-eeuwse ambachten in de grote Vlaamse steden*. Gent, s.n., 2002.

VERDEE (J.). *De betekenis van de Dominicanen in Gent vlak voor en tijdens de reformatie (1456-1584)*. Gent, s.n., 2008.

VERHEYDEN (A.L.E.). “De Pacificatie van Gent (1576): Een politiek-religieus maneuver of de aankondiging van een nieuwe tijdsgeest?” In: *Opstand en pacificatie in de Lage Landen. Bijdrage tot de studie van de Pacificatie van Gent*. Gent, 1976, pp. 316-329.

VERLEYSSEN (F.). *Ambachten en Contrareformatie : godsdienstige aspecten van de corporatieve wereld na de val van Antwerpen (1585-1633)*. Gent, s.n., 2000.